

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

BERTÓK LÁSZLÓ versei 489
VÖRÖS ISTVÁN versei 491
SZABÓ T. ANNA verse 493
ALICE OSWALD verse 495
KÁLMÁN GÁBOR: Napszúrás (*elbeszélés*) 499
EGRESSY ZOLTÁN: Ezüstlakodalom (*novella*) 511
SZILI M. HANNA: Otthon (*elbeszélés*) 514
BECK ZOLTÁN: pult; június (*kisprózák*) 522
DOMJÁN GÁBOR verse 526
WIRTH IMRE versei 529
HORVÁTH BENJI verse 530

*

MÁNDY IVÁN 1972-es levelei feleségének, dr. Simon Juditnak 531

*

ALMÁSI MIKLÓS: Adat vagyok, tetőtől talpig (*esszé*) 555
DOBÓ GÁBOR – SZEREDI MERSE PÁL: „Ausztria lényege nem a centrum,
hanem a periféria” (*Az avantgárd lapok hálózata az Osztrák–Magyar Monarchia
utóállamaiban 1920 és 1926 között*) 560
BAGDI SÁRA: A kortárs land art érzékelépszichológiájáról (*Richard Serra:
East-West/West-East*) 566
ZUH DEODÁTH: A művészet enyhén torzított forrásai (*Hauser Arnold interjúi és
ezek tanulságai*) 575

*

DECZKI SAROLTA: Viszonylag stabil villamosvonalak (*Vajda Mihály: Szög a
zsákból*) 583
WEISS JÁNOS: Menni, menni, mindig menni (*Jenny Erpenbeck: Megy, ment,
elment*) 588
PÁLFALVI LAJOS: Bizáncban mi a szép? (*Konsztantyin Nyikolajevics Leontyev:
A bizantinizmus és a szlávosság*) 597

2018

MAJUS

JELENKOR

LXI. ÉVFOLYAM

5. szám

Főszerkesztő
ÁGOSTON ZOLTÁN

*

Szerkesztő
GÖRFÖL BALÁZS

Tördelőszerkesztő
KISS TIBOR NOÉ

Szerkesztőségi titkár
KOZMA GYÖNGYI

A szerkesztőség munkatársai

BERTÓK LÁSZLÓ
főmunkatárs

CSUHAI ISTVÁN, HAVASRÉTI JÓZSEF, KERESZTESI JÓZSEF,
NAGY BOGLÁRKA, PARTI NAGY LAJOS, PINCZEHELYI SÁNDOR,
SZOLLÁTH DÁVID, TAKÁTS JÓZSEF, THOMKA BEÁTA, TOLNAI OTTÓ,
VÁRKONYI GYÖRGY

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 7–8.
Telefon (üzenetrögzítő is) és telefax: 72/310-673, 215–305, 510–752, 510–753.
A szerkesztőség e-mail címe: jelenkor58@gmail.com

Arra kérjük a folyóiratunkban még nem publikált szerzőket, hogy közlésre szánt műveiket kinyomtatva, postai úton juttassák el a szerkesztőség címére.
Az elfogadott kéziratok szerzőit a küldeményhez mellékelte válaszböveletben vagy a megadott e-mail címen értesítjük. Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Kiadja a Jelenkor Alapítvány
(Pécs, Széchenyi tér 7–8. Telefon: 72/310–673),
a Nemzeti Erőforrás Minisztérium, a Nemzeti Kulturális Alap és
Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata támogatásával.
Felelős kiadó: a Jelenkor Alapítvány kuratóriumának elnöke.

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Postacím: 1900 Budapest
Előfizetésben megrendelhető az ország bármely postáján, a hírlapot kézbesítőknél, www.posta.hu
WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu címen,
telefonon 06-1-767-8262 számon, levélben a MP Zrt. 1900 Budapest címen.

Külföldre és külföldön előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu WEBSHOP-ban
(<https://eshop.posta.hu/storefront/>), 1900 Budapest, 06-1-767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu

Belföldi előfizetési díjak: előfizetési díj félévre 5940,- Ft, egy évre belföldre: 10 890,- Ft;
a Magyar Posta Zrt.-nél külföldre: az aktuális díjszabás szerint.

Lapunk előfizethető közvetlenül a szerkesztőségen keresztül is.

Számlaszámunk: Dél Takarékszövetkezet 50800111–11164573

Megjelenik havonként.

A szedés és a tördelés a Jelenkor szerkesztőségében készült.

Nyomtatta a Molnár Nyomda és Kiadó Kft., Pécssett.

Index: 25-906, ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

MEGHALT SZÁNTÓ PÉTER. Az író, újságíró, kommunikációs szakember április 12-én, hatvanhét évesen hunyt el.

*

ELHUNYT KIBÉDI VARGA ÁRON. A költő, irodalomtörténész, esztéta április 13-án, nyolcvannyolc éves korában vesztette életét.

*

MEGHALT SZEPESSY TIBOR. A klasszika-filológus, műfordító április 14-én, életének kilencvenedik évében érte a halál.

*

LAPSZÁMBEMUTATÓ. A *Jelenkor* áprilisi számát április 10-én mutatták be a pécsi Filter Kultúrkávéházban. *Ágoston Zoltánt* és *Pinczehelyi Sándort Bősze Ádám* kérdezte.

*

DERES KORNÉLIA két kötetét, a *Képkalapács. Színház, technológia, intermediali-*

tás című monográfiát, illetve a *Bábhasadás* című verseskötetet április 18-án mutatták be a Művészetek és Irodalom Házában. A szerzőt *Kiss Georgina* és *Pandur Petra* kérdezte.

*

HUNGÁRIA ÚT, HAZAFELE. *Mohácsi Balázs* verseskötetét április 19-én mutatták be a pécsi Művészetek és Irodalom Házában. A szerzővel *Görföl Balázs* beszélgetett.

*

AZ ELFOGYÓ VÁROS. Gellér B. István és Kismányoky Károly életművéről rendezett emlékestet a *Jelenkor* április 24-én a Művészetek és Irodalom Házában. A két művész munkásságáról *Doboviczki Attila T., Készman József, Pinczehelyi Sándor* és *Várkonyi György* beszélgetett, a moderátor *Ágoston Zoltán* volt.

Szerzőink

Bertók László (1935) – költő, a *Jelenkor* főszerkesztője, Pécsen él.

Vörös István (1964) – költő, író, műfordító, Budapesten él.

Szabó T. Anna (1972) – költő, műfordító, Budapesten él.

Alice Oswald (1966) – brit költő, Devonban él.

Danyi Zoltán (1972) – író, költő, Zentán él.

Kálmán Gábor (1982) – költő, író, Budapesten él.

Egressy Zoltán (1967) – író, drámaíró, Budapesten él.

Szili M. Hanna (1991) – pszichológus, író, Budapesten él.

Beck Zoltán (1971) – zenész, egyetemi adjunktus, Pécsen él.

Domján Gábor (1952) – költő, Veszprémben él.

Wirth Imre (1964) – költő, a Petőfi Irodalmi Múzeum munkatársa, Pomázon él.

Horváth Benji (1988) – költő, fordító, a *Helikon* folyóirat szerkesztője, Kolozsváron él.

Mándy Iván (1918–1995) – író.

Darvasi Ferenc (1978) – író, kritikus, szerkesztő, Budapesten él.

Almási Miklós (1932) – esztéta, az ELTE professor emeritusa, Budapesten él.

Dobó Gábor (1987) – irodalomtörténész, a Petőfi Irodalmi Múzeum–Kassák Múzeum munkatársa, az ELTE BTK doktorjelöltje, Budapesten él.

Szeredi Merse Pál (1990) – művészettörténész, a Petőfi Irodalmi Múzeum–Kassák Múzeum munkatársa, az ELTE BTK doktorjelöltje, Szentendrén él.

Bagdi Sára (1993) – az ELTE Esztétika Tanszék MA-hallgatója, Budapesten él.

Zuh Deodáth (1982) – filozófiatörténész, az MTA BTK Filozófiai Intézetének posztdoktori kutatója, Budapesten él.

Deczki Sarolta (1977) – irodalmár, filozófus, kritikus, Budapesten él.

Weiss János (1957) – filozófiatörténész, Pécsen és Szűrön él.

Pálfalvi Lajos (1959) – kritikus, műfordító, a PPKE BTK oktatója, Diósdon él.

Domsa Zsófia (1975) – irodalomtörténész, fordító, az ELTE Skandinavisztika Tanszék oktatója, Budapesten él.

Horváth Éva (1984) – az ELTE BTK magyar szakos hallgatója, Budapesten él.

DOMSA ZSÓFIA: A skandináv dogmaregény, avagy irodalmi élvezetboncolás

(*Karl Ove Knausgård: Halál [Harcom 1.]; Szerelem [Harcom 2.]*) 600

HORVÁTH ÉVA: „A megmagyarázhatatlan történetek szivattyúként vonzzák az úrhajókat” (*Borda Réka: Hoax*) 605

Folyóiratunk az Emberi Erőforrások Minisztériuma, a Nemzeti Kulturális Alap és Pécs Város Önkormányzata támogatásával jelenik meg. Köszönjük a Molnár Nyomda Kft. támogatását.

A Jelenkor a LAPKER újságospavilonjain kívül a következő könyvesboltokban is megvásárolható:

PÉCSETT: PTE Bölcsészkar, Ifjúság útja 6. –
Művészetek és Irodalom Háza, Széchenyi tér
7–8. – Lira Könyvesbolt, Széchenyi tér 7. – Filter
Kultúrkávéház, Színház tér 2.

BUDAPESTEN: Írók Boltja, VI., Andrássy út 45.
– Magvető Café, 1074 Budapest, Dohány u.13.

A LIBRI alábbi budapesti és vidéki könyvesbolt-
jaiban:

Allee Könyvesbolt
Árkád Könyvesbolt, 1. emelet
Campona Könyvesbolt
Csepel Plaza Könyvesbolt
Duna Plaza Könyvesbolt, 1. emelet
Könyvpalota
Mammut Könyvesbolt

Oktogon Könyvesbolt
Stop.Shop. Könyvesbolt
Pólus Center Könyvesbolt
Sugár Könyvesbolt

Budaörs Könyvesbolt
Debrecen Könyvesbolt
Győr Könyvesbolt
Győr Plaza Könyvesbolt
Kaposvár Plaza Könyvesbolt
Miskolc Könyvesbolt
Nyír Plaza Könyvesbolt
Pécs Könyvesbolt
Szeged Plaza Könyvesbolt
Szolnok Plaza Könyvesbolt
Zala Plaza Könyvesbolt

www.jelenkor.net

990,- Ft

JELENKOR

BERTÓK LÁSZLÓ

Fehér pontok az agyban

(Firkák a szalmaszálla)

A nap

*Besüt a nap a kórházablakon.
Elgurult a gyógyszerem, ott hagyom.*

Az öröm

*Zöldhályog, ödéma, műkönyv, dioptriák...
S az öröm, hogy rajtuk keresztül, de kilát.*

A kerítés

*Nagyobb részén onnan, nehezen még innen,
lyukas kerítésen hintázik a Minden.*

A szerep

*Folyton betöltene valami szerepet,
s fogalma sincs, ki az, ki közben oda lett.*

Vakon hinni

*Gyanakszik, pedig csak nem tud valamit,
s vakon kéne hinni a másokban, amíg...*

Igen, igen

*Fehér pontok az agyban, régi sztrókok nyoma.
Igen, igen, itt járt... De ki ment el? Hova?*

Nem találja

*Szívet szorító, hogy mennyire keresi,
s hogy nem találja a kapcsolatot, ami...*

Védekezik

*A gyenge fél, szorong, védekezik, támad,
Az erős mosolyog, s rád dönti a házat.*

Hiába

*Se idő, se szerep, csak a gyógyszer marad,
amit ugyanúgy, de hiába süt a nap.*

Magyar táj – kételyekkel

*A világban nincs semmi nagyléptékű,
ami a mi hazánkat illeti.
Unalmas alföldek egyformasága,
sekély tavak. Csoda sehol. Pedig*

*találhatnánk szépséget is ebben,
a szelídség nem bűn, de érdem.
Nem rekedtünk távolságkötrecékben,
de valami különleges mesében,*

*mi arról szól, hogy itt a legszebb,
hogy halni is meg élni is csak itt kell,
és akkor hú hazájához az ember,
ha szépnek látja, ami közepes.
Az öncsalástól persze minden könnyebb,
de így élni alighanem fölösleges.*

*Igaz ez? Mondd, lehet igaz, hogy
akkor élsz méltón a szavakhoz,
ha fel tudsz nőni az átlag fölé?
Az elpuskázott alkalom mindenkié.*

*A csupa átlag országunk szerint
mi nem is lehetünk nagyok.
Minden fakó árnyék felém legyint,
minden fakó kis fényfolt felragyog.*

Az üstökös

*Sehova nem tudok elmenni
anélkül, hogy ne lenne baj belőle.
A jelenlétem mindenkit zavar,
de engem hajt a jószándék előre,*

*előre, fel az angyalok közé.
Az utcán régen mindenki barátom
volt, ám ma már mindenki idegen.
Nem értem jól a világot, belátom.*

*Belátom szeretethiányuk
széles, sivár térségeit.
Hogy én vagyok az utolsó esélyük,
néha kicsit megrészegít.*

*A Megváltó érezte így magát,
segített, bár senki se kérte.
Engem utálnak, amiért jó vagyok,
nem is hiszem, hogy ez nagyon megérte,*

*nem érte meg, mert tévedés a sorsom,
dehogyan vagyok jó, még ilyen!
De rossz se vagyok, épp csak senkié.
Ki minden bűnért magával fizet.*

Mumbai

*Sikátorokon át, meredeken,
istenképek közt ereszkedsz alá,
macskaköveken lépdelsz szagokon át,
színeken át, a forró ég alatt,
a száradó szárík tarka során át
a síkos és csúszós, szúrós szagú,
tán ezeréves nagy kőkádakig.
Barna férfiak állnak kéksziürke lúgban,
és súlyos, vizes ágyneműt csapkodnak-vernek
a kőperemhez, hajlongva csak mossák
a nehéz ruhákat, napokon, éveken, századokon át.*

*A szent forrás táplálta kőmedence,
az uszodányi tág zöld víztükör,
a lépcsősorokon gyászolók ülnek,
darálják a búcsúzás szavait,
kérdés, felelet, van mindenre válasz,
füstölő, virág, és a kis tüzek égnek,
világítanak a hamvak felett, a kiterített száradó ruhák,
fehér libák és szórt szirmok között.
Áldozati szobrok és tányérban étel,
kolduskölykök és a szent tóban úszók,
szennyes zöld vízben a libák között.
Dalfoszlányok környező templomokból,
a benzingőzben fák és madarak,
a felhőkarcolók között zöld oázis,
közel a tenger, de itt strandja sincs,
lent a szemetes parton varjak járnak,
és magasan, ahol már senki, senki,
a nagy sötét héják keringenek,
prédára lesve köröznek a kékben.*

*Körülkerített dzsungel közepén
bazaltba vájt száz sziklatemplom áll
a leopárdos forró rengetegben.
Oszlopmagas Buddha-szobrok között,
a kifaragott kövek, vízmedencék,
alvóbarlangok, kő-feliratok közt*

*vakaróznak a szomorú makákók,
minden nőstényen lóg egy-két kölyök,
bámulnak le az üvegpalotákra,
a távolban derengő város homályos,
fojtottan mormogó porfellegére.*

*Áll az idő, hiába forog minden,
hiába a nyolcsávos autópálya,
a motorok, a teherautók, riksák,
a folyton fortyogó embertömeg,
áll az idő, és minden olyan, mint volt,
ugyanazok az istenek uralják,
nincs hova menni innen, nincs miért,
a sokféleség egyfelé mutat,
egy-áramlatban úszik ember, állat,
az égi szent tó tükörképe mind.*

Emlékkő

(részlet)

*Antimakhoszt lefizették ez nem vitás
Antimakhosz jó viszonyban volt Parisszal
a háború kirobbantójával
aki ajtót nyitott a földre
és átment rajta egy egész nemzedék
Antimakhosz fiaival együtt
Peiszandrosz és Hippolokhosz
a két megrészegült kamasz
apjuk drága lovain ügetett a csatába
de megbokrosodtak a lovak
ezek a hatalmas halálizmok felágaskodtak
és a gyepelő kicsúszott a fiúk kezéből
hagyd meg az életünk rikoltották
apánk Antimakhosz talpig úriember
jó árat ad értünk készpénzben fizet
elugorhatunk érte
csak hogy Agamemnónnak eszébe jutott
hogy az apjuk ez az alattomos öreg
akarta megöletni Meneláoszt
Antimakhosz bizonygatta nekik
hogy a lehető legjobb szándék vezérelte
de a fiúk szelleme már nem válaszolt*

*Mint a szürke tenger előtt felsorakozó sziklák
ahogy farkasszemet néznek a hullámokkal
melyek ordítva rájuk törnek*

*Mint a szürke tenger előtt felsorakozó sziklák
ahogy farkasszemet néznek a hullámokkal
melyek ordítva rájuk törnek*

Alice Oswald (1966): T. S. Eliot-díjas brit költő. Oxfordban klasszikus irodalmat tanult, azután kerésszéként kezdett dolgozni. Anglia dél-nyugati részén, Devonban él férjével és három gyermekével. *Memorial* (Emlékkő) című kötetében az *Illász* harcosainak állít emléket: életük magját haláluk anatómiai pontosságú leírásával ragadja meg. A könyvből további részlet olvasható a *Jelenkor* 2017. májusi lapszámában.

Íphidamász nagyravágyó legény volt
egy tizennyolc éves türelmetlen kamasz
a családja megnyomorította őt a szeretetével
fuvolát vettek neki és elküldték játszani
nagyapja bárányharapta mezőire
mivel ez nem vált be menyasszonyt vettek neki
de a fiatalasszony egymaga feküdt le új nevével
olyan volt mesélte később mintha a férje
páncélt viselt volna a nászéjszakán is
egyre csak ásitozott és valahova a távolba nézett
reggelre aztán nyom nélkül eltűnt
ez a szemtelen parasztgyerek
egyenesen Agamemnónra tört
megcélozta a mellvért alatti puhább részt
aztán előredőlt és minden erejét
minden ostoba mohóságát beleadta a döfésbe
mégse sikerült áttörnie a díszes övpáncélt
az ezüstbe ütköző dárdahegy
úgy görbült el mint az ólom és ő lett a vesztes
szegény Íphidamászból csak a vas maradt meg
nehéz vas-álmokba merült szegény fiú
aki Helenéért és a városáért küzdött
távol a feleségétől mennyi kidobott pénz
száz ökröt adtak érte
ezer juhot és kecskét
kárbaveszett a sok munka amivel felnevelték őket

A fájdalom fekete olyan mint a föld
behúzódik a szem ráncaiba
csomót töm a torokba
mikor földre bukni látja öccsét az ember
és rohanni kezd mint az őriült
ostoba támadásba lendül így halt meg Koón
előbb még megsebesítette Agamemnónt
aztán megragadta az öccse merev lábait
és próbálta hazavonszolni őt
segítsetek az istenért ez Íphidamász
segítség segítség kiáltozott de Agamemnón
lecsapta a fejét és kész
két testvért ölt meg aznap reggel ugyanaz az ember
így ért véget számukra a nappal
és megkezdték a hosszú éjjeli műszakot az alvilágban

Mint mikor két szél követeli az erdőt
a déli szél és a keleti szél
egyszerre rángatja a fákat

*és a selymes bőrű som vergődése
a hosszú botokat összeütögető kóris és tölgy
egy másik világot idéz*

*Mint mikor két szél követeli az erdőt
a déli szél és a keleti szél
egyszerre rángatja a fákat
és a selymes bőrű som vergődése
a hosszú botokat összeütögető kóris és tölgy
egy másik világot idéz*

*Ászaiosz
Autoonoosz
Opítész
Dolopsz
Opheltiosz
Ageláosz
Aiszümnosz
Órosz
Hipponoosz
Thümbraiosz
Molión*

*Mint a mezőn át vágató szarvasborjak
ha hirtelen megállnak és csak néznek
bambán a nehéz zubbonyaikban*

*Mint a mezőn át vágató szarvasborjak
ha hirtelen megállnak és csak néznek
bambán a nehéz zubbonyaikban*

*Adrésztozsról és Amphioszról
mindenki tudta hogy végiük
apjuk Meropsz volt a jós
könyörgött hogy maradjanak de menniük kellett
Trójába szólította őket a végzet
makulátlan vászonruhát öltöttek
és mikor útra keltek
a halál is elindult velük szemben*

*Mint mikor a sziklán álló kecskepásztor
sötét viharfelhőt lát
fekete tömbként közeleg a zivatar a tengeren át
széllökések ostromolják a partot
és ő borzongva terelei barlangba nyáját*

*Mint mikor a sziklán álló kecskepásztor
sötét viharfelhőt lát
fekete tömbként közeleg a zivatar a tengeren át
széllökések ostromolják a partot
és ő borzongva tereli barlangba nyáját*

És Hippodamosz halála

*Mint a síkságon át vánszorgó vándor
ha a széles folyóhoz érve zavartan megáll
csak nézi a tenger felé futó habokat
aztán hátralép*

És Hüpeirokhosz halála

*Mint a disznókat őrző parasztgyerek
ha heves zivatarban próbál átkelni a folyón
és elviszi az ár*

*Hiú és ostoba versengés vezette
Agasztrophoszt mikor a szekérből kilépett
és gyalog ment tovább lovak nélkül
társak nélkül fedezék nélkül egész a harcvonalig
ahol halálos sebet kapott és elterült
és már nem értette hogy miért is nem járt
egyszerűbben és hatékonyabban az esze
mit tettem hogyan is gondoltam
egyedül átkelni ennyi vason*

*És rajtunk mondta Thoón
és Ennomosz
és Kherszidamász*

*Mint hal a szélben
ha kiveti magát megszokott közegéből
és homokba pottyan*

*Mint hal a szélben
ha kiveti magát megszokott közegéből
és homokba pottyan*

DANYI ZOLTÁN fordítása

Napszúrás

Éjfélkor riadtam fel, ijedtemben jó sokáig feküdtem mozdulatlanul, visszafojtott lélegzettel. Zúgott a fejem, a vaksötétben először azt hittem, otthon vagyok a vízvárosi lakás galériáján. Ki akartam tapogatni a mobilomat a szokásos helyen, jobb oldalt a matrac mellett, de a galéria fája és az oldalfal helyett a levegőbe markoltam. Amikor tudatosult bennem, hogy nem otthon vagyok, kirázott a hideg. Próbáltam rájönni, az álom és ébrenlét szorongós határán, hogy hol lehetek, hány óra lehet és hogyan kerültem ide. Aztán, ahogy kikecmeregtem a félálomból, lassan összeállt a kép.

A hostel szobájában megrekedt a meleg, kilélegzett levegő, átjárta az izzadt hónalj- és lábszag, pedig reggel már mindenki elment. A szobát lehetetlen volt kiszellőztetni, minden oldalról szomszéd házfalak vették körül, alig húsz centire a két kicsinyke ablaktól. Koperben különösen forró volt most a nyár, napközben bőven negyven fok fölé kúszott a meleg, az agyhártyáig hatoló napfény szúrta, hasított, követett mindenhová napok óta. Átkoztam magam, hogy lehetek ekkora barom, hogy Koperbe utazom töredezettség-mentesíteni, miközben tizenkét éve alig ért napfény, folyton a munkahelyemen ültem, mesterséges fényben, távol az UV-sugaraktól. Már a negyedik napon éreztem, hogy rossz vége lesz, nem bírtam koncentrálni a regényre sem, hiába voltam már kész a jegyzetekkel, hiába tudtam már pontosan, hogyan fogom a harminc éve nem látott apámat hidegvérrel meggyilkolni, hogy legalább egy regényben lezárjam a dolgot. A hőség teljesen kikészített, remegtem, hányingerem volt, belázasodtam. Csak hideg dolgokra tudtam gondolni, ha akartam, ha nem, szürke, havas és csontig érőn jéghideg tájakat írtam bele a szövegbe.

Teljesen kihalt volt a háromemeletes tengerparti hostel. Vasárnap reggel mindenki elutazott, teljesen kiürült a többemeletes, átalakított, tengerparti családi ház. A recepció még előző este szólt, hogy nem lesznek itt vasárnap délutántól, legyen nálam mindig a mágneskártya, mert különben nem lesz, aki beenged a házba. Előző este még zsúfolásig volt a zömök, rogyantán a többi tengerparti ház és a sziklák közé ékelődő épület. Nyüzsgés, sürgés-forgás volt mindenfelé. Fiatal lányok csoportba verődve hangos kacajjal töltötték meg a koedukált szobákat. A lehető legtermészetesebben viselkedtek mindenkivel, mintha régi barátok lennének. Nyugatról érkeztek, sokan annak is az északabbi területeiről, talán ezért valahogy a testiség is sokkal egyértelműbb volt nekik. Nem láttam rajtuk se szégyenérzetet, se pironkodást, ugyanakkor kacérságot sem, amikor melltartóra vagy annál is tovább vetkőztek, és fesztelenül válogattak a hátizsájkjukban ruha után, miközben mellük remegett a fel-le hajlongástól, vagy amikor kisuhantak a folyosó végi közös zuhanyzókból, lezseren rögzített rövidke törölközőkkel a derekukon, amik alól minden lépésüknél kivillant a modern divatnak megfelelően

csupaszra borotvált szeméremtestük. Egész egyszerűen teljesen természetes volt nekik. Közben gondtalanul beszélgettek, biccentettek felém, meghívtak az esti sörözésre, anélkül, hogy akárcsak fel is merült volna az, hogy én legyek az esti numera. Persze, ugyanennyire ez is benne volt a pakliban.

Nekem, a prúd kelet-közép-európainak ez teljesen szokatlan volt és zavarba ejtő. Gyerekkoromban ezeket a témákat a végtelenségig kerültük, sohasem beszéltünk ilyesmiről. A szexuális felvilágosítást, apa híján, az osztálytársak által az általános iskolába csempészett pornómagazin végezte el. A bátyámmal sem voltunk tipikus fiútestvér viszonyban. Nem beszéltük meg a csajozásainkat, nem mondta el, hogyan kell nővel dugni, nem avatott be tapasztaltabbként az élet nagy dolgaiba felnőttesen, és hasonlók. Mondjuk egy egyszerű vállon veregetés is elég lett volna. De ilyesmi sosem volt közöttünk, inkább csak hosszú hallgatások és mellébeszélések. Talán az apánk hiánya miatt volt az egész. Apaképből alig jutott, igazából semennyi. Ami jutott, az is inkább rossz volt.

Azóta megfakult, fekete-fehér családi fotók záridejébe szorult gyomorgörcsök maradtak meg végül belőlük. Egy folyton kötözködő, fölényeskedő alak maradt meg az emlékeimben, aki belenyomogatta a cigarettát a számba, röhécselve, hogy úgysem merem megszívni. Vagy éppen ha a válás utáni egy-két évben még véletlenül megjelent és eljött az iskola elé, akkor is csak folyton bajt kevert. Részegen kötözködött az utcán, és nőket állított meg, hogy hülyeségekkel fárasza őket. Kigombolta az ingét, és be akarta bizonyítani, hogy varázsereje van, mert fel tud tapasztani egy kétkoronást a mellkasára, és az nem esik le.

Ilyenkor nem lehetett leállítani, elrángatni, végigvitte a projektet, és ott kellett állni mellette alig harmadikos, talán negyedikes kisdíákként. Megsemmisülve és reménykedve, nehogy osztálytárs vagy ismerős jöjjön szembe a szlovák panelváros pletykás utcáin. Egyik ilyen alkalommal magával vitt a kocsmába. Nem egyszer fordult ez elő, de erre az esetre különösen tisztán emlékszem. Valami nézeteltérése támadt egy helyivel, amit azonnal ki is mentek lerendezni a hátsó utcába. Kicsi, büféjellegű fabodé volt a kocsmá, hullámlapos fémborítású ajtóval és fogókarral, függöny nélküli szögletes ablakokkal. A szocreál esszenciája volt. Amíg a verekedés beszűrődő hangját hallgattam, rémülten néztem a velem szemben ülő tompa részeg fazont. Alig bírta a fejét egyenesben tartani. Le-lebukott a viaszos-vászonnal borított asztalra. Néha ilyenkor a reflexszerű mozdulatokkal, amikkel kapaszkodni próbált, szétgurított néhány tipikus, pici, szögletes stampedlis poharat. Gurultak, hangosan ropogva törtek össze a kocsmá szürkés-vörös kőlapokkal kirakott padlóján. A csapos fel sem nézett, bámulta a szlovák egyes adót, amin ment valami gálaműsor. Odakint sötétedni kezdett, a hosszúkás neonlámpák vibrálva töltötték fel szomorúkék fénnel a kiskocsmát. Minden asztalnál egyesével ültek a magukba zuhant munkásemberek. Nem voltunk messze a vasútállomástól, talán vonatra vártak, talán csak itt laktak a közeli, csupasz és szürke panelcsoportban, ahonnan rendszeresen jártak le a bezártságtól és kilátástalanságtól magukba zuhant családfők, akik a közeli gyárakban, JRD-kben, vagyis a szlovák téeszekben dolgoztak.

Kelet-Európa volt ez akkoriban a javából. Szürkébbek voltak az itteni országokban a nappalok és sötétebbek az éjszakák. Kisebbség a boltok, izzadságszagúbbak a kocsmák és szomorúbbak a gyerekkorok. Gyomorból, tüdőből áradt a

szomorúság és a fásultság. Nem voltak még élettől nyüzsgő eszpresszók sem, mint odaát. Fakóbbak voltak a buszok, laposabbak a lapos tetők és megszeppen-
tebbek a fekete-fehér fotókon műanyag tűzoltóautókat szorongató kisgyerekek,
családi portrékon.

A hangulataink egyszerűbbek, egysíkúbbak voltak, és gyerekként egészen
apró dolgok boldoggá tudtak volna tenni. Ahogy ott ültem az asztalnál, és hall-
gattam, ahogy apám orrcsontját eltörlik, valahogy mindez természetesnek tűnt.
Ijedt voltam persze, és fészkelődtem, de biztos voltam benne, hogy valahogy
végül is ez a világ rendje.

A dülöngélő fickó egy pillanatra kinyitotta a szemét. Alig résnyire, pont any-
nyira, hogy körülnézhessen, hol is van voltaképpen. Amikor a tekintete rám
esett, egy pillanatra összerezsent. Talán azt hitte egy másodpercre, a saját fia vár-
ja türelmesen, hogy kijózanodjon. Aztán megnyugodott, majd a tekintete pász-
tázni kezdett a teremben, kihez tartozhatok. Egy darabig bambán nézelődött,
osztott-szorzott fejben.

– Kérsz egy nanuko... – kezdte volna mondani, de ebben a pillanatban hosz-
szú, egyenletes sugárban tört ki belőle a hányás. Valószínűleg nanukot akart ne-
kem venni, hogy addig is elülsem valamivel az időt, míg kitalálja, ki is vagyok
voltaképpen. A nanuk jégkrémet jelentett Szlovákiában. Mikor először jártam
gyerekként itthon, és próbáltam jégkrémet venni a boltban, majdnem elsírtam
magam, mert senki nem értette, mit akarok. A fickó hányása laposan futott szét a
viaszos vásznon. Hátrébb húzódtam, de elmenni nem mertem azt asztaltól, mert
apám erre utasított.

Már nem emlékszem, mi lett annak a napnak a vége.

A hostelben egy nappal korábban felettem halkán szuszogott a lány, aki éjfél előtt
valamivel esett be a szobába. Hosszasan rendezkedett a félhomályban a csomag-
jaival, és részletesen bemutatkozott, amikor látta, hogy résnyire kinyitom a sze-
mem. Valahonnan északról érkezett, mint a legtöbben a hostelben, úgy látszik,
vonzotta a hűvös nyárhoz szokott skandinávokat az elérhető, olcsó és szélsőséges-
sen forró tengerpart itt délen a szlávoknál. A lány, miután bemutatkozott, annak
biztos tudatában, hogy ébren vagyok és a folyosói lámpa fényében pont eleget
látok, komótosan elkezdett pizsamába öltözni. Szép alakja volt. Nem sablonosan
nőies, de azért ívelt csípő, kicsi, kerek fenék és félnarancs mellek. Talán egy kicsit
magasabb volt a kelleténél, de az alsó ágyon fekve lehet, hogy rosszul mértem fel
a félhomályban. Nyugodt, fesztelen mozdulatokkal fejtette le magáról a vékony
felsőt. Nem viselt melltartót, nem is igazán lehetett rá szüksége a kicsi feszes mel-
lelkel. A mellbimbója körül alig volt kivehető a holddudvar. Egy darabig bugyiban
ácsorgott az ágy előtt, valamit rendezgetett a felső ágyon, a mellei hozzá-hozzáér-
tek a felettem lévő ágykerethez, csípője alig fél méterrel a fejem felett be-belengett
az ágyam fölé.

Végül a bugyit is levette. Feszengtem, nem mertem elkezdni fészkelődni,
hogy udvariasan a fal felé forduljak, behunytam a szemem. Aztán mégis kinyitot-
tam résnyire. Ahogy a combján lecsúsztatta a ruhadarabot, lassan feltekeredett a
bugyi anyaga a bőrén. Hanyag mozdulattal dobta bele a nyitott utazótáskájába
bekészített nejlonzacskóba. Megint matatott valamit, pár másodpercig kister-

peszben ácsorgott. Egy kis csík kivételével teljesen borotvált volt. Zuhanyozni ment, hallottam, ahogy matat odakint a fürdőben. Törölközőben jött a szobába, fesztelenül dobta le magáról. Egy elnyútt pólót és egy kockás férfi boxert vett fel, majd lekapcsolta a folyosói villanyt, és felmászott a felső ágyra.

– Good night, Kornel – súgta, miután elhelyezkedett odafent.

Hajnalban arra ébredtem, hogy lehúzzák rólam a vékony lepedőt, ami alatt teljesen meztelen voltam. A lány a felső ágyról szó nélkül a szájába vett, még ha tiltakozni akartam volna, akkor sem lett volna rá időm. Átfutott rajtam a gondolat, hogy zuhanyoztam-e lefekvés előtt, vagy izzadtan, piszkosan dőltem-e az ágyba, aztán beugrott, hogy zuhanyoztam. Még teljesen fel sem ébredtem, már megkeményedtem a szájában. Azért nem hagyta abba azonnal, odaadón mozgott a feje még jó pár percig. Majd fölém hajolt, lenyúlt a kezével, amiben egy óvszer volt bekészítve, rám húzta, majd rám ült. Szó nélkül csinált mindent, kissé szenttelenül. Míg mozgott rajtam, nem is nézett, behunyta a szemét, talán valaki másra gondolt, talán csak koncentrált. Pillanatok alatt elment. Halkan, összeszorított foggal, egy-két rángatózás kíséretében, hogy bevárjon, egy darabig még folytatta kis szünet után, majd ledőlt a mellkasomra, mellei rám tapadtak, forrón lihegett a nyakamba.

Ian, az ír srác, aki előző nap érkezett, hortyogva aludt a szoba túlsó felében.

Most viszont teljesen üres volt a hostel. Napok óta összevissza aludtam. Ötödik napja voltam a tengerparton, igazából fogalmam sem volt, mit csináljak itt, már a megérkezés után megbántam, hogy elutaztam Vízivárosból. Koperben valahogy megállt a meleg, lehetetlen volt elbújni előle. A hostelben nem volt légkondicionáló, forrók voltak a falak a napközbeni hőségtől, ontották a meleget éjszaka. A városban minden kávézó, kocsmá és ivó a fedetlen teraszokra költözött, vagyis a legtöbbször nem is igazán volt belső helyisége, csak egy kis kimérés, esetleg két-három bárszéki box, ahonnan a kiszolgálást intézték. A teraszok ráadásul legtöbbször hálószerű árnyékolókkal voltak fedve, ami semmit nem védett a hasító napfény ellen. Úgy éreztem, a városban minden összeesküdött az árnyékos helyek ellen. Ha autóval lettem volna, vagy társasággal, más lett volna a helyzet, de így igazából semmi mással nem lehetett elütni az időt, mint a parton ücsörgéssel. Túl mélyre a vízbe sem akartam bemenni, mert a ruháimban kint volt mindenem, a gépem a jegyzeteimmel, amiben felkészítettem a regényt apám fiktív elbúcsúztatására, az útlevelém, a biztosítási kártyám, pénzem, hitelkártyáim. Itt Szlovéniában jóval kisebb lett volna az esélye, hogy ellopják, mint mondjuk otthon vagy bármely másik kelet-európai országban. Igazából Szlovénia már nem is Kelet-Európa, ezt gondoltam.

Így aztán inkább csak ültem a parton, söröztem vagy cigiztem. Esetleg nekiindultam a városnak, és bolyongtam, megálltam minden kávézóban, ahol volt wi-fi, és vicces dolgokat posztoltam a közösségi oldalakon arról, hogy jól érzem magam. Fotó a tengeréről, a tintahalas rizottóról, a helyi sörök címkéjéről, szelfi a kihajózó tengerjáróval, ami délután elhagyta az öblöt, ilyesmik. A tengerjárók hatalmasak voltak. Hasonlót sem láttam még korábban. Szárazföldiként, se nem északi, se nem déli, se nem teljesen keleti, nem is nyugati emberként.

Ez a silány semmilyenység ömlesztett minket idegesen öntudatos masszává Kelet-Közép-Európában, messze mindentől, ami érdekes.

A hajók elképzeltetlenül nagyok voltak, az öböl piszkoskék vizén az oldaluk feketéje egészen szürreális volt, mintha a fehér és a fekete keveredett volna egy láthatatlan vásznon. Lomhán mozogtak, milliméterről milliméterre, minden egyes kis moccanást ezerszer átgondolva, mintha az örökkévalóság állna a rendelkezésükre a kihajózásra. Rakományuk ezernyi házméretű konténer, kékek és sárgák, pirosak vegyesen. Hatemeletnyi magasan rakva egymásra katonás rendben. Úgy éreztem, egy egész országot rápakoltak erre az egy hajóra.

A látvány annyira megbabonázott, hogy az egyik este délután hattól majdnem tizenegy óráig mozdulatlanul ültem kint a móló legvégén. Mellettem helyi kamaszok csoportba verődve iszogattak, jöttek-mentek, csajoztak és fiúztak, baromkodtak egymással, mintha be akarnák lökni a másikat a tengerbe. Az egészből alig hallottam valamit. Néztem a távolban a kifutó hajószörnyeket, hallgattam a móló mellett kikötött, hullámokon ringva összekoccanó jachtok kotyogását. Halszag volt, meg a hajókötelekre felkapaszkodott zöld massa szaga, sószaggal és a parti éttermek odaáramló ételillatával keveredve. Egymás után szívtam a cigarettákat, mozdulatlanul. Egy mandulaszemű szlovén lány végül megkérdezte, jól vagyok-e. Szép arcú, szeplős lány volt, feszes arcbőrrel, mélykék szemekkel. Gyönyörű alakja volt, tizenhét, tizennyolc lehetett, feszes rövidnadrágban, ujjatlan pólóban, aminek vállpántjai alól kikandikált a melltartó pántja. Az még a második, talán harmadik nap lehetett, ropogós friss ruha volt rajtam, meg voltam borotválkozva, és mivel már lehűlt az idő, zakót viseltem lazán megkötött sállal, amitől nem látszik, milyen beesett a mellkasom, tulajdonképpen jól nézhettem ki. A lány tekintetében meg is volt a péntek esti kaland esélye, kicsit aggódva, kicsit kacérkodva nézett.

– Hogyne lenne minden rendben – kicsit ingerülten válaszoltam neki. Gondoltam, úgysem tudja, miben vagyok. Nekilátni angolul mindent elmesélni bonyolult is lett volna és kicsit sem ágyba csalogató, így inkább nem is erőltettem a dolgot. Lehettem volna kedvesebb.

– Hát jó – mondta, és otthagyt. Színes bermudanadrágos, kigyúrt fiúkkal, fiatal, hozzá hasonló lányokkal távozott. Sziluettjét még sokáig követtem a parti lámpasor fényében, a lépésenként meg-megfeszülő fenekét, a hosszú kamaszcombokot. Amikor a kikötő végéhez értek, még egyszer visszafordult felém.

A napfény egyre rosszabbul érintett. Alig mozdulok ki egyébként levegőre, a nyarat zsigerből rosszul viselem. A legtöbb alkalommal, ha napfényre kerültem, rövid idő alatt napszúrást kaptam, vagy egyszerűen csak levert a bőr alá mászó hőség. A hideget kedveltem, a maró fagyot, ami az ember tüdejét úgy járja át légzéskor, hogy érzi minden egyes tüdőbolyhocskáját. Amikor lábujjtól fejbűbig bizsergeti az embert a jeges, száraz levegő, de közben megvédi a nagykabát. Ez járt a fejemben, máris volt egy ellenpontom legalább, előre el is kezdtem gépelni a készülő regényemhez a hideget.

A rettentő hideget. Így ismételtettem magamban. Oda is képzeltem magam alig felöltözve egy jéghideg hegycsúcsra.

Néha összefutottam Iannal, az ír sráccal, aki az első napon csattogott be a hostel-szobába. Félig aludtam, amikor megérkezett, majd kis matatás után minden ruháját szétszórva anyaszült meztelenül kezdett fel-le mászkálni a szobában, vörhenyes volt az egész teste, ráncos volt a segge, és pocakot eresztett, vörös hajával úgy festett a félhomályban, mint egy elhízott, pöttyös gyufaszál. Mikor észrevettem, hogy ébren vagyok, minden zavar nélkül odajött hozzám, kezét nyújtott, bemutatkozott, majd töke fölött az alhasán a lágyrészt vakargatva fejtette ki, hogy mindenképpen el kellene mennünk inni valami töményet. Másnap is, aztán a későbbi napokban is össze-összefutottunk. Ian nem csinált semmi mást Koperben egész héten keresztül, csak bárokban ücsörögött, és nézte a távolban úszó hajókat a fehéren fodrozódó, kánikulától vibráló, kék tengeren. Ha együtt ittunk, az sem beszélgetést jelentett neki, hanem egymás mellett ivást és bámulást a nagy, kékes-fehér semmibe a távolban.

De vasárnapra ő is elment. Mindenki elutazott. Amikor éjszaka felébredtem, és nem tudtam, hol vagyok, hevesen zakatolt a szívem. Vert a víz, szédültem, hánytam is egyet. Majdnem biztos voltam benne, hogy napszúrást kaptam. Elkapott a pánik, hogy egy üres tengerparti épületben halok meg teljesen egyedül, ami normál esetben drámai és színpadias halálnem lenne, de amikor benne van az ember, kicsit sem hangzik jól. Rossz volt a gyomrom, kiszáradt a torkom. Kimentem a közös konyhába, nem volt semmi innivalóm már. A csapvizet nem mertem meginni. A szívem közben egyre hevesebben vert.

Belenéztem a fürdőszobai tükörbe, és apám nézett vissza rám.

Ugyanaz a csontos arc, ugyanazok a vonások, a fekete dús haj. Hirtelen elképesztő lett a hasonlóság. Nem akartam egyedül maradni. Éjjel egy óra volt. Felkaptam magamra pár ruhát, magamhoz vettem az útlevelet és a pénztárcámat. A holmim a hátizsákban és a földön hevert szanaszét, az iPadem, a billentyűzetem, minden más. Nem volt erőm összerakni. Letámolyogtam a másodikról. A hostel falai ontották a forróságot, patakokban dőlt rólam a víz, nem kaptam levegőt. Egy szál ing volt rajtam, hosszú ujjú, mint mindig. Rövid ujjú holmikat, rövidnadrágot sosem hordtam, úgy gondoltam, felnőtt emberhez méltatlan az ilyesmi. Nem találtam a folyosón a villanyt, tapogatózva haladtam lefelé a lépcsőház hőkapszulájában, zihálva a sötétben. Nagy nehezen megtaláltam a recepciót.

Kinyitottam az utcára néző ajtót, és kiléptem az éjszakába. Sokként ért a jeges, hideg levegő, ami az ötvenfokos benti hőmérséklet után odakint ért az éjszakára hirtelen lehűlt városban. Hangosan csattant mögöttem a hostel kapuja, a mágneszárak egymásra haraptak. A hideg annyira meglepett, hogy el is felejtettem egy pillanatra a rosszulletet. Az izzadság kihűlt rajtam és az ingemben. Visszafordultam az ajtó felé, hogy hozzak egy zakót, mert a nyár ellenére zakó mindig volt nálam. Most azt kívántam, bárcsak lenne nálam egy nagykabát, akkor pillanatok alatt otthonossá válna az időjárás. Ekkor vettem észre, hogy bent felejtettem a mágneskárttyát, amivel a hostelbe vissza tudok jutni. Szinte abban a pillanatban vacogni kezdtem a hidegtől. Talán hat vagy hét órakor már kinyit a recepció hétfőn, vagyis ma hajnalban, csak ezt az időt kell átvészelnem valahogy, gondoltam.

A koperi utcák olyan kihaltak voltak, mint egy zombifilmben. Sötétek voltak a lakóházak, a kirakatok, életnek sehol nem volt nyoma. Hosszan futottak a vár

aljában sorjázó, terméskövekből rakott több száz éves falak, kandeláberekből át-
alakított lámpák világítottak valamelyest, és a háttérben, a kikötő jelzőfényeknek
tükrében tintafeketén, baljósan feküdt a tenger. Átfutott a fejemben a gondolat,
hogy ha most kellene a tintaszínű sok kilométer mély átláthatatlan vízben úsz-
nom, azonnal megölné a félelem. Keresztül-kasul jártam a várost, de sehol nem
találtam egyetlen nyitott helyet, egyetlen lelket sem. Macskák kukáztak a sikáto-
rokban, és égtek az okker kandeláberek, de más mozgás nem volt. Teljesen ki
voltam száradva, a pánik egyre jobban eluralt. Végül hosszú idő után találtam
egy taxist. Hátradöntött széktámlával aludt egy taxidrosztban. Nem volt túl bol-
dog, mikor felébresztettem. Megkérdeztem, hol van ilyenkor, hajnalban bármi
nyitva. Mondta, hogy nincs semmi, minden zárva van. Gyanakodva méregetett
közben. Kérdeztem, hogy esetleg benzinkút van-e, de csak automaták működtek
éjjel. Végre nagy nehezen eszébe jutott a McDonald's drive.

– Vigyen oda – mondtam, már szinte a könnyeimmel küszködve.

Rettenetesen sokáig mentünk. Kacsaringós utcákon előbb, aztán a tenger-
parti főúton, majd újra kacsaringók és megint a főút, de meg sem mertem muk-
kanni. A kocsiiban egy kicsit melegebb volt, a verítéktől nedves ingben, odakint a
soknapi hőség után, úgy éreztem, halálra fagynék a tenger felől érkező éjszakai
hidegben. Végül legalább negyvenpernyi kocsikázás után érkeztünk meg. Szó
nélkül kifizettem az összeget. Egy kivilágítatlan töltőállomás szomszédságában
ácsorgott egy szerény, egyablakos McDonald's. Vidáman világított a bohócfigura
a cégér mellett. Odabent félhomály. Bezörögtem. Kis idő után nagy nehezen
megjelent egy ember. A legnagyobb méretű kólát kértem tőlük. Kérdezték, ké-
rek-e mást, szinte kiabálva mondtam, hogy nem, csak ezt az egyet, de gyorsan.
Szinte egy húzásra ittam meg a sok decis pohár tartalmát, az út menti kövön ül-
ve, és vártam, hogy jobban legyek.

Teljesen üres volt a város. A jelzőlámpák sárgán villogtak, üres volt a főút, a
töltőállomás, feketén világítottak az ablakok a házakon, mintha a vasárnap éjsza-
kát mindenki holtan töltötte volna.

Amikor elfogyott a kóla, és elmúlt a szomjúság, még erősebben jött rám a
vacogás. Lebontottam a feltúrt ingujjat a karomon, begomboltam a gallérgombot
is, mintha ez valamit számítana. Könnyű lenvászon nadrág volt rajtam, amit
ugyanúgy átjárt a hideg levegő. De legalább a cipőm meleg volt. Ahogy rövid
ujjút, úgy nyitott cipőt sem hordok soha. A taxis szó nélkül itt hagyott, fogalmam
sem volt, hol vagyok. Az iPhone-omon nem működött a négygé, wi-fi nem volt a
kicsike McDonald'sban. A töltőállomás sugárzott ugyan wi-fit, mondták, hasz-
náljam azt, de nem tudtam hozzá a jelszót, sehol nem volt kiírva. A térképeimet
a szálláson hagytam. Átfutott a fejemben, hogy itt fogok meghalni valami koperi
külvárosi útszakaszon. Ennél már az is jobb lett volna, ha a hostelben dobom fel
a talpam. Nem bírtam uralkodni a testemen, rázkódtam, remegtem a hidegtől, és
pánikoltam is egyszerre. Elindultam az út mentén, de éreztem, hogy nincs erőm
a soknapi hőség és rosszullét után gyalogolni, és persze azt sem tudtam, merre
kell menni, merre van a vissza, és különben sem tudtam volna visszajutni a
hostelbe mágneskártya híján.

A távolban, úgy kétszáz méterre fényt láttam. Jobb híján arra indultam, hátha
mégiscsak akad egy nonstop kocsmá a városban. Mikor odaértem, láttam, hogy

egy hotel cégére világítja meg a sötét koperi utcákat a hidegben. Bátortalanul, mint akinek nincs joga, benéztem az üvegajtón. Úgy éreztem magam, mint egy csöves, aki jobb életre vágyik. Viseltes, piszkos volt a vászonnadrág rajtam, zsebeiben igénytelenül dudorodott a tárcám és telefonom, az ingem nem is igazán illett hozzá, és nyakig be volt gombolva, kócos voltam, és az arcomra húlt verítéktől csillogtam. Egy fiatal recepciós ücsörgött a pult mögött, elegáns zakóban, nyakkendőben. Diszkrét fény szórta meg a lobbyt, már innen lehetett tudni, hogy nem olcsó a hotel, de a kárpitozott falak és bordó szőnyeg a folyosón, az elegáns bár a hallban ugyanezt sugallták. Nyeltem egyet, és az ajtó felé indultam, a fotocella engedelmesen széthúzta előttem az üveglapokat.

A recepciós először hökkenten, majd komornyikpózba vágva magát fogadott. Ismertem ezt a pózt otthonról, a saját munkahelyemről. A kellemetlen ügyfelet fogadó, udvariasságot árasztó, de ellenségességet üzenő testtartás.

– Egy szobát szeretnék kivenni – mondtam angolul. Nem kérdeztem meg, mennyibe kerül, tudtam, van nálam elég pénz, és sokkal megalázóbb rákérdezni, mint túlköltekezni.

A srác meglepően jól viselkedett, nem kérdezett vissza, nem vitatkozott. Gondolom, végignézett, és tudta, hogy egyrészt nekem most mindegy a pénz, másrészt akkor leszünk mindketten bajban, ha visszakérdez.

Mágneskártyát kaptam, negyedik emeleti szobát. Vacogva és a szívveréssel küszködve vonultam végig a bársonyszőnyegen, és könyörögtem magamnak, hogy legyek jobban, ne kelljen ezt a srácot egy nyugodt hétfő hajnalon megkérnem, hogy hívjon hozzám orvost. Lüktetett a halántékomban a vér, dúdolgattam magamban, hátha attól elmúlik. A lift is a kártyával működött, acélkék, modern szerelvény volt, halkan vitt fel a negyedikre, nem szólt benne zene sem.

A szobám tipikus középkategóriás hotelszoba volt, visszhangos fürdőszobai szellőzővel, mágneskártyára kapcsoló villanyrendszerrel, falhoz rögzített hajszáritóval a fürdőszobában. Üres volt, és a berendezés ellenére kongott a semmitől. A duplaágyra bekészítették a ropegósra tisztított fehér törölközőket, kis szappanok voltak a fürdőben, apró samponok a zuhanyzóban és kéztörlők a mosdócsap mellett. Megállás nélkül zúgott a szellőző. Levetköztem, összehajtogattam a ruháimat, hátha attól reggel ráncatlanabbak lesznek, és zuhanyoztam. Nem sok kedvem volt hozzá, de gondoltam, most már akkor legalább nem a hostelben, ha már ki van fizetve. Forró volt a víz, felmelegedtem tőle. Használtam a hajszáritót is.

Kerestem a minibárt, hogy megnyugtassam magam valamivel, de nem találtam. Ez eléggé idegesített, mert úgy éreztem, ezt az üres hotelszobát nem bírom ki valami ital nélkül. Egy darabig gondolkodtam rajta, de végül a szégyenérzetemet legyűrve felkaptam az egyik hipó szagú frottír fürdőköpenyt, és a hajnali háromi neonfényben lelifteztem a lobbyba. A recepciós fiú nem jött zavarba, nem ült ki semmi rosszallás az arcán, de nem tudott mit tenni, a bár zárva volt.

Visszamentem a szobába, és arra gondoltam, meg fogok itt örülni reggelig, míg kinyit a hostelem, és vissza tudok menni a holmimért.

Lezuhanyoztam még egyszer, hogy megnyugodjak.

Bekapcsoltam a tévét, és kattintgattam a csatornákat, a jól ismert filmek sorjáltak a képernyőn szlovén szinkronnal.

Kikapcsoltam.

Zúgott a fürdőszobai szellőző.

Rosszabbul voltam, mint előtte, ezért inkább felöltöztem. Nem akartam frottír fürdőköpenyben lenni, mikor megtalálnak, ha netán meghalnék. Úcsörögtem az ágy szélén, vártam, hogy a napszúrás átmenjen rajtam. Néztem a falat, felbontottam még egy kis mini szappant, mert érdekelt, hogy néz ki, ha még nem érte víz. Sétáltam egyet a kihalt hotelfolyosón, megszámloltam a szobákat a félhomálytól fakón fénylő vörös szőnyegen járkálva.

Négy körül világosodni kezdett. Beköszönt az ablakon az idegen város. Ahogy egy várost lassan bevilágít a reggel, az otthon is nyomasztó tud lenni. Ott, akkor egészen végtelen volt a látvány a negyedik emeleti szobából.

A tenger fakókékje és a tegnap kihajózó tengerjárók távolodó fekete pontja a vízen.

Egy percet sem aludtam.

Reggel lementem a recepcióra, és kértem a számlát. Nem kértem reggelit sem, furán néztek rám. A büféasztalról elvettem egy ásványvizet, és elindultam a hostel felé, ahol reggel tízkor kellett kijelentkezni. Nem volt egyszerű még napfényben sem, és legalább másfél óra séta volt, míg visszaértem. Ekkorra a forróság már újra elöntötte a várost. A tenger felől érkező hideg éjszakai levegőnek már az emléke is szétfoszlott a délelőtti kánikulában. Egyetlen felhő sem tompította a napot, halványkék és tiszta volt az ég, csak a tenger feletti szakasz a távolban volt szórta ködös. Mire visszaértem, már forrók voltak a korlátok, és a hosszabb útszakaszokon szállt a gőz vagy pára, vagy mi is az, ami a távolban homályosan hullámzik a beton fölött.

Büdös voltam és izzadt, hiába a zuhanyzás, a ruháim magukba itták a verítéket. A recepció szerencsére nyitva volt. Öklendezve, hányingerrel küzdve szaladtam fel a lépcsőn, az emeletre érve nem törődtem a most érkezett, hátizsákaikkal bíbelődő vendégekkel, berontottam a fürdőbe, és behánytam a zuhanytálcába, annak tudtában, hogy nem ettem szilárdat két napja. Vízet, talán kólát és epét hánytam, több körben. Amikor végeztem, felnéztem a tükörbe, sápadt voltam és remegtem.

És egyre jobban emlékeztettem magamat apámra.

Éreztem, hogy felmegy a lázam is. Vissza akartam érní Vízivárosba.

A szobámban összepakoltam mindent, kapkodva, összevissza, kicsit sem a rám jellemző precizitással. Mindenemet begyűrtem a hátizsákba, iPadet, töltőt, ruhákat. Át sem néztem az ágyamat, nem maradt-e benne valami, kapkodva hagytam el a szobát. Minél hamarabb le akartam érní a tengerpartra, mert abban bízom, hogy a hideg víz rendbe fog tenni. Még tíz óráig volt a vonat indulásáig. Éjszakai járat hozott ide, ugyanígy visszafelé is éjszakai vonat ment. Este nyolckor indult a koperi állomásról, reggel hétkor érkezett meg.

Keresztülmentem Koperen a szokásos útvonalon. Büfék, kisboltok, kávézók, főút. Mintha egy sütőben sétáltam volna, amit dupla üzemmódban használnak. Felülről a nap, alulról a betonból visszacsapó forróság égetett. Az egyik útba eső kávézóban vettem két liter ásványvizet, a felét majdnem egy húzásra erőltettem magamba. Nagy nehezen, minden erőmet összeszedve végül leértem a partra. Ledobáltam mindent a homokba az egyetlen kicsike árnyékot nyújtó bokor tövébe. Öklendeztem, próbáltam visszatartani a hányást. Levettem a ruháimat. Nem

foglalkoztam az irataimmal és az értékeimmel, csak a hideg tengerbe akartam érni. Amikor hasig begyalogoltam, összeszorult a gyomrom. Emberek voltak körülöttem, nem akartam jelenetet rendezni, és tudtam, hogy nincs bennem semmi más, csak víz. Bemerrültem a tengerbe. Furcsa érzés volt, ahogy a hideg víz alatt, a messzeségbe vesző tengerfenék látványa mellett bukik ki belőlem minden, szembemenve a vízzel, az ellentétes nyomással.

Elmerültem a hideg tengerben, próbáltam arra koncentrálni, hogy uralkodjak magamon, hogy az egész csak lélekjelenlét kérdése, semmi több. Öt-tíz perc után kisértáltam a partra. Megkerestem az átforrósodott vizespalackot, és megittam a másik felét. Leültem a bokor tövébe, és vártam, hogy jobban legyenek.

Körülöttem vidám családok piknikeztek, gyerekek rohangáltak színes gumi karúszókkal, sütötte a napfény a fagyaltárus bódéját, ahol hisztérikusan patogtak a farámpán a cukorsokkos gyerekek új adagért. Fiatal, karcsú lányok feküdtek a homokban. Fürdőruhájuk lazán borította borotvált szeméremdombjukat, melltartójuk olyan könnyedén fogta mellüket, mintha ott sem lett volna. Az íveket, a vonalakat még láztól, rosszullettől görcsösen is könnyű volt hozzáképzelné. A mellük kicsinyke holdudvarát, a hideg víztől megkeményedő mellbimbókat.

Az öbölben megint kihajózott menetrend szerint egy rakománytól szügyig tengerbe süllyedő hajó.

Csak az járt a fejemben, hogy ne rendezek jelenetet. Hatalmas frottír törölköző volt nálam. Amikor éreztem, hogy nem bírom tovább, a számhoz emeltem, és megpróbáltam köhögésnek álcázni a hosszú, múlni nem akaró hányásrohamot. Beleokádtam az összes megivott vizet a törölközőbe. Amikor végeztem, igyekeztem úgy kicsavarni, mintha csak a tengerből hoztam volna ki, és kezdtem előlről.

Talán a harmadik körnél jártam, amikor megérkezett egy piros pólós rövidnadrágos fiú. Szédültem már, azt sem tudtam, mi történik. Vízimentő volt az öbölből. Kelet-közép-európai viszonylatban fogalmam sincs, hogyan szűrt ki a vízből egy csónakról, legalább száz méteres távolságból a tömegben. Futva érkezett, mögötte a második. Mindketten tagbaszakadt, kigyúrt, izmuktól hepehupás mellkasú fiúk voltak. Az egész napos tengeren hánykolódás és parton ücsörgés miatt csokibarnák. Fekete hajú, dús szemöldökű mediterrán típusok. Az első kapásból a homlokomra tette karját, megfordítva a kézfejét, utána a nyaki verőeremre tette a mutató- és középső ujját. A másik valamit kérdezett, hogy milyen nyelven beszélek, és hogy szedtem-e valamit. Jeleztem a fejemmel, hogy nem.

Aztán azonnal mondtam, hogy hagyjanak, menjenek nyugodtan, minden rendben van.

Mert egy tisztességes kelet-közép-európai bajban ezt mondja.

Integettek a fejükkel, hogy szó sem lehet róla, és mutogattak a napra, meg a fejemre, hogy napszúrást kaptam. Az egyikük karon fogott, a másik felkapta a táskámat, mielőtt bármit tehettem volna. A strand orvosi szobájába vittek, ahol vízzel kínáltak, amit azonnal kihánytam. Megint megkérdezték, szedtem-e valamit. Ismét mondtam, hogy nem. Viccelődtek, hogy ők is szoktak, az egyikük mutogatva jelezte, összecsíppentett mutató- és hüvelykujjal cigarettázó mozdulatot imitálva, a füvezésre célozgatva, talán azért, mert azt hitte, csak titkolózom, és a

cinkoskodással akart meggyőzni, hogy elmondjam, hogy tudjanak róla, mivel állnak szemben. Megismételtem, hogy szó sincs ilyesmiről.

Akkor a nap, ismételték, csak az lehet.

Azt hiszem, hogy nyolc perccel később már orvosnál voltam.

Aztán még egy-két dolog történt, de közben elájultam.

Amikor felébredtem, egy steril fehér kórteremben feküdtem, ropogós, hófehér lepedőn egy kivizsgáló ágyon. Lágy huzat járta át a szobát, és szikrázó napsütés telítette, mint egy filmben. Zavartan néztem körül. Szemben velem az ablakon túl a tenger hasalt, elveszett a vége a láthatáron, nyugodt volt és mélykék. Könnyű szél fújt be kintről, a nyitott ablak ellenére is járt a légkondi, és egy fali ventilátor is forgott. Egy hegy tetején volt a kórház. A háttérben a tengeren vitorlások futottak, csónakok kerültek meg a parttól pár tíz méterre fekvő sziklás szigetet, már amennyire látni engedte a félig behúzott fehér függöny. A teremben patikai tisztaság, fehér és kórházi zöld színek váltották egymást. Sehol az otthon megszokott kórházi halálszag. A teremben rajtam kívül senki nem volt, csak orvosi eszközök, műszerek meg a karomba kötött infúzió. Mellettem a csomagjaim a földön. Ruháim gyűrőtten ugyanúgy rajtam, csak a karomon volt feltűrve az ing, benne a tű. A zsebemből hiányzott az irattárcám, a másikban viszont ott volt a telefonom. Úgy tíz perc múlva érkezett egy ápolónő.

– Kornel, jobban? – tört angolsággal kérdezte.

Erőtlenül intettem, hogy minden oké. Onnantól kezdve, míg le nem folyt az infúziós palack, tízpercenként rám nézett. Mosolygott, egyszer még a homlokomat is megsimogatta. Amikor elfogyott, kivette belőlem a tűt, és mondta, hogy kis ideig még feküdjek, várják a laboreredményeket. Ekkor éreztem meg a másik könyökhajlatomban a szúrt sebet, valószínűleg, míg eszméletlen voltam, vettek tőlem vért. Feküdtem tovább a kivizsgáló ágyon, legszívesebben aludtam volna egy nagyot.

Húsz perc múlva érkeztek meg az eredmények. Az orvos egy darabig nézegette a lapokat, pár dolgot kérdezett, ettem-e valamit, ilyesmik. Azt mondták, mehetek, csak egyek több sót és igyak rendszeren vizet, kerüljem a napfényt. A nővér visszaadta a személyimemet és a nemzetközi egészségügyi kártyámat, majd átnyújtott egy számlát azzal, hogy a kártya nem fedezett minden vizsgálatot. Tizenkilenc euró volt a lap alján. Sokkal többre számítottam. Kifizettem, és rendezetlenségemen végignézve, karomra mutatva, mintegy az esetet összegezve hozzátettem, hogy „bocsánat”. Őszinte értetlenkedéssel nézett rám, megsimogatta az arcom, és visszakérdezett, hogy „miért?”.

Összeraktam minden holmimat, felvettem a csomagomat. Délután két óra volt. Még hat órám volt a vonat indulásáig. Hosszú, kanyargós ösvény vitt le a hegyről. Nem mertem taxit hívni, nehogy újra rám jöjjön a rosszullét, akkor jobb lenne inkább a szabadban lenni. Átvergődtem a városon, bár jobban éreztem magam, és elmúlt a hányingerem, a hőség kitartott. A külvárosban, ahol a vasútállomás állt, még annyi árnyék sem volt, mint a kórházból a hegytetőről lefelé vezető úton. A szalmakalap a fejemen mintha ott sem lett volna.

Átütött rajta a napfény, bele a fejbőrbe, át a koponyán, a szöveteken, agyvelőn keresztül egész a szívig.

A vasútállomás mellett egy kis kocsmá állt. Inkább kávézó. Mindkét karomon leragasztott vattapamaccsal ültem be, és dőlt rólam a víz. Azon gondolkodtam, mit tehetnék, hogy jobban legyek. Vízért kértem és helyi töményt, most már mindegy alapon. Tizenkét órányi vonatút várt rám. Valami helyi fűszeres zöld italt kaptam. Anizsos volt, mégsem abszint, de valami nagyon hasonló. Megittam. A pult üvegvitrinjében kis palackokban volt még belőle, kettőt kértem magamnak. Gondoltam, vész esetére jó lesz az útra, ha meg nem, megmarad szuvenírnék. Közben beállt a vasútállomás kettes számjelű sínpárjára a szerelvény, ami hazavitt. Alig három alvókocsi. A belföldi utasokat szállító vagonokat később csatolták a mozdonyhoz. Fojtogatott az érzés, hogy tizenkét órát fogok ebben az állapotban vonaton ülni.

Pökhendi hazai vasutas fiú fogadta a felszállókat. Azonnal otthonos lett a közeg, és tudtam, hogy itt nem lehetek rosszul. Beindultak a hazai reflexek. Felszálltam a vonatra, előtte még óvatosan elszívtam egy cigarettát. Amikor moccantak a vagonok, és dupla lökettel komótosan megindult a szerelvény, megittam a restiből elhozott felest abban bízva, hogy a gyomrom bírni fogja reggelig. Meg sem próbáltam írni. Feltettem a lábam az alsó ülésorra, ki sem nyitottam a nekem járó középső priccset. Hátradőltem, és megpróbáltam aludni, abban bízva, hogy sem apám, sem Díta nem fog szerepelni az álmaimban.

Persze az lett volna a legjobb, ha egyáltalán nem is álmodom.

Nem tudom, hányszor cserélődött az utasközönség körülöttem. Félig ébren, félig alva, öklendezve és hányással küzdve telt az éjszaka. Rázkódott a vonat, becsapott a rosszul záródó ablakokon a hideg éjszakai menetszél, beszűrődött az utazók zaja, amíg ébren voltak. Később már csak a zakatolást lehetett hallani, vagy a tömény, síri csendet az éjszakában, ha megálltunk egy-egy állomáson. Az ablakon át figyeltem a sötétben sorjázó szlovén tájat, a megállókat övező lámpafényeket. Alig bírtam mozogni. Felváltva fáztam és izzadtam, időnként felment a lázam. Próbáltam uralkodni magamon.

Hajnalban érkeztünk meg. Át kellett még verekednem magam a keddi városi tömegen, mire végre Vízivárosba értem. Nyár volt persze itt is, de hűvösnek és selymesnek tűnt a levegő a koperihez képest. Nem álltam meg sehol, mert nem akartam, hogy bárki így lásson. Egyenesen hazamentem. Lepakoltam, kiraktam az iPadet az asztalra, mert dolgozni akartam, akárhogy is vagyok. A mosakodást és a borotválkozást kihagytam, mert most nem kellett, hogy a tükörbe nézve apámat juttassam eszembe.

Ezüstlakodalom

Szicíliában belefutottunk sok-sok-sok minőségtelen dologba. Agrigentóban aludtunk olyan szállodában, ahol csak rendőrök voltak rajtunk kívül, de ott legalább volt légkondi. Aztán elindultunk hazafelé. Vezettem, mint az állat, napokon keresztül. Napokon keresztül kellett vezetnem százharminc kilométeres átlagsebességgel. Tíz órákon keresztül kellett vezetnem. Mert a feleségem hajszolt. Megyünk ide, megyünk oda, most indulunk ide, most indulunk oda.

Olaszországban ragadtunk, mert nem fértünk fel a hajóra. Horvátországi nyaralás lett a vége. Szicília kurva szar hely, az életben nem megyek többet oda. Iszonyat volt, mondtam, nem maradok itt egy percig se. Nem volt normális szállás, olyan szemetes volt a tengerpart, hogy a törölköződet nem tudtad lerakni, úgy nézett ki, mint egy tetű. Borzalmas volt. Nem foglaltunk előre szállást, rettenetes volt. Százezer forintért egy szemettelepet kaptunk. Tízezer forintot kértek a reggeliért, fejenként.

Nem reggeliztünk soha, sehol. Ott hallottuk a Tiziano nemtudomkicsodát.

Volt egy olasz énekes, Tiziano Ferro.

Mert láttuk a lányt, aki bedobott pénzt a zenegépbe, azt hallgatta. Az milyen kurva jó szám volt! Ott állt a csaj, a tengerparton hallgatta, és kész volt. Az valami volt, valóban. Egyetlen száma lehet nyilván, nem egy híres ember. Kész volt a lány, láttam, hogy csurog.

Csomó száma van. Három száma van. Ferenc ott se tudott semmit se megkérdezni, se elintézni, nekem kellett megtudni a motorosoktól, merre van étterem meg cukrászda.

Feleségem folyamatosan motoros maffiózókkal egyezkedett, velük paktált le. Követnünk kellett őket a Picassóval, így aztán öröm volt, amikor végre azt mondta: menjünk el innen. De hova menjünk?

Görögország egy jó hely.

Hát Görögországba! Persze, bazdmeg, jó ötlet. Menjünk Görögországba! Elindultam, nyomtam a gázt, hogy elérjük a hajót.

Van egy kikötőváros, Bari. Megy hajó Anconából is, de Bariból nagyon. Onnan egy csomó hajó indul. Van Bari–Korfu hajóút.

Barit mond, de nem, miért is jegyezte volna meg, rossz információkat nyújt, nem tudja ő, nem tudja, hogy ez a hely nem Bari, dehogyis. Ez a hely Brindisi. Nincs nagyon messze Baritól, úgy száz kilométer. Bariban nincsenek kompok. Egész nap vezettem százötvennel. Volt, ahol csak nyolcvannal lehetett menni, én százötvennel mentem. Eljutottunk Brindisibe. Helyismeretem nem volt, de véletlenül a szürkületben pont egy olyan helyen álltam meg, ahol a parkolóval szemben ki volt írva: hopp, hajójegy Görögországba. Ó, hát milyen fasza, tök jó, itt vagyunk, megyünk Korfura.

A hajóra háromszor annyi jegyet adtak el, mint ahány utas elfért. Mint ma a migránssok. Mint egy líbiai íz. Nem fértünk fel.

Jött valami giovanni, hogy hello, persze, tessék, itt vannak jegyek, százezer, majd mindjárt odavezetlek, várjál. Vártunk, gyűlt a tömeg. Vártuk, hogy mindjárt vezet a kikötőbe. Elő is jött, felpattant a robogójára, na akkor gyertek utánam, bazdmeg, hej, kurva anyád, gyertek. Mentem utána.

Mentünk, hogy elérjük a hajót. Ordított velünk.

Rettenetes dokkokon haladtunk keresztül, úttalan utakon. Úgy ment, mintha le akarna rázni. Mentem utána szalalomozva, és ki is jutottunk a kikötőbe. A becsekkolási pontoknál láttuk, óriási a gond. Ott tombolt Németország. Ott volt ezer ember, akik vásároltak jegyet, és nem engedték fel őket a hajóra. Óriástumultus volt, tombolt mindenki, ezek a csávók meg bújkáltak, nem nyitjuk ki, nem lehet, nem lehet. Feleségem akkor elkezdett hisztizni.

Mondtam, Ferenc, állj a sarkadra, kérd vissza a hajójegy árát. Ez meg? Szerinted?

Alkonyodott. Egy napot vezettem százötvennel, megvettem a jegyet százezerért, behajtottam a csávóval, ezek után elkezdett hisztizni.

Késő este volt. Világossá vált, hogy nem tudunk menni. Örüljünk neki, lehet, hogy elsüllyedtünk volna. Elhajtottunk.

Egy darabig ment az, hogy intézzem el, menjünk Görögországba. Akarunk menni. Nyilvánvaló volt, hogy nem tudunk. Ezt a hajót ezek a srácok rendszeresen háromszorosan túlterhelték, csak sajnos aznap kijött a rendőrség, ellenőrizte, és nem engedte. Hiába volt jegyünk, nem nyitották ki a becsekkoló ablakokat, a rendőrség lezavart olyanokat is a kompról, akik már fenn voltak. Ebből alakult ki forradalom, mert tüntetés kezdődött. Ezt a feleségem felhasználta arra, hogy óriási performanszokat mutasson be abból a szempontból, hogy hogy megyünk Görögországba, vagy hogy hogy nem megyünk. Jött a feladat. Intézkedj, Ferenc. Én intézkedtem, nyilván, hiszen a feleségem csak velem kommunikált, környező emberekkel nem barátkozott. I want my money back! Oké, oké, of course, of course. Lebonyolítottam, visszakaptuk a pénzt. És ott álltunk Brindisiben este 11-kor, miután egy napot vezettem százötvennel. Jó, hát a pénzünknel vagyunk. Akkor most induljunk dél felé. Vagy észak felé.

Mi legyen, itt semmi nincs, semmi. Legyen Horvátország.

És akkor elkezdte: menjünk Horvátországba. Ó, de jó ötlet, tök jó. Kezdttem menni fölfelé, északra. Feleségem egy idő után elfáradt az anyósülésen, akkor jött az, hogy most már meg kellene állnunk egy benzinkútnál. Hajnali kettőkor. Kérünk egy kávé. Keressünk itt egy beachet. Itt egy beach. De ez nem jó. Megyünk tovább.

Megaludtunk valahol útközben. Perugiánál?

Perugiában megaludtunk. Olyankor, amikor már tök fölösleges megszállni. Hajnalban bemész egy szállodába, ahonnan reggel továbbindulsz. Elmentünk Anconáig, feleségem azt mondja, itt jó, itt van kikötő, innen el lehet menni Horvátországba. Lementem az autópályáról, a kurva nagy dugóban végigcsorogtam, lementünk a kikötőbe, ahol kiderült, hogy igen, valóban, fasza kompok mennek Splitbe. Megy, persze, csak az van, hogy legközelebb egy hónap múlva lesz rá hely.

Hajóval át lehetett volna menni, de nem engedte meg.

Nem engedtem meg?

Vagy nem indult hajó, vagy valami ilyesmi. Vagy nem volt jegy. Utána végül egy

kurva jó nyaralás volt Krk szigeten, tők jó volt. Körbejártuk előtte az egész Olaszországot, le-föl, elfáradtunk. Végre nyaralhattunk.

Jött, hogy menjünk inkább autóval. Oké. Vissza az autópályára. Hajsoltam magam még egy napig. Éjszaka megérkeztünk Krk szigetre. Feleségem két napig nem akart menni sehova. De összesen kettő napunk volt. Megismerkedett Charlotte nével, az elég volt neki két napig. Charlotte néni osztrák nyugdíjas volt, aki viszont ragaszkodott a toplessnapozáshoz. És ezzel a feleségemmel elváltak. Két nap múlva unatkozni kezdett. Menjünk haza.

Szerettem volna maradni, de ha én szeretnék maradni, akkor ő nem akar. Kaliforniában például ahogy letettem a lábam a repülőgépről, mondtam, még egy hetet szeretnék. Egyből ott akartam maradni még sokkal többet, mert éreztem, hogy kibaszott jó. Akkor is azt mondta, hogy nem. Utána meg az volt a tervem, ami teljesen ésszerű lett volna, hogy fillérekért át lehetett repülni Hawaiiira. Vegyünk jegyet, negyvenezer forint, az semmi. Ha Budapestről indulnánk Hawaiiira, akkor tizenhat óra, meg átszállás. Mondták, hogy négy óra Hawaii repülővel, és negyvenezer forint fapadossal, mondom, menjünk már át. Hallani nem akart róla. Lett volna egy ilyen hawaii élményünk.

Persze. Mert ha már kifizetted a milliós tételt, akkor még meg tudod duplázni. Tök jó. Még egy milliót rá tudsz dobni. Akkor vagy igazán jó fej. Ha kifizetsz kétmilliót és aztán még egyszer. Fasza. Óriási.

Akkor mondom neki, B-opció: visszafelé szálljunk le New Yorkban, nézzük meg New Yorkot. Ha már ilyen kurva nagyot repültünk, és ott vagyunk, akkor ez már ott semmi. Szerinted? Mindig tudtam, hogy egy autistával élek együtt. Huszonöt éve. Semmi rugalmasság nincs benne. Semmi. Nem tud rá értelmes választ adni, miért nem akarta. Budapestről milliós tétel és tizennyolc óra, onnan negyvenezer forint lett volna. Ma már simán elmennék. Nem nyitnék egy ilyet vitát ki. Menjünk át Hawaiiira! Nem engeded? Ki a faszom vagy te, hogy nem engeded? Ma már megvenném a negyvenezres repjegyet, átmennék Hawaiiira, kurva jól érezném magam, és agyó. Ez a különbség a régi és a mostani énem között. Nem akar átmenni negyvenezer forintért Hawaiiira, ő inkább majd kétmillió forintért szeretne egyszer Budapestről, illetve hát nem szeretne, mert ő Macedóniába szeretne menni. Menjen, agyó.

Én egy ilyen csávó vagyok.

Ez az ember a rosszat keresi kifejezetten és szándékoltan, minden jó ellen harcol, de az utolsó erejéig, lehetőleg, én még ilyet nem láttam. Azt mondom, menjünk el valami étterembe, erre ő, hogy ne már bazdmeg. Menjünk nyaralni? Egy hétig fújtat. A picsába, így ül be a kocsiba. Előtte mindenkinek elmondja, hogy nem akar, meg velem nem lehet, már úgy ül be a kocsiba, hogy fújtat, és hogy velem nem lehet. Most már nekem nagyon jó ez a külön utazósdí. Úgyhogy mi a Dinóval megyünk a Bahamákra, csak még kéne hozzá egy kis pénz.

Igen? Fasza.

Horvátországban tők jó volt végül. Tök jól kipihentük Sziciliát, tők jókat ettiünk, igazi strandolás volt, amit szerettünk volna. A szállás is olcsón kijött, valahogy mindig lehet lőni valami kis véletlen címet, bár inkább nyár elején, főszezonban felejtse el. Időben kell gondolkodni. Valahova elmegyünk majd jövőre is, kocsival indulunk, meglátjuk majd, merre.

Otthon

Vannak napok, amikor úgy tűnik, minden kicsúszott a lábunk alól. Mintha nem azon a földön járnánk, amelyen eddig, mintha más levegőt lélegeznénk, más nyelvet beszélnének körülöttünk. Valahogy így éreztem magam én is, amikor az önkéntes száműzetésem után visszatértem Budapestre. Kinyílt a vonat ajtaja, a peronra léptem, és azonnal éreztem, hogy valami megváltozott. Talán a vonatút során siklott ki az általam megszokott tér és idő, talán az érzéseimet terelték más vágányra, és elfelejtettek szólni róla. Egy darabig tanácstalanul álltam a gurulós bőröndöm fogantyúját szorongatva, és hallgattam, ahogy a pályaudvaron a hangosbemondó szavai zengenek. *Tisza gyorsvonat indul Szolnok, Debrecen, Záhony, Csop útirányon át Moszkvába, közvetlen kocsikkal Moszkvába, a tizedik vágányról. A vágány mellett, kérjük, vigyázzanak. Közvetlen kocsikkal Moszkvába?*

Körülnéztem a pályaudvaron. Az emberek idegesen rohantak egyik vonattól a másikig, a standokhoz, az utolsó pillanatban még egy szendvics, még egy magazin. Hosszú lesz az út. Mások tanácstalanul bámulták a menetrendet jelző kék táblát, vagy nyugtalanul hallgatták, hogy előreláthatólag melyik vonat mennyit késik. *Előreláthatólag.* Irigyeltem a géphangú férfit. Hogy képes előre látni. Nekem ez most nem ment. Úgy éreztem, bármelyik lépésem váratlan helyzetbe sodorhat. S nincs az az útikönyv, menetrend vagy térkép, amely felkészíthetne erre. Még egy hangosbemondó sem.

Néhány perc elteltével oldódott a tagjaimat bénító merevség, de csak lassan indultam el a főbejárat felé. Hagytam, hogy a tömeg sodorjon magával, néhány lépés előre, néhány vissza, nem igazán számított. A bőröndöm pattogott mögöttem a felrepedezett betonon.

Egy hónap után hazatérni különös érzés. Az járt a fejemben, milyen lehet hosszabb időre elmenni. Milyen lehet évekre, évtizedekre elhagyni egy otthont, majd visszatérni pontosan ugyanoda. Megpróbáltam felidézni minden utazással kapcsolatos könyvet, de nem emlékeztem olyan történetre, amely a hazatérés pillanatán túl folytatódott volna. Talán nem véletlenül. Azután eszembe jutottak a katonák, a rengeteg történet arról, hogyan maradtak örökké idegenek saját hazájukban. Bár ők idegenek lettek volna mindenhol. Ahogy nekem az elmúlt napokban az utazás, úgy nekik a háború volt az otthonuk. Otthon. Mi történhetett a kötelékkel, hogy ilyen messzire eresztettek, és mennyire nem húznak vissza.

*

Talán ezért is mentem el. A világot, amelyet ismertem, már korábban elhagytam. Becsuktam magam mögött az ajtót, és úgy döntöttem, bárhogy is kopognak rajta, többé nem nyitom ki. A világ, amit ketten hoztunk létre, többé nem létezett. Mostan-

tól a fal két oldalán voltunk – mintha újraélesztettem volna Berlint. Ez akkor fel sem tűnt. Szomorú voltam – bár nem hiszem, hogy ez volna a legjobb kifejezés, mégis nehéz megragadni egy érzelmet, amely magába sűrít minden szélsőséget. Aztán elutaztam. Kizárni a tudatomból mindent, átélni a szabadságot.

De most, ahogy hazaértem, mindent megértettem. Amikor a peronra léptem, azonnal felfogtam, hogy nem vár rám senki. Úgy éreztem magam, mint egy turista, mintha Budapest, a Keleti pályaudvar, a Baross tér az összes szerteágazó utcájával csak újabb állomás lenne, ahonnan rövidesen tovább kell állnom. És amit nem fogok igazán bánni. Görgettem magam mögött a bőröndömet, Thököly út, Hernád utca, Murányi utca, Cserhát utca, Szinva utca, Dózsa György út. Feltornáztam magam a kapualjba, kibányásztam a kulcsot a postaládából – távollétemben nálam nyaralt egy Párizsból érkezett meleg pár –, azután fel a lépcsőkön. Egy forduló, két forduló, tíz forduló, amíg bele nem szédül az ember.

*

Fogalmam sincs, mit műveltek a franciák a növényeimmel, de amíg távol voltam, minden megbokrosodott. Félhalott bonsai fám, Spike is új erőre kapott. Döbbenet. Hatalmába kerített az érzés, hogy nem kellett volna hazajönnöm. Ahogy kinyitottam az ajtót, és beléptem a szűk előszobába, ugyanaz a képtelen rend fogadott, amit a tiszteletükre egy hét alatt szenvedtem össze. Mintha senki sem használta volna a lakást. Egyetlen árulkodó jel volt csupán a kertészetem váratlan feltámadásán túl, a parfüm illata. Férfi illat. Idejét sem tudom, mikor volt utoljára férfi illat a lakásban. Leraktam a kabátomat, és egy ideig csak bámultam befelé. Figyeltem a csöndet, a vér dobolását a fülemben. És ezen a hangon kívül nem is találtam semmi mást, ami önmagamra emlékeztetett volna.

Le sem vettem a cipőmet. Felemeltem a telefont, és felhívtam az egyik barát-nőmet, aki éppen átutazóban volt a városban. Grazból Németországba, a kettő közt az enyémhez hasonló látogatás a budapesti senkiföldjére. Ezúttal kivételesen hamar felvette a telefont, és néhány perc beszélgetés után már egy rögtönzött vacsorameghívásra tartottam. A bort én vittem, a virslit ő. Nem hittem volna, hogy egy retúrral ilyen hamar visszatérek a Keletibe, ahol vettem egy badacsonyi rozét. Pedig nem is szeretem a rozét. De talán mert a borász neve ismerősen csengett, és mert nemrég még a Badacsony is egy volt képtelen utazásom állomásai közül, kötelességemnek éreztem ezt választani. Csak hogy legyen mibe kapaszkodni.

*

Lement a nap, az ős ígéretétől csípős szél söpört végig az utcákon. De valahol még éreztem benne a felmelegedett aszfalt illatát. Élveztem, hogy a szél belekap a hajamba, hogy az ingem szépia színű szivárványként lebeg utánam, hogy a testem szinte feloldódik a sűrűsödő sötétségben. Még ha a bűdös, hetedik kerületi, városi portól mocskos sötétség is volt az. Újból elkapott a vándorlét különös romantikája. Ismét távolodtam az otthonomtól, sikerült még egy nappal elodáznom az érkezést. Állítólag az ember mindig a hangulatát leginkább kifejező kör-

nyezetet keresi. De ha sehova sem tartozunk, hol lennénk leginkább otthon, mint úton?

Lesiettem a Keleti pályaudvar alá süllyesztett betonlabirintusba, és a metró felé vettem az irányt. Annyira elbódított a lábam ritmikus mozgása, hogy alig vettem észre az egyik átjáró közepén magányosan ácsorgó alakot. Pedig hozzám beszélt.

– Excuse me, do you speak English?

Megálltam. Egy pillanatra kábán néztem fölfelé, keresve a hanghoz tartozó arcot. Nem terveztem, hogy a célállomás előtt felébredek. Végül mégis rábólintottam. A fiúból kiszakadó „thanks god” meggyőzött, hogy helyesen cselekedtem.

Egy térképet mutatott – a BKK ingyenes kiadványa volt –, és az egyik metróvonalat bökdösve magyarázta, hogy a Forgách utcához kellene eljutnia, van jégye, de eltévedt, és fogalma sincs, hogyan kellene, nem érti a térképet... És így tovább, és így tovább.

Nem fért a fejembe, miért akar odamenni. De annyira ragaszkodott hozzá, hogy inkább arra figyeltem, hogyan tudnám megnyugtatni és irányba állítani. Úgy tűnt, aznap nem csak az én váltómmal akadtak gondok, de legalább az agyam gyorsan kapcsolt. Na, tessék, megint terelővágányra kerültem – egy darabig a fiúval haladok, Deák tér útirányon át a Moszkvára. Ő lyukasztott, én a bérletemet mutattam, és már úton is voltunk.

Míg a metróra vártunk, jobban szemügyre vettem útitársamat. Magas, vékony fiú volt, zöldes ruhákba öltözve, nyakában bőrszalagon azték figura lógott, hátán túratáska. Első ránézésre olyan volt, mint aki most lépett ki a dzsungelből. Egyetlen dolog hibádzott; minden ruhadarabja döbbenetesen tiszta volt, egyetlen gyűrődés sem látszott rajta. Cseppet sem tűnt úgy, mintha ebben utazott volna. A haja szintén tökéletesen állt. Ahogy néztem, egyre inkább zavarba jöttem, nemcsak a külseje, hanem a felbukkanása is különös volt. Ránézésre teljesen normális volt, valami mégsem hagyott nyugodni.

– Miért akarsz a Forgách utcához menni? – tört ki belőlem a kérdés.

– Ott van szállásom. Miért?

– Nem tudom. A turistákat általában a belváros érdekli.

– Ühüm, hát igen. De ott lakik a szállásadóm.

Logikus.

– Egyedül jöttél?

– Igen. Mindig egyedül utazom. Az egészen más...

Ezzel is egyetértettem. Én gyakran akkor is úgy érzem, hogy egyedül utazom, amikor a barátaim is ott vannak velem. Néha nagyon idegesítjük egymást. Közben felszálltunk a metróra.

– Törökországból jövök. Ott töltöttem három hetet, nagyszerű élmény volt – mesélte. Becsukódott az ajtó, a szerelvény elindult, a zaj el-elynyomta a hangját.

– Már rengeteg helyen jártam, és mindenhol nagyszerű emberekkel találkoztam... Nem volt szállásom sehhol, idegeneknél aludtam, de mindenki nagyon kedves volt hozzám. A románok haza is akartak vinni, mondták, hogy menjek velük busszal... Először nemet mondtam, mert ez már túl sok... Pénzt és ételt is adtak... Ezt sem akartam elfogadni, végül mégis elvittek egy darabon.

– Nagyon jó lehetett. Irigyellek – mondtam, bár a történet felét nem hallottam.

Néztem az arcát, és arra gondoltam, ha ilyen tiszta lennék, velem is mindenki kedves lenne. Csak nagyon lassan úszott be a felismerés az agyamba, hogy valamiképpen ugyanazt tesszük, ő meg én. A lehetetlenül tiszta fiú és én. Valami különöset kerestem, és most megkaptam.

– Miért indultál útnak? – kérdeztem, a nyakában lógó figura himbálódzását figyelve. Abban reménykedtem, hogy az én kérdéseimre is választ ad, helyére löki a váltót, és onnan mindketten haladhatunk a saját utunkon tovább.

– Hát... Krakkóba indultam...

Láttam, hogy mozog a szája, de csak a kerék csikorgását hallottam. Alig néhány szót sikerült csak elcsípniem: pánik, vonat, pályaudvar, Budapest. Szép. Nem is tudom, hogyan képzelhettem, hogy tőle kaphatom meg a válaszokat. Elmosolyodtam, és közben arra gondoltam, hogy találkozásunk két, hasonló pályán járó vonat különleges találkozása volt. Egy rosszul beállított váltó. Semmi több.

A metró lefékezett a Deák téren. Hirtelen bevillant, hová is tartok, és hogy a barátnőm rám vár. *Előreláthatólag kések.*

Azt hiszem, megmutatom a hármas metró – mondtam a fiúnak, és leszálltam. Ő hálálkodott, de a metrón maradt, úgy kellett kirángatnom a kocsiból. Nagy nehezen sikerült az értésére adnom, hogy megérkeztünk az átszállási ponthoz. Mintha semmi nem jutott volna el hozzá abból, amit korábban mondtam. Legszívesebben kézen fogva kísértem volna, nehogy elveszítsem valahol. De nem tettem. Csak mentem előtte, újabb föld alatti labirintuson keresztül, újabb peron, újabb megálló felé. Amíg bele nem szédül az ember. Ahogy egyik mozgólépcsőtől a másikig sodródtunk az embertömeggel, a fiú egyszer csak megszólalt.

– Fogalmam sincs, mit keresek itt...

Csak ennyi. Felnéztem rá, azután vissza a lepukkant alagútra, a sárgás neonfényekre, a koszra, az elavult, mára már megszűnt boltokat reklámozó, falba mélyesztett üveg vitrinekre. Ez volt az első olyan eset, hogy nem válaszoltam neki. Úgy éreztem, anélkül is érti.

A metróhoz érve felvilágosítást adtam a rá leselkedő veszélyekről. A Keletinél még azt ecsetelte, hogy Isztambulhoz képest ez sokkal civilizáltabb hely, a hármas metró látványa és a metró öngyulladásai hajlamáról tartott beszámolómban azonban megrémítette.

– Nem vicces – mondta halkán, a mozgólépcső gumi kapaszkodóját szorongatva.

Azt hiszem, akartam még mondani neki valamit, de hirtelen fogalmam sem volt róla, hogy mit. Magamat ismerve, valami rettenetesen szentimentális dolog lehetett. Közben megjött a metró...

– Szóval... Akkor számolgasd a megállókat. Aztán ott leszel.

Ő bólogatott, és felszállt az első kocsiba. Én ott maradtam a peronon, figyeltem a tiszta és rendezett ruháit, hogy szépsége milyen különös kontrasztban áll a metró elhanyagoltságával. Akkor vettem észre, hogy a fiú is engem bámul.

– Nem jössz? Vagy nem ezzel megyünk?

Visszabámultam rá. Egy pillanatig fel sem fogtam, mit mond. Fél lábbal kilépett a peronra, zavartan, szinte rémülten figyelt. A feje fölött kigyulladt a piros

lámpa, az ajtók záródnak... A vágány mellett kérjük vigyázzanak. Megijedtem, hogy beszorul az ajtóba, ezért visszatuszkoltam a kocsiba.

– Go-go-go! – a hangom majdnem fél oktávval magasabb volt a szokásosnál.

És amíg mindez eljutott a tudatomig, az ajtó becsukódott, a fiú pedig lassan leereszkedett az ablakkal szemközti ülésre. Követtem a tekintetemmel, és intettem neki, hogy szurkolok és viszlát. Csak a gyomromban maradt meg a szorítás – meg kellett volna fognom a kezét. Vele kellett volna mennem. Hiába, ha valakinek nem elég erősek a kötélekei, bármibe belekapaszkodik. És ez a fiú... Még csak nem is bármi volt. Ez a fiú különleges volt. Egy pillanatra megálltam a mozgólépcső tetején. Mégis utána megyek. Ez járt a fejemben, de az emberek végül tovább sodortak, vissza oda, ahonnan jöttem, a saját peronomra, a Moszkva téri járáshoz.

*

Ahogy az előre lehetett látni, késtem. A barátnőm már megvacsorázott, mire odaértem a borral, ennek ellenére szívélyesen fogadott, a viszontlátás ugyanakkora öröm volt, mint máskor. Leültünk a távolléte alatt bedohosodott lakásban, és lassan iszogattuk a rozét. Kivételesen ízlett. Egy darabig a régi dolgokról beszéltünk, hogy mi minden történt a legutóbbi találkozásunk óta. Nevettünk, mennyi haszontalan bölcsességet vert belénk az egyetem, és megpróbáltuk elképzelni, milyen lesz, amikor véget ér.

Már javában benne jártunk az éjszakában, amikor a fiúra terelődött a szó. Már nem emlékszem, hogyan történt. Az egyik pillanatban még egy Kondor Béla-grafika végtelenül modoros értelmezését parodizáltuk, a másikban a barátnőm már a fiú úticélját írta be a Google-ba. Bevallom, egy percre sem hagyott nyugodni az érzés, ami az elválásunk után lett úrrá rajtam. Azt gondoltam, könnyű lesz megtalálni a szállásadót, hiszen nagyjából emlékeztem a címre. De nem jutottunk közelebb. A házszám nem rémlett, csak az utca, az viszont semmire nem volt elég. A végén még megpróbáltunk regisztrálni egy ígéretes honlapra, ahol a szálláskereső és szállásadók egymásra találhatnak.

– Hogyan jellemeznéd magad? – olvasta fel a barátnőm a regisztráláshoz szükséges kérdéseket.

Nem tudom jellemezni magam.

– Miért utazol?

Hogy megtaláljam a Forgách utcánál elvesztett fiút.

Nem kellett volna bort inni. Fél óra áldozatos munka után a honlap választ adott a kérdésünkre: „sajnáljuk, ezekhez a paraméterekhez nincsen megfelelő szállásadó”. A fáradtság, az alkohol és a rendszer végül elérték, hogy lemondjak a küldetésemről.

*

Nehezen ébredtünk. Az ágyban feküdtem, kibámultam a belső udvarra nyíló ablakon, valamit panaszkodtam a szürkeségről meg az esőről, amikor a barátnőm benézett a szobába.

– De hiszen süt a nap.

Reggelre időpontja volt a fodrászához, így kialvatlanul, a bor hatását még mindig érezve kerülgettük egymást az apró lakásban. Igyekeztünk mindketten pályára állni.

Az utcán valóban verőfényes napsütés fogadott, igazi késő nyári hőség. Séta közben azt találgattuk, mit csinálhatnak a közös barátaink, akiket szintén szanaszét sodort az élet. A hátzszakom pántjait igazgattam, fáradt voltam és kedvetlen. Amikor megálltunk a fodrászat előtt, és egymás felé fordultunk, arra vártam, hogy megkérjen, maradjak még egy kicsit. De nem tette. Csak elköszöntünk, és én mosolyogtam, ahogy kell. Már elindultam, amikor utánam szólt.

– Még elmehetsz megkeresni.

Bement az üzletbe, én pedig néztem, ahogy az ajtó becsukódik mögötte.

A Délinél mentem le a kettős metróhoz. Ahhoz képest, hogy tíz óra volt, alig néhányan lézengtek a peronon. A metrókocsiban mindössze három emberrel osztozkodtam, bár azt is soknak éreztem. Az ajtónak támaszkodtam, és az üvegen keresztül próbáltam kivenni az alagút betonfalának mintázatát. Szinte fel sem tűnt, hogy elindultunk, csak amikor észrevettem, hogy a betonfal helyén kábelek kanyarognak. Mint valami nagy szörnyeteg bélrendszere.

Azt sem tudom, mi játszódott le az agyamban néhány megálló alatt, de tíz perccel később kiléptem a peronra, és teljes magabiztossággal indultam el a hármas metró felé. Nyilvánvalóan elment az eszem. Ahogy áthaladtam a neonnal megvilágított aluljárón, eszembe jutott az az egyetlen mondat, amit megszakítás nélkül, valóban tisztán és világosan ki tudtam venni a fiú mondandójából: fogalmam sincs, mit keresek itt.

Felszálltam a hármasra, és elmentem velem a Forgách utcáig. Korábban soha nem szálltam le itt. Nem is igen hibáztatom magam ezért. A föld alól előbújva sem láttam másnak a környéket, mint az alagútban – ismeretlen, kietlen földnek, amihez semmi közöm. Egyre nevetségesebbnek éreztem ezt a kis kiruccanást. A környéken kóborolva azt próbáltam kiszámolni, előreláthatóan mekkora esély van rá, hogy még idejében érkezzek. Idejében mihez is...? Többször eltévedtem, de nem kértem útbaigazítást. Ez az én képtelen küldetésem. Még ha hülyeség is.

Végül megtaláltam a lakóparkot. Néhány háztömb, semmi több. Az utca csak néhány száz méter hosszú. Önálló kis szerv a város szövetében. Körüljártam az épületeket, az épületek közt húzódó sávokat a bokrokkal, padokkal, játszótérrel. Alig egy utcányira ott tombolt a reggeli csúcsforgalom, én pedig a napsütötte tér közepén hunyorogva néztem az égbe törő tízemeletes panelt. Az egyik ablakon leeresztették a redőnyt, egy másikon épp felhúzták. A hatodikon egy srác dohányzott az erkély korlátjának támaszkodva. Nem vett észre. És nem vett észre a nő sem, aki a fölötté lévő ablakból kihajolva többször is körülnézett. Bizonyára ő is várt valakire, telefon volt a kezében. Leültem egy padra, és én is ránéztem a telefonomra. Persze, nem keresett senki.

Mozdulatlanul ültem tovább. Helybeliek haladtak el mellettem, előttem, mögöttem, benyelte vagy éppen kiköpte őket az a rengeteg ajtó és rengeteg ablak. Soha nem láttam senkit kétszer. Szinte teljes volt a csönd, csak a legyek zümmö-

gésére, csapódó ajtókra és léptekre emlékszem. Különös, de senkinek sem jutott eszébe leülni, mintha nem csak én, az egész tér is láthatatlanná vált volna. Alig akartak telni a percek, mégis elfolyt valahogy háromnegyed óra.

Szedelőzködni kezdtem. Ennyi volt – gondoltam. Hazamegyek, és jobb dolgom nem lévén, alszom. Kialszom ezt az egészszet. Talán ha hosszabb ideig maradok Pesten, magától rendbe jön minden. Mégis regényhős leszek, és kijut nekem a méltó lezárás, talán a berlini falamat is lebontom, igen, az élet megy tovább, ahogy azelőtt is.

Hátamra vettem a táskámat, és találomra elindultam a padok közt. Előbb-utóbb csak rátérek a helyes útra. Lassan mentem, próbáltam megszabadulni a szandálomba guruló kavicsoktól, amikor észrevettem egy túratáskát az egyik padon.

Egy pillanatra egészen elzsibbadtam. Olyan érzés volt, mint a közelgő ájulás. Muszáj volt megállnom, és megvárni, amíg megbizonyosodom arról, hogy eszméletemnél maradtam. És hogy a táska is ott van. Ott, méghozzá félig nyitva, látszólag teljesen elhagyatottan egy padon, mellette nescafés bádogdoboz. Szinte láttam magam előtt, ahogy a fiú végre célba ér a Karikás Frigyes lakóparkban, de nem éri el a szállásadóját. Késő van, leül egy padra, és megpróbálja kitalálni, mitévő legyen. Leveszi a táskát, van még nála valamennyi étel, úgyhogy csak ül a gyéren kivilágított parkban, rágja a kiszáradt román kekszet, és nézi a pad szomszédságában lévő pingpongasztal repedezett felületén megtörő fényeket, nézi, és arra gondol, mi a francot keres itt. Komolyan.

Ott tölti az éjszakát.

Ideges lettem. Biztosan bántották – végignéztem hát minden bokrot, nem fekszik-e valamelyik alatt. De nem volt sehol. Azután arra gondoltam, hogy talán forró vizet keres a kávéjához, vagy elment egy közeli boltba, és perceken belül megérkezik. De hiába számoltam azokat a perceket, a fiú csak nem jött. Keringtem és keringtem a táska körül, amíg bele nem szédültem. Egyre közelebb a táskához, egyre távolabb bármitől, aminek még volt értelme.

Végül döntésre jutottam. Biztosan találok benne iratokat. Ha nem az övét, akkor valaki másét. Valamit. Bármit. Kapaszkodót. Még egyszer utoljára körülnéztem. Az utcasarkon éppen akkor tűnt el egy nő. Még közelebb... Óvatosan kihúztam a cipzárat, és megemeltem a táskát. Nehéz volt. A fény felé fordítottam, és belenéztem.

Nem volt benne más, csak szőlő.

Fényes, zöld szőlő, nejlonzacskókba pakolva. Semmi más.

Visszaejtettem a táskát a padra, sarkon fordultam, és elindultam a metró felé. Egyenesen. Kitérők, megállók nélkül. Nem néztem vissza, nem is akartam, nem is késztettem erre semmi. Egyszerűen csak mentem, engedtem, hogy vigyen a lábam, amerre az út vezet. És azt hiszem, egyre csak azt ismétелgettem magamban, hogy fogalmam sincs, mit keresek itt.

A hármas metró a Deákig, a kettés a Keletiig vitt. Ahogy a peronra léptem, végre érezni kezdtem, hogy nem akarok ott lenni. Álltam a pályaudvaron, és engedtem, hogy az ismerős és mégis ismeretlen zajok betöltsék a fülem, kitöltsék az agyam. Az emberek idegesen rohantak egyik vonattól a másikig, a standokhoz, az utolsó pillanatban még egy szendvics, még egy magazin. Hosszú lesz az

út. Mások tanácstalanul bámulták a menetrendet jelző kék táblát, vagy nyugtalanul hallgatták, hogy előreláthatólag melyik vonat mennyit késik.

Nem tudtam, melyik vonatra szállok fel. Nem is volt fontos. Talán közvetlen járat, közvetlen kocsikkal Moszkvába vagy ki tudja, hová. Leültem az üres kupéban, és átötöltem a táskámat. Elképzeltem, hogy a fiú ott áll a peronon, követ a tekintetével, és int nekem, hogy szurkolok és viszlát.

pult

nagyon néz a gyerek. minek néz. az anyja hívott ide. korrepetálni. az apja morgolódva fizet a korrepetálásért. a gyerek jól számol, nem egyszerűen csak tud számolni, nézd meg, mondja, mert egyből tegez, egyből tegezi ezt a tanárt, hogy nézd meg, a gyerek nemcsak tud számolni, hanem jól számol. és a jól számol inkább azt jelenti, hogy gyorsan. gyorsan ad vissza, az apja alighogy kiméri a pultban, a pénz már a kasszában, a visszajáró a markában annak, aki most a poharat is elveszi. és tényleg nincs az úrmértékekkel se gond. nem is kell gyakorolni a holnapi matekdolgozatra. mértékegységváltás – nem szarunk be, igaz, öcsi, nem, mondom az apjának, meg hogy azért jöjjön a gyerek inkább át ide, a szobába tanulni, ne a pultban legyen most. mit iszol, semmit, jaj, gyerek, a tanárúr, húha, nagyon komolyan veszi, nagyon.

néz a gyerek. kijön a pultból, pedig annak, pont annak legalább értelme volt. az egy délután, az egy rendes délután, hogy azt mondják ott neki, hogy öcsi, jó gyerek vagy, apádnak üzenem, és mondják, mit üzennek, és apa is azt gondolja, hogy jó a gyerek, hogy jó, ha az van a pultban, mert neki nem akarják a bunkók megmutatni az erejüket, szóval olyankor nincs hangos szó, verekedésféle, ez is egy kivétel most, hogy pont most, amikor a tanár várja, és jönne ki, közben meg az apja indulna, de kénytelen ott maradni most. merthogy kezdődik. persze, ez olyan lendíti, elesik, föláll valahogy, morog valamit verekedés, amin inkább csak röhögni lehet, de van az a kiszámíthatatlansága, hogy az egyik megfogja az ingét a másiknak, az meg, ahogy a kezét le akarja ütni a fogásról, a saját mozdulatától veszi el az egyensúlyát. hátrafele zuhan, a másik meg, aki az inget fogja, nem tudja időben elengedni, úgyhogy dől vele, pontosan ráesne, de a sörpad most közöttük van, összecukható, zöldre kent könnyűfém ötvözet a lába, egy kalap szart ér, egyből bicsaklik befelé a támasztókar könyéknél, szóval ez az asztal van közöttük, és az is dől, persze, rajta a poharakkal, de az nem lesz veszélyes, csak a testek földre érése után érik el a talajt, és nem is törnek feltétlenül, inkább a szar zöld fémláb, az tud kárt csinálni, mert a szögecsei fölsértik az egyiknek a kezét, az alkarját belül, a csuklóhoz közel. azt még nem látni a felfordulásban, kié a kéz, pont az nem látszik, hogy melyik testben végződik, mert a feltűrt ingujszabandon hagyja a kezét, szóval az ing mintája nem segít az azonosításban egyből. az indulat aztán viszi mind a kettőt, hogy mindenáron ütni akarnak, fekvé a földön, de nem tudják, hogy fekvé a földön csinálják. amikor rájönnek, hogy eldőlték, akkor abbahagyják a lagymatag ütéseket, nem feltápászkodni próbálnak, hanem egymástól távolabb feküdni tovább, a hátukon vagy az oldalukon, úgyhogy széjjelebb csúsznak. akkor derül ki, hogy az, akinek az ingét elkapták az elején, hiába csurom véres meg nedves, nem vérzik, a másik, aki ráesett, az sérült meg, mondom, az a kurva csavar vagy szegecs a sörpadból, az kaphatta el, ahogy ráesett. az apja ilyenkor azt mondja: kellene valami, a gyerek erre kijön a

pultból, nem kapkod, nem rohan. az egész családban, és ezen csak a férfiakat érdekes érteni, van egy lassúság, nem megfontoltság, inkább az a mafláság, hogy az elme még a testnél is lassabban mozog, de ezt a test mintha tudná, és úgy indul neki, hogy a nekiindulás alatt, de még azelőtt, hogy annak az elindulásnak célt, karaktert kéne adni, és még azelőtt, hogy olyan hosszan tartson, hogy az már lődörgésnek vagy habozásnak tűnne, szóval a nekiindulás alatt az elme beéri a testet, hogy hova menjen és miért, és ott aztán mit tegyen. így a kölyök az anyjához megy, a kocsmatér mögött van a lakásuk, egy épület az egész, a kocsmatér tulajdonképpen garázs volt eredetileg, csak az ajtót kellett kicserélni, meg bevállalni az apjának, hogy a kocsi nem áll be többet, mert másik garázsra nincs hely az udvarban. ami így nem pontos, mert az udvarban volna hely. de utcafronton van a ház, síkban a járdával, a homlokzati fal a telekhatár, és pont annyi a telek szélessége, mint a házé. nincs ezen magaslati kormány meg buszter, nem tudok beugratni a ház fölött hátra. a ház elé áll. nem a garázs, szóval nem a kocsmatér elé, mert akkor eltakarná a bejáratot, meg a sok barom annak támaszkodna jó időben a ház előtt, hanem a másik oldalra, az ő szobájuk ablaka elé. félig föl a járdára. úgyse jár ott el senki.

nekirugaszkodik a kölyök, hozza a kötszert. az anyjától kéri, az meg a spájzból kihozta neki, ott tartja, hiába mondja el százszor, hogy az adidasos dobozban vannak ezek. az anyja egyáltalán nem kérdezi meg, hogy mihez kell, vagy hogy ki sérült meg, a gyerekről eleve nem is gondolta, hogy neki baja lehet, a férje meg nem érdekelte egyáltalán. külön volt a szobájuk is. úgy volt külön, hogy az italraktár a garázs mögötti szobában van, az volt a gyereké, azt szüntették meg. a gyerek akkor a szülők hálójába került, de aztán a szülők széjjelköltöztek a házban, a nagymama meg jött segíteni az unokának. hogy a szülők közben vitázni tudjanak. így lett, hogy a mama együtt lakik a fiával az első szobában. az az, aminek az ablaka előtt félig a járdán áll most is a kocsit, az anya meg térelválasztó polcot rakatott be a másik szobába, az egyik oldal a gyereké, a másik fele meg az övé.

a mama szokott rakodni, mindennap, úgy hidd el, minden egyes rohadt napon megteszi ezt nagyanyád, a fiam úgy jobban tud kalkulálni, hogy tudja a fogycsészét, leltárt készít mindennap a mama. a kocsmatérbe nem megy be. az a férfiaké. és nem beszél a menyével, főznek pedig együtt, minden nap szinte, és a gyerekekhez is szólnak, körülbeszélnek, hogy mi volt ma az iskolában, azt kérdezi a mama, a gyerek meg azt mondja, hogy nem nagyon volt jó az ebéd, hogy van-e itthon valamit enni, és akkor az anya kérdezi meg, hogy mit enne inkább, és a mama meg már készíti is elő, anya meg közben kérdezi, szomjas-e, a mama meg már hozza is a raktárból a traubit, a meggyest szereted inkább ugye, mondja az anya erre, a mama persze mutatja az unokája felé, hogy a másik kezében meg az van, a meggyes.

a kötszer meg a latex pólya a gyereknél. azzal érkezik vissza a kocsmába. a pult alá teszi a polcra, benn minden olyan, mint előtte, a bunyó előtt. a gyerek is olyan, az apja is olyan, annak, akinek vérzett a karja, most papírtörölővel meg zöld szigetelőszalaggal meg van csinálva, az inge a másíknak meg van szakadva, birizgálja, mert zavarja, hogy a frankó inge egy szar lett, az apja meg, ahogy lerakta a kezéből a holmit a gyerek, egyből mondja neki, mit üssön be, az meg egyből beüti, és elveszi a pénzeket, visszaadja a visszajárót tételenként. mert amíg a gyerek nem volt, addig is rendeltek, volt itt fogyás, és a pénzt a pultra

rakta az apja, hogy majd ha a gyerek visszajön, egyenként beviszi, és a visszajárót is adja, de addig csak nem lehet várni, hogy addig nincs kiszolgálás, hogy addig nincs inni, amíg a gyerek vissza nem jön. ha már el kellett mennie. nézi a tanárt, az apja mond neki valamit, vagy mond valamit csak úgy, arra fordított fejjel, az meg elindul az ajtó fele. nincs óra, még jó, hogy nincsen, a tanáron kívül senki se gondolta eddig se, hogy itt óra lesz. ilyenkor venni ki a gyereket a pultból, azt senki se gondolhatja komolyan.

június

a saját történetünk ejt csapdába bennünket. vagy kezdem onnan inkább, hogy a saját történetünk kínál csak szabadságot.

ahogyan ott ül, és néz rám, de tényleg, engem néz, le nem veszi a szemét rólam egy pillanatra se, hogy azt hiszi, valami változni fog, ha kicsit nem néz ide, hogy lemarad valamiről. de miről lehet lemaradni: június van, kora délután, hétköznap, nem tűz ide a nap a teraszra, ahol ülünk, fölösleges is, hogy a napernyők felhúzva, az előző tulaj hagyhatta itt. ez a sör, ami a vásznakra van írva, nincs is a pultban. annyi történik legfeljebb, hogy a lány néha kiszalad a pultból, odamegy az asztalokhoz, négy, nem is, öt asztal van itt összesen, kihoz vagy elvisz valamit. ezen nincs mit megfigyelni. ezt kiabálnám legszívesebben az öregnek a pofájába, hogy ezen nincs mit nézni, erről nem lehet lemaradni. hogy lemaradni csak valamiről lehet, itt meg éppen nincs semmi, szóval pont lemaradni nem lehet.

a nézés követeli a változást. nem a változásra fordul a figyelem, hanem a figyelem, a kitüntetett figyelem hozza a változást. mondok egy példát – pontosan azt a példát mondom, ami most történik. tehát odalépek ehhez az idősödő férfihoz, leülhetek, ő meg, hogy persze, akit várok, úgy tűnik, nem érkezik. írt üzenetet. képzelje, én azzal az akarattal várom, ahogy ide leültem, és akkor is, ha tudom, hogy nem jön, mert tudom, hogy nem jön, itt van, látja, megírta, várom. akkor tényleg nem értem, mondom neki, hogy miért figyelt olyan erősen engem, éppen engem. ő meg hogy ne haragudjon, azt gondoltam, talán maga az, babrálta a telefonjával, iszogatót, nem pedig ivott, szóval éppenséggel azt is hihettem, hogy maga írta nekem azt az üzenetet, és vár, hogy engem vár, és azt hiszi, én nem jövök. éppen én, aki pedig itt ülök. itt ülök, és éppen rá várok, az ő érkezésére.

hogy tehát nem ismerte azt, akit várt, és ezért volt az a nézés. értem így már, semmi nem megmagyarázhatatlan. én is ezt tettem volna a helyében, ha várok valakire, olyanra, akit nem ismerek, és nem is beszélünk meg valami különös jelzést, mint a gengszterfilmekben, meg a szerelmesekben. rózsza a gomblyukba, színes kendő hanyagul vetve, de a hajtóka alatt, ilyesmik. azt kérdeztem, hogy tehát nem ismeri ezek szerint azt, akire várakozik. de éppenséggel ismeri, a felesége az, azt mondja, és az ember csak felismeri a saját feleségét. hát hogyan ismerném fel a saját feleségemet. és ők azért lehúztak pár évet egymás mellett, szóval pláne, hogy ismeri. és ismerték még jópáran azt a nőt, az utcában meg a

hivatalban is kedvelték, és engem is kedveltek, velem voltam szerethető, hogy a temetésén is voltak sokan, majd a déli kapuig állt a sor, tömve volt a hatos, arra pedig csuklós jár. nem is én mondtam a búcsúztatót, hanem a művelődési referens, az annyira szerette, tartozik neki ennyivel minimum, így mondta nekem. és az arcképe ott van a sírkövön, egy olyat választottam, ami neki is tetszene. fényképből is, sírkőből is olyat. bár sose beszélünk sírkövekről, és azt sem lehet tudni, hogy az embernek mi az ízlése, ha sírkőről, pláne, ha a sajátjáról van szó.

hogyan kérdezi meg az ember kellő tapintattal, hogy miért vár egy ember egy halottat, és azt is hogyan hozzá, hogy a halottak miként írhatnának sms-t. meg azt, hogy hogyan kevert össze engem a feleségével, és miért írnék én üzenetet a felesége nevében.

nagyon sajnálom a veszteséget, nagyszerű asszony volt, nem nagyon bírok mást mondani, ez biztonságos, pontatlan mondatnak tűnik, olyannak, ami egyszerre kínál fel számára az emlékezést, számomra meg a menekülést ebből a helyzetből.

honnán tudhatná, hogy milyen, engem sem ismer, a feleségemet se. soha nem vesztett el semmit.

– De...

– De mi? – vágott közbe. – Ahhoz, hogy elveszítse, meg kell találnia. Tudja, mi látszik magán? Az, hogy nem talált semmit, és nem az, hogy elvesztett volna valamit.

keresni, aztán találni, aztán elveszteni. és ha ezt megcsináltad, akkor nem csodálkozol majd, nem csodálkozol semmilyen üzeneten a rohadt telefonodon.

A körzet, a lakók meg a postás

Van egy kis kertem öregasszonyokkal,
nem határolják magas kőfalak,
megannyi fáradt emlékezet-virág
csukódik-nyílik napok szemhéja alatt.

*Hány éves vagyok?
Nem tudja, hány éves vagyok?
Hogy nem bírok meghalni már –
szítál egy hang a harmadikról,
megül korlátot, lépcsősoron.*

*

*Kétezerben a világvégét várta,
temetési frizurák után érdeklődött,
mert szépen akart meghalni.*

*De még sokáig nyitogatta
a postaládát, és megsértődött,
ha semmit se hoztam.*

*Szerelmes levelet várt,
amiért érdemes összetéveszteni
az alkonyt a pirkadattal,
keringeni falevélként az utcán.*

*

*Egymás mellett fekiúdtünk,
mint a ház mögött
a cementes zsákok.*

*Valaki egyszer vállára vesz,
kioldja cipőfűzőm,
és cement zuhog belőlem,
cement zuhog.*

*

*Hatvan év után kérdezte meg,
ki az a férfi, akinek
olyan szenvedélyesen
mondogattam
szeretkezés közben a nevét.*

*Megesküdtem mindenre, ami szent:
sosem csaltam meg!*

*Persze, tudta, ki az a férfi.
Azért is szúrta oda temetésekor:
megdögölt végre.*

*

*Egy partvisnyél s némi
keménypapír segítségével
biztonsági zárat szerkesztett.*

*Ez a zár a szellemektől is
megvéd – suttozta.
Férje szellemére gondolt.*

*Nappal nem jelentkezik,
fene se tudja, hol kujtorog,
hiszen csavargott az mindig,
ám éjszaka rettegésben tart.
Vissza akarja könyörögni magát,
de megmondtam neki: maradj a
cafakádnál, ha egyszer az kellett.*

*Nem érti, hogy csinálja a férje:
meghalt és visszajött. Miatta kell
fűteni. Azt mondja, fázik.*

*

*Az a hideg szemű Muladi.
Csak néz, csak néz. Az a kegyetlen!
Mintha azt kérdezné:
minek élsz még mindig?*

*

*Azt ugye tudja, hogy az embernek
van bal oldali agya és jobb oldali*

*agya. A bal oldali félteke azt mondja
a jobb oldali féltekének: ma rossz
napod van, ma rossz leszel. Akkor
rossznak kell lennem. Hiába nem
akarok, nincs vita. Ha ő azt mondja,
tudomásul veszem. Ért engem?
És ha annyira okos, mondja meg,
miért van az, hogy hirtelen
sietni kezd valahova, akivel
én beszélgetni akarok? Mindjárt
a második mondat után.*

*

*Nincs gyógyszer,
csak a két méter,
tudja, hol?
De már az sem dívik.
Vízpermet száll.
Az ember el se jut a sírig.*

Esti töredékek

*A DIÓRÓL HULL LE leghamarabb minden,
mégis bottal veri az ágakat az Úr.
De hát miért is nem maradt semmi nekem,
dörmög és diókon tapos gyanútlanul.*

*MINDEN NŐNEK hét lelke van,
az egyik örökké rejtett,
mégis ez, csak ez érdekel.
Mindegyik más, de a hétből
ez, csak ez elérhetetlen.
Hét lélek szeret, de miért,
ha megtudhatnám egyszer!
Lennék senki a tusában!
Vesztes a nagy győzelemben!
A hetedik lélek felé
hajolok riadt nememben.*

*LÜKTETŐ VÉREREK, növo körmök,
ráncok az ujjbegyen, csak a fogóval
ügyetlenkedtél ma, a kút nélküled
ontja vizét újra – a csöndben
összetörhettél volna,
ragyogó életszerű.*

*OTT KÚSZUNK az égbe,
régi szalmaszálon,
szörpöt ittál, sirtál,
világ, mire vártunk!*

boldog az esővel

*ma kinyitok egy ajtót. nem jön busz
értünk. egész nap árnyékokat csiszolok. ez a szobám.
ez a tied. közepére kövekből építesz
obeliszket. nem mindig értem.*

*éjszaka elzárod a köveket a fiókba.
azt mondod, egy lélek simán felosztódhat sokra.
ma nem megyek sehova. nem magyarázkodom
és nem hallgatok senkire. ma kő vagyok. ma nehéz.*

*a szobám boldog az esővel is. a szobám
kinyit egy ablakot, hogy beverjen. a szobámnak van hite.
a szobám empatikus. melegen süt a körtéje.
kint a világ tiszta örület mindenütt. tudod te is.*

*láttad. nincs ott vigasz semmi se.
ma nem jön busz értünk. csak csiszolunk.
csak építünk. becsukom az ajtót.
osztódunk. virágzunk a szürkében.*

MÁNDY IVÁN 1972-ES LEVELEI FELESÉGÉNEK, DR. SIMON JUDITNAK

A közreadó előszava

Mándy Iván (1918–1995) író 1966-ban ismerkedett meg dr. Simon Judit (1938) fül-orr-gégésszel. Az első találkozás helyszíne Kerékyártó Jánosné Dániel Anna (1908–2003) író, műfordító, irodalomtörténész Vécsey utcai lakása volt, ahová Mándy mellett egyébként barátai, Kálnoky László (1912–1985) költő, műfordító, Rába György (1924–2011) költő, író, műfordító, irodalomtörténész és Vidor Miklós (1923–2003) író, költő, műfordító is jártak. A következő évben, mégpedig június 24-én (Iván-napon) össze is házasodott Mándy és dr. Simon Judit. (Nem szándékosan választották a június 24-ét, csak éppen arra a napra kaptak időpontot.) Az író 48, felesége 28 éves volt ekkor. A házaspár egészen 1984-ig a józsefvárosi Teleki tér sarkán álló Mező Imre úti házban élt, ekkor költöztek el a lipótvárosi Aulich utcába. Mándy többször is beleszótte prózájába felesége alakját, ezek közül a legismertebbek az 1989-es *Önéletrajz* című kötetben közölt úgynevezett Zsuzsi-novellák (*Éjszaka utazás előtt*, *Reggel utazás előtt*, *A pályaudvar*, *Londoni képeslap*, *Egy délutáni alvó*). De Zsuzsi már 1972-ben, a *Templom, délután* című novellában is feltűnik – a lentebb közölt, 1972. július 16-i levél és az ahhoz kapcsolódó, 10. lábjegyzet ennek a kisprózának a keletkezéséhez szolgáltat adalékokat.

A házaspár – azért is, mert viszonylag kevés időt töltött külön – alig levelezett, sőt az 1972-es dokumentumokat leszámítva csupán képeslapjaik maradtak fent. Az 1972-es év azért kivétel, mert ekkor dr. Simon Judit július és december között féléves ösztöndíjjal tanulmányúton tartózkodott Bázelen az ottani orvosi egyetem fül-orr-gége klinikáján. Egyedül ebben az időszakban levelezett intenzívebben a házaspár, az ekkor 53 éves író és 33 éves felesége. Jelen publikációban ennek az időszaknak a dokumentumait közöljük. Dr. Simon Judit válaszlevelei nem maradtak meg, csupán néhány képeslap, melyek közlésétől most eltekintünk – utóbbiak is szerepelni fognak a Mándy-levelezéskötetben. Egyébként a feleség általában nem külön a férjének írt haza, hanem az egész családnak, erre utal Mándy, amikor valószínűsíthetően 1972. szeptember 14-én kelt levelében úgy fogalmaz: „Némely leveled, a »Kedves Mindenkinék« című sorozat, olyan, mint egy szimultán regény”.

Mándy összesen 15 levelet írt Svájcban tartózkodó feleségének. Mind a 15 levél megmaradt, ezeket közöljük az alábbiakban. Feleségének szóló leveleit úgy írta Mándy, hogy egy A/4-es lapot félbehajtott, és az így keletkezett négy oldalt a leggyakrabban telegépelte, néhol pedig kézzel a sorok mellé, alá, fölé toldott néhány szót. Ahol a levelek tulajdonosa, dr. Simon Judit kérésére kimaradt egy-egy rész, azt (...) -tal jelöltük. A szöveget a mai helyesírás szerint közöljük. Egységesítve, középre zártan szerepel a dokumentumok datálása. Mivel a borítékok nem maradtak meg, és Mándy nem írta rá a levekre a keletkezés időpontját, a dátumok minden olyan esetben kikövetkeztettek, amikor magában a levélben nem szerepelnek.

Mint ahogy az a levelekből kirajzolódik, Mándy ekkoriban egyszerre dolgozott irodalmi és filmes munkákon: egyrészt a *Zsámboky mozija* részletein, de a *Mi az, öreg?* végső, kiadói munkafázisai is ekkor folytak. Másrészt jelen volt az írásaiból (*Borika vendégei*, *Vera szerelmei*) összeállított forgatókönyve alapján készülő film, a Bán Róbert rendezte *Lányarcok tükkörben* felvételein, elvállalta az *Álljon meg a menet* című Gyarmathy Livia-film konzultán-

---

Részlet a 2018 őszi, a Magvető Kiadónál megjelenő, *Mándy Iván válogatott levelezése* munkacímű kötetből.

si feladatait, ráadásul ugyanekkor filmnovellát is írt Sándor Pálnak a *Régi idők focija* című filmhez, *A pálya szélén* című regényéből kiindulva. A levelek sokat hozzáadnak ezeknek a műveknek a keletkezés-történetéhez, és természetesen a pár bensőséges viszonyát is megjelenítik, miközben bizonyos pontjain, a színházi-filmes-irodalmi világ és az íróval történt mindennapi események ábrázolásában olyan történetek szikráznak fel, mintha apró Mándy-novellákat olvassánk.

Darvasi Ferenc

*

[Budapest, 1972. július 16.]

Drága Jutka!

Nagyon örülök, hogy olyan rendesen fogadtak.¹ Ebben különben szinte biztos voltam. Azt hiszem, ez a továbbiakban is sok mindent megkönnyít majd.

Most vasárnap este van, és én azon tűnődöm, hogy beágyazzak-e, vagy már nem érdemes. Most jöttem tőletek egy nagy ebéd után. Mindenki ott gomolygott, Eszter² tényleg nagyon kedves, és azt mondják, Te voltál ilyen annak idején. Mondanom se kell, hogy szeretettel üdvözölnek. Délután persze lefeküdtem egy félórára. Úgyszólván minden olyan volt, mint általában, csak hát mégse egészen.

Jó ég tudja, miért, azt hittem, hogy 14-én jövünk haza, és így írtam meg Atyádéknak.³ Még jó, hogy Évinek⁴ véletlenül említettem a dolgot. Mindjárt telefonáltam a Vécsey utcába. Csak Ágival⁵ tudtam beszélni, mert Atyádék már nálam voltak. De hát ő azonnal telefonált, úgyhogy nem volt semmi vész.

Az utolsó balatoni napok elég zivatárosak voltak. Eső, szél... fürdésről szó se lehetett. A part közelébe se mentünk. De hát azért éltük szerény életünket. Én, mint szokásos sajtószolgálat. Erről jut eszembe, az ÉS igen szépen írt a Centrál kávéház rádióműsoráról, Régi idők kávéháza címen.⁶ Ezt meg tudtam hallgatni. Úgy érzem, tényleg tisztességes dolog volt. A Régi idők moziját⁷ nem nagyon dicsérik. Engem személy szerint igen, és ez egy ilyen öreg, hiú fráternek elég is.

Ilonka néni⁸ csak egyszer említette a novellát, nagyon kedvesen. Az irodalom nevelő hatásáról beszélt. Hogy egy bizonyos Levelezőlap (ő így mondta) nyaralásból⁹ című no-

¹ Bázalben.

² Szilágyi Eszter (1971), dr. Simon Judit testvérének, dr. Szilágyi Imréné Simon Ágnesnek a kisebbik lánya.

³ Dr. Simon Judit szülei: Simon Árpád (1904–1994) főrevizor és Simon Árpádné Milkovits Mária (1910–1997) háztartásbeli.

⁴ Márkus Éva (1920–2012): szinkronrendező. Mándy vele és férjével, az író, film- és színháztörténész, rendező, szerkesztő Karcsai Kulcsár Istvánnal (1925–2009) nyaralt július közepéig Balatonbogláron, a Szabadság üdülőtelepen.

⁵ Dr. Szilágyi Imréné Simon Ágnes (1941), dr. Simon Judit testvére.

⁶ Mágori Erzsébet: Régi idők kávéháza, *Élet és Irodalom*, 1972. július 15. (29. szám) 12. A kritika alapja a *Reggel a Centrálban* című, 1972. július 9-i rádióműsor volt, melyben Mándy és Zelk Zoltán házigazdaként főként a Centrál kávéházról és az egykor oda járó írókról, költőkről beszélgetett.

⁷ A Dömölky János rendezte, 1971-es filmet.

⁸ Ilonka és férje, Beke Ferenc nyugdíjasok voltak. Mándyék korábban kibérelték a házukat a balatonboglári Szabadság üdülőtelepen.

⁹ A novella helyes címe: *Képeslap, nyaralásból*. Kötetben (*Fél hat felé*) 1974-ben jelent meg. Folyóiratban: *Élet és Irodalom*, 1971. nov. 20. (47. szám) 14. Ilonka néniék tehát az ÉS-ben olvashatták. A

vella óta megfoltozták a terítöket, nem porszívóztak, stb... Futólag említettem valamit az élmény és fantázia szerepéről.

Holnap nagy gépelés kezdődik. Egy mozinovellával kezdem, majd az a bizonyos happening ügy következik. Bár a bűvészműtávrány¹⁰ még most se egészen tiszta előttem. De hát ebbe bele kell nyugodnom.

Aztán meg majd írni is kéne. A mozikat folytatom, még néhány filmszínész portré hátra-van. Tudod, azért én ebből mégis kötetet csinállok.¹¹ Hát Istenem, ez egy kicsit fáradt kötet lesz.

Jó, jó, de az előszobában ott a bécsi szatyor, tele szennyessel. Meg még egy tasak. Már reggel leviszem a Patyolatba. Borús dolog, rendkívül borús dolog. De aztán ilyen nagy csomagok már nem lesznek.

És mit csináltam szombat este? Zokelékét¹² nyomkodtam egy lavór vízbe. Előbb a mar-komba szórtam szét azt a bizonyos mosóport. Általában, mintha inkább a kezemet mos-tam volna. Most meg valamilyen rúdon száradnak a zokelék. Elképzelhető, hogy nem csinálom egészen szabályosan.

Rengeteget jövök-megyek a lakásban. Mindig találok valami elfoglaltságot. Meg aztán nagyon jól tudok a kád szélén üldögélni.

Ott, Balatonon, persze sokat tévéztünk. Meg krimi olvastam. Meg Téged idéztelek. „Krimi olvasol, krimi nézel, semmi szellemi élet.” Hát ez igaz.

Amennyire értem a német kritikákat, egészen tűrhetőek. Főleg az a rádiós beszámoló. Az illető egy meglehetősen ismert név a bécsi és berlini folyóiratokból.

A sok kritika hatására Friderika,¹³ úgy tűnik, feloldódott. Hát majd küldök neki az Apa-kötetből,¹⁴ ha megjelenik.

---

novellában a házaspár nyaralni megy egy tópartra, kibérelve egy nénitől és bácsitól egy szobát; a néni kora reggel porszívózik, a feleség pedig foltozni kezd egy gallért a szobában található var-rógépen – sőt az ezt követő „vízióban” az szerepel, hogy volna még mit csinálni: „Lepedőt javít-gatni, kis párnát, kis vánkost, köténykét, konyharuhát beszegni, törülközőt, géphímzést gyere-keknek”. Lásd: M. I.: *Novellák II.* Palatinus, Budapest, 2003. 435–444. (443.)

¹⁰ Mándy 1971-ben feleségével és a Karcsei Kulcsár–Márkus-házaspárral nyaralt a Szabadság üdülő-telepen, Bekéék villájában. A boglári Temető-dombon álló „kápolnaműteremben” néztek meg közösen 1971. július 2-án egy happeninget, aminek az élménye a *Templom, délután* című novellában köszön vissza (folyóiratban: *Új Írás*, 1972/10. 34–41.; kötetben: M. I.: *Fél hat felé*. Magvető, Budapest, 1974. 261–280.). Mándyról még fotó is van, amint a nézők között áll, fehér rövid ujjú ingben, a bolt-íves falnak dőlve: http://www.artpool.hu/boglar/1971/710702_AB.html. A happening címe *Para-lel-kurzus tanpálya/1971 – avatási szertartás „A” – „B”* volt, melyet Szentjóbó Tamás és Baksa-Soós János tervezett és vezetett le Eleni Taxidu, Zója Karandata és Bene Gábor közreműködésével. Mándy elég részletesen felhasznalta a happeninget a novellájában. A happening során és a novellában is a közönség tagjainak karját mézzel dörzsölik be, mielőtt beengednék őket a kápolnába. Később külön terelik a nőket és a férfiakat, majd a kaput bezárják. Bent az előadás részeként leejtenek egy üveget a magasból a kápolna kövére. Szintén a magasból lelógatnak egy csomagot, amiben ostyala-pok vannak, melyeket az emberek talpára ragasztanak. Az egyik előadó hengereket emel fel, melyek alatt előbb nincs semmi, majd ott van valami: a happeningben egy gázmelegítő, Mándynál petróleumlámpa. Előkerül egy seprű, ami lángra gyúl. Közös lélegzésre szólítják fel a közönséget, mégpedig úgy, hogy külön lélegezzenek a nők, majd a férfiak. A happening pontos leírását lásd: *Törvénytelen avantgárd. Galántai György balatonboglári kápolnaműterme, 1970–1973*. Szerkesztette Klaniczay Júlia, Sasvári Edit. Artpool–Balassi, Budapest, 2003. 104–105.

¹¹ Ebből a sorozatból lett 1975-ben a *Zsámboky mozija* című könyv.

¹² Mándy a zokni szót „becézte” zokelének.

¹³ Friderika Schag (1915–?): műfordító. Többek közt Kassák Lajost, Mándy Ivánt, Németh Lászlót fordított németre. Mándytól a *Fabulya feleségeit* (*Die Frauen des Fabulya*. Deutsche Verlags-Anstalt, Stuttgart, 1966.) és *A pálya szélén* (*Am Rande des Spielfeldes*. Deutsche Verlags-Anstalt, Stuttgart, 1971.); a *Fabulyát* férjével, Elemer Schaggal közösen. Mándy itt *A pálya szélén* német kritikáira utal.

¹⁴ *A Mi az, öreg?*-ből, ami még ennek az évrnek a végén jelent meg a Magvetőnél.

Hétfőn Éviékhez¹⁵ megyek. Nemeskürtyék¹⁶ lesznek ott meg, a beteg Harriet¹⁷ is megjelenik, így hát el kell mennem. (...)

Cicuska, drága, rövidesen írok újra. Többször írok, mert az, hogy expressz, meg légi-posta, nekem nem megy. Érted, ugye?

Sok csók!

Iván

[Budapest, 1972. július 21.]

Cicuska!

Így indul egy napom.

Hat, fél hét felé kelek. A Falurádió szövegére, hallgatom a trágyázás lehetőségeit a rádió mellett a kis zsámolyon bóbiskolva. Az óra (amit adtál) már régen lejárt, gondosan őrzöm egy fiókban. Az ébresztő megjavíttatására Atyád vállalkozott. Ő ismer egy órást, akin valaha segített. De addig még várnom kell, amíg az a bizonyos óras kezébe veszi ezt a bizonyos órát. Nem baj, sehonnan se késem el, legfeljebb néha bekapcsolom a rádiót.

A növények öntözése következik. Majd görgök,¹⁸ majd a reggeli. Ez még mindig elég borús ügy. Hiába, nagyon szerettem Neked reggelit készíteni.

Később vagy napozás az erkélyen (a Lukács uszodát, úgy látszik, végképp megutáltam), vagy írni kezdek. Egy ilyen filmszínész arcképet legépeltem. Most egy színész felesége szólal meg Zsámboky szobájában.

A mai napnak (péntek, júl. 21.) külön eseménye a Patyolat. Két részletben hoztam fel az óriási csomagokat. Molnárral, a régi házfelügyelővel, akadtam össze az úton. – Legalább nem unatkozik a művész úr! – mondta. (...)

Az ebéd változatlanul rendes. A meleg miatt erőleves helyett gyümölcsleves. (...)

Tegnap délután megnéztük Lacót¹⁹ a Tulipán²⁰ című nyári borzadályban. Garas²¹ kiváló volt a címszerepben. Azt hiszem, Liliomot is el tudná játszani. Laci Éviékre való tekintettel, teljesen eldobta magát. Többször legurult egy ágyról, Évi meg többször leesett a székről. (...)

Kaptam egy értesítést, hogy a Gäste in der Flasche²² c. novellám (Neked már nem is fordítom) lement a nyugat-német rádióban. Kis pénz. Most már automatikusan átutalták az Alagút utcába.²³

Robival²⁴ beszéltem a filmről.²⁵ Nemsokára kezdeni kéne, de nincs Férj (ősz úr, akit

¹⁵ Márkus Évához és Karcsai Kulcsár Istvánhoz.

¹⁶ Nemeskürty István (1925–2015): író, irodalom- és filmtörténész, egyetemi tanár.

¹⁷ Az ekkor 20 éves és az ELTE Bölcsészettudományi Karának magyar-német szakára járó Nemeskürty Harriet, Nemeskürty István lánya.

¹⁸ Medicinrollerrel tornázott Mándy egy ideig felesége biztatására.

¹⁹ Márkus László (1927–1985): színész. Márkus Évával csupán névrokonok voltak.

²⁰ Rejtő Jenő: *Tulipán (Bohózat-revü 2 részben. Pesti mese felnőtteknek sok zenével, tánccal)*. Rendezte: Horváth Tivadar. A Budai Parkszínpadon mutatták be a darabot, 1971. július 9-én. Eredetileg Kibédi Ervin játszotta Ali ben Kalifa Musztafát, de 1972-ben Márkus László átvette tőle a szerepet.

²¹ Garas Dezső (1934–2011): színész.

²² *Vendégek a Palackban*.

²³ Az Alagút utcai OTP, ahová a külföldi valutában fizetett jogdíjakat utalták. Az összeg 10%-át fizették ki valutában, a többi részét forintban.

²⁴ Bán Róbert (1925–2002): dramaturg, rendező, egyetemi tanár.

²⁵ *A Lányarcok tükörbenről*.

lelőnek) és nincs Dada. Ősz úrra eszébe jutott egy lengyel színész, Łapiczki, a Minden eladóban²⁶ ő volt a rendező. Ez jó ötlet, csak már sürges az idő, és nem hiszem, hogy a szervezést le lehetne bonyolítani. Hát akkor talán Somogyvári.²⁷ Ezt meg Robi, ki tudja, miért, nem akarja. A Dadára még csak ötlete sincs. Operatőrjével (Zsombolyai)²⁸ egyre rosszabb viszonyban van. Zs. megnézte a Borika vendégei c. tévéfilmjét. (Tudod, ami dobozban maradt.) Nagyon nem tetszett neki, és ezt meg is mondta. Robi megsértődött. Szóval, jó előjelekkel indul ez a film.

(...)

Manyi²⁹ itt volt, azt hiszem, rendesen takarít. Különben kedves nő. Lesz ablakmosás is a jövő kedden. A Gizi³⁰ beszervezett erre is valakit. Gizi igazán derék hölgy, felhívott, és mondta, hogy akár éjjel is telefonálhatok, ha valami baj van. Őszintén remélem, nem kell éjszaka a Gizinek telefonálnom. (...)

Változatlanul nagyon be vagy fogva? Azért, amennyire lehet, nézz körül. Voltál-e már egy kávéházban? Milyenek az utcák? A pofák?

Írjál, Jucuska, és mindenről. Aztán hívjál is valamelyik este. Általában itthon vagyok. Mondom, általában. Meg aztán majd én is hívlak.

Lehet, hogy még írok a nénapodig. De azért mindenesetre emelem Rád vörösboros poharamat. Éljen Ciculi II!³¹

Csók!

Iván

[Budapest, 1972. július 30.]

Drága Jutka!

Derék dolog, hogy munkatársaid ilyen segítőkészek és barátiak. Jó lehetett a japán doktor és neje nemzeti viseletben. Már látom, mégse hiába vettem neki a jobbik hársleve-lűből. Tehát a szárazból, és nem az édesből. Magyarázd meg neki, hogy ez a jó, és nem kell mindent összeenni.

A méreteim! A méreteim! Azt hiszem, sejtelmem sincs a méreteimről. (Nyakbőség: 38.) Ez az egyetlen, amit tudok.³² (...)

A magyar vendéglő megnyugtató.³³ De hát mikor fogok én ott ülni? Természetesen, egyszer csak ott fogok ülni, és gyötröm a pincéreket. Azt hiszem, most már lassan el kell kezdenem utazásom szervezését. Legalábbis augusztus legelején. (Ma: júl. 30.) Ez úgy ül rajtam, mint egy felhő. Mármint az út szervezése. A többi tudom, hogy jó lesz. István, derék Istvánunk,³⁴ majd persze sokat segít. Jelenleg Karlovy Varyban van, egy filmkül-

²⁶ Andrzej Wajda (1926–2016) rendező 1968-as filmje, melynek főszereplője Andrzej Łapicki (1924–2012) színész volt.

²⁷ Somogyvári Rudolf (1916–1976): színész.

²⁸ Zsombolyai János (1939–2015): filmrendező, operatőr, egyetemi tanár.

²⁹ Az Országos Idegsebészeti Tudományos Intézetben volt takarítónő.

³⁰ dr. Gosztonyi Miklósné, dr. Simon Judit munkatársa volt az Országos Idegsebészeti Tudományos Intézetben.

³¹ A házaspár belső elnevezésében Ciculi I. Mándy, Ciculi II. dr. Simon Judit volt.

³² Ajándékba akart küldeni haza valamilyen ruhát (és aztán küldött is) dr. Simon Judit Mándynak az első kinti fizetéséből, ehhez kellett volna neki a méretek. Ezzel egy időben másoknak is vett és küldött ruhát.

³³ A bázeli Paprika vendéglő, ahová dr. Simon Judit többször is elment.

³⁴ Karcsai Kulcsár István.

döttségel. Holnap, vasárnap, megnézem Évát és Marit.³⁵ De előbb ebéd Édesanyádéknál. Nem gyötöröm őket ilyesmivel, és majd megint viszek sütit.

Ja igaz! Az autóbiztosító írt, hogy a júniusi Cascót be kéne fizetni. De hát Te, úgy tudom, küldtél nekik egy lapot, hogy nincs kocsid. Atyád mindenesetre majd ír nekik néhány sort.

A film...

Ezzel sok a rumli, ahogy megtudtam. Robinál is, L.-nél-B.-nél³⁶ is, ahol ugyebár konzultáns vagyok.³⁷

Robinál egyszerűen nincs gyártásvezető. Illetve van, csak egy másik produkcióban dolgozik. Éppen Pápán, egy Petőfi-filmben.³⁸ Azzal a vezetővel, aki szabad lett volna, Robiék összekaptak. Most már készen kéne, hogy álljanak a díszletek, legalábbis a preszszó. De hát mindennek nyoma sincs. És Robi (...) azt mondja, hogy ő lemond. Ezt persze csak a két asszisztense előtt mondja, és esze ágában sincs ilyesmit csinálni, mert akkor Nemeskürty megöli. Azért majd csak elkezdődik a dolog 15-én. Hogy aztán milyen lesz...?

L.-t úgy rúgták ki a csoportjából az én művészi útmutatásaim miatt, hogy csak úgy repült. De azok tényleg hülyék. Mármost a főnöksége. Könyve annyira jó, hogy Karall Luca³⁹ át is fogja venni,⁴⁰ és akkor új szerződést kötnek. Természetesen velem is. Jól sejtetem, a nyolcezer forintos konzultánsi szerződés a legalacsonyabb ebben a műfajban. A második négyezret nem is akarják kifizetni. Ezt nem nekem mondták, hanem L.-nek. – Senki se kap többé egy fillért se!

Mondtam L.-nek, ezt küldjék meg nekem írásban.

Fergeteges botrányt csapok. Csöndes botrányt. Fogom a pofámat, és új szerződést kötök a másik csoporttal.⁴¹

Ez persze megnehezíti az ügyet Sándor Palival,⁴² aki abban a bizonyos csoportban⁴³ működik. Nem baj, még úgyse írtam neki semmit. Lehet, hogy nem is írok. (...)

Amit éppen írok. Portré egy Nancy Caroll nevű régi és meglehetősen érdektelen filmszínésznőről. Eddig csak két portrét közölt a Filmvilág.⁴⁴ Nem tűnnek túlságosan lelkesnek.

A takarítás rendben megy. Kedden ablakmosás is volt. Csütörtökön már eső is volt.

Sajnos, a házban rövidesen lejáratom magam. A liftet Manyi nem tudja megkapni, mert a házmeister ugyebár nincs a fölkéjében. Manyinak meg rossz a szíve, félig ájult, mire gya-

³⁵ Márkus Éva és lánya, Kulcsár Mária (1954).

³⁶ A Gyarmathy Livia (1932)–Böszörményi Géza (1924–2004) filmrendező házaspár.

³⁷ Az *Álljon meg a menet* című film konzultánsa, melyet 1973-ban mutattak be. A film rendezője Gyarmathy Livia, forgatókönyvírója Gyarmathy Livia és Böszörményi Géza volt.

³⁸ Gulyás Lajos (1927–2013) gyártásvezető (és producer), aki ekkor a szintén 1973-ban bemutatott Kardos Ferenc-film, a *Petőfi '73* forgatásán vett részt.

³⁹ Karall Luca (1932): dramaturg, forgatókönyvíró.

⁴⁰ Két játékfilmstúdió működött ekkoriban Magyarországon: a Budapest Játékfilmstúdió Vállalat Nemeskürty István és a Hunnia Játékfilmstúdió Vállalat Soproni János irányításával. Gyarmathy Livia a Hunniánál volt. A filmet valóban átvette a Hunniától a Budapest Játékfilmstúdió Vállalat, ahol Gyarmathy Livia a felvételek kezdete előtt még dolgozott a forgatókönyvön Karall Lucával és Kardos G. György (1925–1997) író, újságíró, dramaturggal. Gyarmathy Líviát nem rúgták ki a Hunniától, mint ahogy Mándy írja, hanem ő maga vitte át a filmtervet a Budapesthez.

⁴¹ A Budapest Játékfilmstúdió Vállalattal.

⁴² Sándor Pál (1939): filmrendező, forgatókönyvíró, producer.

⁴³ A Hunniában.

⁴⁴ Ez a két szöveg jelent meg a *Zsámboky mozija*-novellák közül korábban a folyóirat hasábjain: M. I.: Pearl White. *Filmvilág* 1972. máj. 15. (10. szám) 26–28., in: M. I.: *Regények II.* Palatinus, Budapest, 2005. 401–407.; M. I.: Clara Bow. *Filmvilág* 1972. jún. 15. (12. szám) 21–23., in: M. I.: *Regények II.* 407–412.

log fölér. Így majd én hozom fel. Ami azt jelenti, hogy fél kettő előtt a ház előtt ácsorgok, és várom. „Na, tessék, Mándy úrnak már annyira kell a nő, hogy a ház előtt várja!”

Vészesebb a helyzet, ha rossz a lift. Az ölemben viszem fel, esetleg a nyakamban. Érdekesen alakul az életem. Vettem egy új doboz Bio Luna mosóport, hogy mindenesetre legyen. Úgy érzem, ha ennyi mosóporom van, akkor talán tiszták is azok a zokelék.

Gizi különben minden kedden, takarítás után, telefonál. Igazán nagyon kedves. És mindig már előre mondja, hogy doktor Gosztonyiné. Ezt megneveltem.

Cicuska, ez egy szombat délután. Teszek-veszek, de hát kissé el vagyok szontyolodva. Mindjárt lemegyek a kisboltba kávé inni. Messzebb nem megyek, mert trópusi esők feyegetnek. A levegő azért nem hűl le, csak egészen dunsztos lesz.

Hát csókollak, drága Jucuska, és majd újra jelentkezem.

Iván

[Budapest, 1972. augusztus 9.]

Cicuska, drága!

Hát mi történt Veled? Bementél egy nagy áruházba, és elverted a pénzedet? Az utolsó fillérig elverted az egész fizetésedet? Hát ilyen hatással van Rád egy nagy áruház? És most jut-e még Neked egy falat kenyér? Egy hely, ahová lehajthatod a fejedet?

Mert valami ilyesféle hírek jutottak el hozzám, természetesen takarító Manyi (sőt! Takarító Manyó) révén. Azt hiszem, műtós Verának⁴⁵ írtad meg ezt a históriát. Úgy hal-lom, Piffkó⁴⁶ belemeredt a levegőbe. – Hát, ha abba az áruházba ment be, amire én gondolok. (Megborzongott.)

Még este átmentem anyádékhoz. A telekről megjött a szerződés,⁴⁷ és azt vittem el atyádnak. Elmeséltem a dolgot. Némi zord humorral, persze. Kis Ági éppen nálunk volt, és üvöltve körberohant a szobában. – A kerik minden pénzét elverte! A kerik minden pénzét elverte!⁴⁸

Itt különben az történt, hogy Katica meghalt.⁴⁹ Holnap (aug. 10-én) lesz a temetése. Persze, majd kimegyek. Azt hiszem, most már jobb, hogy így történt. Annyit kínlódtam szerencsétlen. (...)

Két rendező (...) járja a várost. L. és B. Mindenholon kilökvé, de büszkén hirdetve. – Mándy mondta, hogy nem engedhetünk, és mi nem engedünk!

Én ugyan még felvettem némi dohányt a Nemeskürty-csoporttól, ahonnan új szerző-dést kaptunk. De hogy aztán mi lesz, azt már igazán nem tudom. Ez a csoport persze igen tisztességes összeget utalt. Tennem is kéne valamit. De hát én többet nem tudok, mint eddig, az pedig valamivel a nulla alatt van. Mindenesetre lángoló beszédet tartok az alkotásról, meg bizonyos törvényszerűségekről.

Robi tizenötödikén indul a legsötétebb előjelekkel. Már ugyan láttam egy részt a presz-zóból. Hatalmas hodályt építettek, igen művészien. Lehet, hogy oda járok kávé inni. Robi elárulta, hogy Nemeskürty mondta is neki. – Hívjátok az Ivánt, ő most olyan elhagyatott.

⁴⁵ Boros Györgyné asszisztens, dr. Simon Judit munkatársa volt az Országos Idegsebészeti Tudományos Intézetben.

⁴⁶ dr. Piffkó Pál főorvos.

⁴⁷ A visegrádi telekről, melyen aztán a család (dr. Simon Juditék és testvéréék, Simon Ágnesék) közösen építtetett nyaralót.

⁴⁸ A kis Ági Szilágyi Ágnes Judit, aki Simon Ágnes lánya. Szilágyi Ágnes Juditnak dr. Simon Judit a keresztanyja. A keresztanya szóból alakult ki a kerik becenév.

⁴⁹ Abban a fél évben, amíg dr. Simon Judit Svájcban volt, előbb Katica, majd halála után Manyi takarított Mándynál.

– Azt hiszem, teljesen úgy bánnak velem, mint egy vasutas árvával. (Ezt a vasutas árvát harminc éve használom.) De a Vera lakása, az Ördög Konyhája díszlet még nincs sehhol.

Huszonegyedikén pedig a színészeknek kezdődik a színház, és akkor ők se lesznek sehhol. Kállai Cilu⁵⁰ benne van a premier darabban, úgyhogy őt még csak el se lehet kérni. Robi mindezt elpanaszolta, majd belemeredt a levegőbe. – És ezenkívül még azt se tudom, hogy kell megcsinálni ezt a filmet.

Sándor Palinak összehoztam egy rövid novellavázlatot a Régi idők focijáról. Nem ez lesz a címe,⁵¹ persze. Ezt az előleget még felveszem a csoportjától. A B.–L. ügy után ugyan is kijelentettem, hogy a lábamat se teszem be oda. Hát a pénztár az más... A csoportvezetőkkel majd beszéljen a rendező.

Változatlanul írom a régi mozik folytatását. A Filmvilág változatlanul nem közli. Nem baj, majd kötetben. De lehet, hogy addig is kitalálok valamit, mert már nyomasztóan sok kéziratom van.

Vasárnap kint voltam Ágiéknál. Kis Ági alapított egy szállodát. Egy elvált asszony lakik benne, egy kalandos életű lengyel lány, egy félfülű egér (az egyik fülét ellőtték) és szerénységem. Több szoba nincs. Az egész ellátással együtt tíz forint, és nézhetem a kilátást.⁵²

A kicsi (Eszter) is nagyon kedves, és úgy el tudom képzelni, hogy Te is valami ilyen lelettél annak idején. A többiek is el tudják képzelni, és ilyenkor egy ideig a levegőben lóg a sírás. No, azért tartjuk magunkat, és vidáman kavargunk egymás körül.

(...) István elintézi, hogy idén is a Gellérből nézzük a tűzijátékot. István már az utazásban is intézkedik. Szerzett valutaigénylő lapot, és már be is adta. Szóval, megindultak a dolgok. Ők nyomasztóan rendesek. (Évi, István, Mari.) Mari alighanem beszámol majd Neked filmgyári élményeiről.

Cicus, már nagyon régen kaptam Tőled levelet. Lehet, hogy már arra sincs pénz? Na, majd hétfőn tíz óra után hívlak.

Remélem, elsejéig kapsz némi kölcsönt. Elsején pedig menj át egy másik áruházba. Aztán majd csak megtalárod a megfelelőt.

Csókollak!

Iván

[Budapest, 1972. augusztus második fele]

Cicuska!

Valamikor, múlt szombaton, István meghívott lecsós vacsorára. De előtte Éva felhívott, hogy a dolog kissé bizonytalan, mert István (...) édesanyja⁵³ rosszul lett, negyvenegy fok a láza, és szombat lévén egyszerűen nem tudnak egy orvost elérni. A dolog azért rendbe jött, és volt lecsós vacsora.

⁵⁰ Kállay Ilona (1930–2005) színésznő, aki Vera anyját alakította a *Lányarcok tikörben* című filmben. Hugh Leonard *Motel a hegyen* című darabjában próbált (Grainne Gibbon szerepét) augusztus második felétől, melyet szeptember 15-én mutattak be a József Attila Színházban Benedek Árpád rendezésében.

⁵¹ A filmnovella címe *Volt egy csapat*, de a film címe végül mégis *Régi idők focija* lett. A filmnovella megjelent: a Magvetőnél kiadott *Ötlettől a filmig* sorozat *Szabadíts meg a gonosztól* című kötetében, 1980-ban.

⁵² Ennek a szállodának az ötletét aztán Mándy beépítette *Arnold, a bálnavadász* (Móra, Budapest, 1977) című könyvébe. Sőt, magát a félfülűt is, valamint egy lengyel grófnőt. A könyvben egyébként Arnoldot olykor Kukunak szólítják – dr. Simon Judit elmondása alapján Kukunak Márkus Éva hívta egyedül a valóságban Mándyt (Mándy dr. Simon Juditnak írott, ebben a publikációban is közölt 1972. augusztus végi levelében is így szólítja meg Márkus Éva Mándyt).

⁵³ Csányi Katalin.

A mi Istvánunk aztán a következőket mesélte.

Ő ott ült a mamánál, és várta az orvost. Meg is jött egy rozoga aggastyán. Beesett az ajtón.

– Dr. Sz(...) L(...) vagyok, hol lehet pisilni?

István rámeredt, és a vécé felé mutatott.

– Az messze van – legyintett dr. Sz(...) L(...) – Jó lesz nekem a csap is. – Azzal belebronzolt a csapba.

István, a maga amúgy is tétova módján, mögötte ténfergett, és próbált valamit a mamáról mondani, meg hogy milyen orvoságokat kapott eddig. Sz(...) L(...), elvégezvén ügyét, leroskadtt egy székre.

– Kicsit pihenek, ha megengedi.

Szundítottog egyet. Majd azt mondta, hogy itt olyan jókat lehet pihenni.

Később azért megnézte a mamát is. Majd eltántorgott.

Néhány nap múlva megjött az Sztk. doktornő a Balatonról, frissen, fiatalosan (István szerint nagyon csinos), és mindenféle utasításokat adott. Majd néhány nap múlva gynomormérgezéssel kórházba került. Mármint az orvosnő. Most megint Sz(...) L(...) támo-lyog a mama körül. Ki tudja, talán elveszi feleségül.

Nemeskürtyéknél is voltam. Megkapták a lapodat. Kedvesek voltak, de rendkívül fáradtak. Ami nem is csoda, már csak a meleg miatt se. Nem is értem, hogy bírom. Ma egész nap veszekszem önmagammal. Miféle agyalágyult hülyeség miatt vállaltam el a B.–L. könyvet? Vén, hülye, agyalágyult harácsoló (igenis harácsoló!) alak vagyok! Mostanában ezzel nyavalygok, a saját baromságaim helyett.

Végre megjelent a Filmvilágban a Douglas Fairbanks.⁵⁴ Ez a harmadik a sorozatból. Karácsony tájt talán a következő is sorra kerül.⁵⁵

A Fabulyát és a Szürke lovat tudom küldeni. Mondd meg az illetőnek, hogy majd megszerzem a többit is (ha egyáltalán lehet), és, hogy ne rémüljön meg, a Szürke ló nem gyerekkönyv.

Ja, a Nemeskürtyék szomszédja teljesen megőrült. Mindig nyitva hagyja a kád csapját, és a lépcsőházban már leszakad a mennyezet, annyira beázott. Mindezzel senki se törődik. Kislánya is aranyos. Kiírja a liftre, hogy nem működik. Mert van egy rettenetesen öreg ember a házban, és akkor gyalog kapaszkodik fel az ötödikre. És közben, hátha tör-
ténik valami.

Halálfejeket rajzol kartonpapírra. Azt kilógatja az utcára, ha arra megy egy öregember. Aranyos kis gyermek. Még lehet belőle regényfigura nálam.

Tizenötödikén indult a film. A díszletet nem lehetett átvenni, csak nagy sokára, mert valami alapvető baj volt. A gyártásvezető egyszerűen nem volt jelen. De Csűrös Karola,⁵⁶ aki főzönőt alakít, jó kávé főzött nekem a pultnál. Robi lehet, hogy öngyilkos lesz. Azért persze, majd minden összerázódik. Én mindenesetre felügyelek a fiatal lányokra, akik a presszóban tevékenykednek (Bodnár Erika,⁵⁷ Bencze Ilona,⁵⁸ Bánsági Ildikó...).⁵⁹ Nem kell félni, tisztességes vagyok, túlságosan tisztességes. Bodnár Erikát (az ő kérésére) bevittem a Vörösmartyba, hogy nyomon kövesse a tálca útját a konyhától a vendégek asztaláig. Négy tálcat dobtak le éppen akkor a lányok. Magát a cukrászdát átfűrták, mert valamit

⁵⁴ M. I.: Douglas Fairbanks. *Filmvilág* 1972. aug. 15. (16. szám) 21–23., in: M. I.: *Regények II.* Palatinus, Budapest, 2005. 413–418.

⁵⁵ M. I.: Nancy Carroll. *Filmvilág* 1972. dec. 15. (24. szám) 21–23., in: M. I.: *Regények II.* 442–446.

⁵⁶ Csűrös Karola (1936): színésznő.

⁵⁷ Bodnár Erika (1948): színésznő.

⁵⁸ Bencze Ilona (1947): színésznő, rendező.

⁵⁹ Bánsági Ildikó (1947): színésznő.

beszereltek. És elvitték Kugler Henrik⁶⁰ képét. Két alak berohant, leszedték a képet. – A Mándy mondta! A Mándy mondta! – Szóval, voltak élmények.

Sándor Pali már előkészíti a focifilmet. De én olyan fáradt vagyok, Cicuska! Az erkélyen napozok minden reggel félórát, és csak úgy lógatom a fejemet. Locsolom a növényeket, és ömlik belőlem a végtelen panaszáradat. De hát, ezt már ismered. Csak Te mindezt olyan jól el tudod oszlatni.

Kis Ágit, a mamájával, pénteken kiviszem a gyárba. A Vörösmartyból indulunk. Majd meglátom, hogy zajlik le a dolog.

Csókollak, drága buksi!

Iván

Este 7 óra, és még mindig hőség!

[Budapest, 1972. augusztus vége]

Cicuska!

Mi van Veled? Te már végképp nem írsz? Mégse vagy egy hallgató író.

Még szerencse, hogy már nemsokára hétfő, és akkor úgyis felhívlak. Egyébként persze tudom, hogy sok a dolgod, meg hát alkatilag se vagy egy levélíró.

Közben volt István-nap, meg eső, meg tűzijáték a Gellértből. Berohantunk Istvánnal a Gellértbe, és én elintézttem Kapás úrral⁶¹ az asztalt. Mert ugye ő mégis jó ismerősöm, és mindent megtesz. Így is történt, csak közben mindig azt mondta: – Természetesen, Hubay úr, rendben van, Hubay úr.⁶²

Akkor, vasárnap, metsző hideg volt, és esett az eső. Atyádéknál ebédeltem, majd ebéd után ledőltem. Úgy hét tájt jöttek Éviék, kaptak kávé, és jól eldumálgattunk. Majd elindultunk a Gellértbe.

Természetesen nem a teraszon volt asztal, az eső miatt, hanem a Randevú teremben. Ennek én még örültem is, mert így háttal ülhettem a Gellérthegynek, és nyugodtan vacsorázhattam. Különbön rém kellemes volt, csöndes, meg álmosító. Évának említtem, hogy fiatal színésznők csapatát tulajdonképpen én rendezem a filmnél. Mire (...) ő (...): – Nahát, Kuku, te már olyan rossz vagy! Ezt megírom Jutkának! (Elnézzet! Juditnak!) Veled már nem lehet bírni. Csak már Judit itthon lenne! (Ezzel egyetértek.)

Egyébként csak Mariról beszél, hogy mennyire el vannak tőle ragadtatva a filmgyárban. Nem kétséges, hogy valóban ügyes és lelkiismeretes.

L.–B. könyvet leadtam, remélem, már nem lesz vele dolgom. Na persze, az összeg második felét még szeretném megkapni. De aztán elég! Elég!

Aztán a film, a filmem!

Azt a részt forgatták, amikor a presszóban a vendégek ülnek. Szóval, a statiszták. Nahát azok olyan bumburnyákok voltak, hogy dührohámot kaptam. Megmondtam, hogy ezek egy asztalhoz nem tudnak leülni. És majd én hozok figurákat. Hoztam is legköze-

⁶⁰ Kugler Henrik (1830–1904) cukrász. A Vörösmarty (a Gerbeaud) elődjét, a Kugler cukrászdát ő alapította.

⁶¹ Kapás úr előbb a Hungária Kávéházban (a New Yorkban) volt fizetőpincér, utána került a Gellértbe. Mivel Mándy évekig járt a Hungáriába (leginkább Szécsi Margit költővel, de másokkal is), már onnan ismerték egymást.

⁶² Hubay Miklós (1918–2011) drámaíró, műfordítóval keverte össze Mándyt.

lebb, hétfőn. Szűcs Laci bácsit⁶³ (a Gáspár Margit⁶⁴ férjét), Kulcsárt,⁶⁵ a kis Katit⁶⁶ (az a kis szőke presszóslány a Lukácsból), Fakan Balázst,⁶⁷ Bikácsyt,⁶⁸ és hát én is leültem egy asztalhoz. Akkor már volt atmoszféra! Ezért a képért felelek. A többiért kevésbé.⁶⁹

Már Laci⁷⁰ is dolgozik, egyelőre még csöndesen. Csak azért rumlizik, hogy neki mindig vajaskenyeret kell enni, és el fog hízni.

Na igen, Csimu⁷¹ kint volt Ágival egy borús pénteki napon. Persze én vittem ki őket. Csimu meglepően jól viselkedett. Amíg nem forgattak, a gép mellett ült, és megilletődötten lógatta a lábát.

Forgatás közben arrébb húzódtunk. Én beültem az üres pénztárba. Persze ő is mellém ült. Mindenáron pénztárolni akart. De azért még csöndes volt, nem volt semmi baj.

Valahova eltűntem. (Hova?) Mire visszajöttem, már az Ági ölében bögött. Az történt, hogy nagyon belejött a pénztárolásba, és bár a gép nem zörgött, de egy takarítónó mégis elzavarta.

Csimu (bögve): Tudod, ki ültetett be ide? Az Iván!

Takarítónó: Iván? Miféle Iván? Az egy alkalmazott.

Csimu: Ha te tudnád, ki az az Iván...!

Félek, hogy a takarítónó tudta, ki az az Iván. Többen vigasztalták Csimut, de akkor már reménytelen volt az ügy. Aztán együtt elmentünk. Útközben már felderült. Csak mindenáron taxiba akart ülni. Hát taxi sajnos nem volt. Így buszba ültünk. Én leléptem a Szabadságnál.⁷² Őket is hívtam, de Anyádékhoz mentek ebédelni.

Mostanában délután két órától hajnalig forgatnak. Már nem nagyon járok ki. Minek? Egyszer még Éváékkel kimegyek, szombat délután, aztán elég volt. (...)

A Móra kiadótól kaptam haladékot a gyerekregény ügyében. Ez a jövő évi tervem.⁷³ Elég volt a filmgyári linkeskedésekből. (Na persze, a dohány az más.) (...)

A mozikönyvön dolgozom. Még néhány arckép, és akkor úgy tűnik, rendben. Azt már sejtem, hogy fejezem be.

Rosszul alszom, Cicuska, meg az időjárás is olyan hülye. A nagy hőség után a Teleki tér volt Európa leghidegebb pontja. Azért ez túlzás. Na, egész jól megvagyok, csak szeretek Neked panaszkodni.

Most megyek fürdeni. Holnap elkészítem a hajókofferben (bécsi szatyor) a Patyolatos csomagot.

Írjál, drágám, és érezd jól magad! (Ha filmet láttál, arról írd.)

Szervusz, Egyetlenem!

Csókollak!

Iván

Megszámoztam az oldalakat, mert fordítva kezdtem!

⁶³ Szűcs László (1901–1976): dramaturg, író, főiskolai tanár.

⁶⁴ Gáspár Margit (1905–1994): író, műfordító, főiskolai tanár.

⁶⁵ Karcsai Kulcsár István.

⁶⁶ Horváth Katalin pultos-felhasználó a Lukács cukrászdából.

⁶⁷ Fakan Balázs (1933): dramaturg, forgatókönyvíró.

⁶⁸ Bikácsy Gergely (1942): író, filmesztéta, filmkritikus, egyetemi tanár.

⁶⁹ Nem tudjuk, mire céloz itt Mándy, mert az ebben a bekezdésben említett személyek nemcsak, hogy nem szerepelnek a Lányarcok tükörben kész verziójában, de Bikácsy Gergely és Fakan Balázs egybehangzó véleménye szerint egyáltalán nem vettek részt a forgatáson, tehát még csak próbafelvétel, utólag kivágott jelenetben sem.

⁷⁰ Márkus László, aki Vera apját játszotta Bán Róbert filmjében.

⁷¹ Szilágyi Ágnes Judit beceneve, amit Mándy felhasznált az *Arnold, a bálnavadász* című könyvében.

⁷² A Keleti pályaudvarhoz – és Mándy lakhelyéhez – közeli Szabadság szállónál, ahová ebédelni járt az író.

⁷³ Csak 1977-ben jelent meg Mándytól gyerekkönyv, az *Arnold, a bálnavadász*.

[Budapest, 1972. szeptember 7.]

Drága Cicuska!

A moziköteten dolgozom nagy lendülettel. De azért csak fékezük meg Bálint⁷⁴ fantáziáját. Félénkebb emberek keresztet vetnek, ha ezt a nevet hallják. Na, ezt csak úgy mondom. És abban a biztos tudatban, hogy úgyni hiába. Minden hiába... Én még többször összeomlok, de bár már csak ott tartanánk.

Cicu! küldtem neked egy Film Színházat, savanya képpemmel.⁷⁵ Mégis, hogy csökkenjen a honvágy.

Közben megy az olimpia a tévében – hang nélkül –, különféle kislányok futkároznak. Az ugandai vezet.

Azt kérde, ki alakítja Verát. Hát nem írtam erről? Egri Márta.⁷⁶ (...) Dicsértem is nagyon múltkor a Dessewffy palotában. Mert ott volt a felvétel. A Szabolcs lakás helyszíne. Tudod, az a nagy palota a Bródy Sándor utca és Múzeum körút sarkán.⁷⁷ (...)

A Dessewffy palota fantasztikusan jó hely, rengeteg apró, kis szobával, meg beugróval, és belső folyosóval. Két remek arcot is hoztak a Szabolcs lakásban, egy öreg utcai csavargót és egy eszelős vénasszonyt. Az utóbbi Fellner rokon. Egyszer már láttam is valamilyen kisebb szerepben.

(...)

Van egy Fitzgerald könyvem, *Az éj szelíd trónján*,⁷⁸ de ez nem olyan jó. Hiába, mindenkinek akadnak fáradtabb írásai. Azért remélem, hogy az én mozikönyvem mégse lesz olyan fáradt.

Az ugandai kislány már nem vezet. A magyar kislány tört az élre. Azt hiszem, Balogh Györgyi.⁷⁹ Mindez a 400-as távon. Tudod, azért érdekesek a versenyek. A győztesek majdnem mindig görcsösen zokognak a dobogón. Nyakukban az aranyérem, ott állnak a dobogón... szóval, az életük nagy pillanata, és rázza őket a sírás. Ha filozofikus alkat lennék, azt mondanám, a győzelmet se lehet elviselni.

Ne vess meg érte, de közben állandóan magamat látom, ahogy valamilyen novellista olimpián a dobogón állok, és szól a zene, a magyar zászló felrepül a magasba, a nyakamba akasztják az aranyérmet. Nem zokogok, férfiasan tartom magam, de azért...

Friderika⁸⁰ (aki úgy látszik, megbocsájtott) írta, hogy egy német kiadó hölgy (egyéb-ként a testvére)⁸¹ negyedikén Pestre jön, és meg akar ismerni. Hát majd fölkeresem a

⁷⁴ Lugosi Bálint, a kor népszerű belsőépítész. 1973-ban ő hozta rendbe, alakította át Mándyék Mező Imre út 25. szám alatti lakását – ennek a levélnek az írása idején már tervezték a felújítást. Dr. Simon Juditnak rögtön tetszett a felújítás ötlete, Mándy viszont – aki úgy általában sem szerette a változásokat, azt, ha a megszokott környezetéből ki kellett mozdulnia – idegenkedett tőle.

⁷⁵ *A Film Színház Muzsika* folyóirat 1972. augusztus 26-i (35.) számát, melynek 8. oldalán szerepel Mándy *Az én presszóm* című írása, a 8–9. oldalon pedig Endrényi Egon felvételei láthatók a *Lányarcok tükröben* forgatásáról, köztük két Mándy-fotó.

⁷⁶ Egri Márta (1950): színész.

⁷⁷ Bródy Sándor utca 4.

⁷⁸ F. Scott Fitzgerald: *Az éj szelíd trónján*. Fordította Osztoivits Levente. Európa, Budapest, 1972.

⁷⁹ Balogh Györgyi, Szomov Sándorné (1948): atléta, rövidtávfutó, edző. 8. helyezést ért el az 1972-es olimpia 400 méteres számának döntőjében.

⁸⁰ Friderika Schag.

⁸¹ Hildegard Wilma Maria Grosche (1913–2006): kiadóvezető, műfordító. Többek között Déry Tibor, Mészöly Miklós, Nádas Péter és Németh László fordítója. Könyvekben megjelent Mándy-fordításai: az *Előadók, társszerzők* kötet két nyitó elbeszélését, az *Előadó érzékiet* és az *Előadó eltűniket* egy közös német címmel ültette át németre: *Iván Mándy: Biller war hier!* Aus dem Ungarischen von Hildegard Grosche, in: *Ungarn. Mit 8 Graphiken ungarischer Künstler*. Auswahl und Redaktion Má-

Royalban⁸² egy félórára. A mozikötetben ott tartok, hogy Mabel Norman⁸³ és Zsámboky egy cukrászdában ülnek, és körülöttük felmerülnek a régi idők híres komikusai. Fatty,⁸⁴ Harold Lloyd,⁸⁵ Ford Sterling⁸⁶ stb... Mind el akarják vinni Mabelt, de ő kitar Zsámboky mellett. Meg tudom érteni! Csók, drágám!

Iván

[Budapest, 1972. szeptember 14.?)

Cicuska, drága!

Némely leveled, a „Kedves Mindenkinek” című sorozat, olyan, mint egy szimultán regény. De komolyan, kitűnően mozgatsz egyszerre több figurát, és egészen váratlan, ahogy egyikről átvágsz a másikra. A sorozat utolsó darabjában egészen meglepett, ahogy minden átmenet nélkül egyszerre csak felém szólsz. Mármint hogy bánatosan üldögélek az én presszómban.

De ez persze csak az én sötét és egészen elvetemült humorom. Az utolsó „Kedves Mindenkinek” elragadtam anyádektól, és boldogan olvasom. Egyébként, eltekintve minden iróniától, csakugyan nagyon jól kezeled az „anyagot”. Én például némileg képet kaptam önmagamról.

A filmet közben befejezték. Mint már jeleztem, három hétig tartott az egész. El lehet képzelni! Mert hiába kiváló a Bodnár Erika, ha az egésznek nincs léggömb.

Az utolsó napon nem voltam kint a forgatáson. Éviékkel és Flóriánékkal⁸⁷ kimentünk Szentendrére. Minden nagyon kellemes volt, de azért egy kicsit bánatosak voltunk, jó ég tudja, miért. Pedig még jól is ebédeltünk a Pokolcsárdában. Éviék különben nagyon örültek a lapodnak.

(...)

Mialkowszkyval⁸⁸ végre összeültünk a Candida⁸⁹ főpróbája után. Tényleg elég sok baja van. Fia, Jancsika,⁹⁰ egyszerűen nem akar iskolába járni. (Ki hallott ilyet!) Inkább feleségül veszi a húszéves angoltanárnőjét. Szinte⁹¹ néha üvöltve berohan, és letolja Erzsit, hogy miatta ment így tönkre minden.

(...)

Nemeskürty telefonált az előbb, hogy a Keleti-vígjáték⁹² bemutatójára menjek el. Csak

---

tyás Domokos und Hildegard Grosche. Horst Erdmann Verlag, Tübingen–Basel, 1975. 199–226. Emellett a *Zsámboky mozijából* az eredetileg *Greta Garbo* címen futó részletet: Iván Mándy: *Greta Garbo*, in: *Stimmen der Völker. Baden-Württembergische Literaturtage, Sindelfingen. Materialsammlung 1985*. Bearbeitung von Imre Török. Stadt Sindelfingen, Sindelfingen, 1988. 96–104.

⁸² Az Erzsébet körüti Royal Nagyszálloda (jelenleg: Corinthia Grand Hotel Royal).

⁸³ Mabel Norman (1892–1930): amerikai színésznő, forgatókönyvíró, rendező, producer. A róla szóló részt lásd: M. I.: *Zsámboky mozija*, in: M. I.: *Regények II*. Palatinus, Budapest, 2005. 428–432.

⁸⁴ Roscoe Arbuckle, művésznevén: Fatty (1887–1933): színész, filmrendező.

⁸⁵ Harold Clayton Lloyd (1893–1971): színész, komikus és producer.

⁸⁶ Ford Sterling (1883–1939): színész, komikus.

⁸⁷ Kaló Flórián (1932–2006): színész, író.

⁸⁸ Mialkowszky Erzsébet (1928–1988): jelmeztervező.

⁸⁹ George Bernard Shaw darabja, melyet 1972. szeptember 15-én mutattak be a Madách Színházban, Kerényi Imre rendezésében.

⁹⁰ Szinte János (1955), aki később szobrász, festőművész lett.

⁹¹ Szinte Gábor festőművész (1928–2012) díslettervező, grafikus, festő (aki festett is egy Mándy-portrét), Mialkowszky Erzsébet férje.

⁹² Keleti Márton *Fuss, hogy utolérjenek!* című, színes, zenés, bűnügyi filmvígjátéka, melyet 1972. szeptember 14-én mutattak be.

egy jegyet ad, mert ő és családja nagyon vigyáznak rám. Nyaraltak a Balatonnál. Ő fogideggyulladását kapott, Harrietnek kiújtak az epebántalmait.

Én éppen a Patyolatból tértem haza a hajókofferommal. Ez bánatos ügy, ahogy kipakolok. Hát tudod, ahogy szétrakom az ingeket, meg a törölközőket a rökín. Itt most már csak az segített, Te drága Buksika, hogy mindjárt leültem levelet írni.

Azért írok persze mást is. Chester letolja Zsámbokyt, Zsámboky letolja Constance Talmadget a filmsorozatban.⁹³ Chester Conklin egy öreg komikus,⁹⁴ aki rettenetesen gyűlöli Chaplint.⁹⁵ Miután Chaplin világsiker lett. Constance Talmadge pedig egy kedves, bohém színésznő.⁹⁶ Mindenféle link társaságba keveredik, és Zsámboky ezt nem nézi jó szemmel.

Október az ronda hónap lesz, mert akkor meg kell írnom a focinovellát Sándor Palinak. Azt hiszem, bőven merítek majd A pálya szélénből.

Még jó, hogy addig a filmregényben olyan pontra jutok, hogy aztán egy kicsit pihentethetem az anyagot. De soha többé ilyet, hogy egyszerre kettőt! Ez agybaj, és felelőtlen-ség. Az én koromban már igazán lehetne ennyi eszem.

Kerényi Imre is előkerült a Madách színházban. Mintha olyasmit akarna, hogy lépjünk fel a Zelkkel⁹⁷ a tévében, mint táncoskomikusok. Mondta, hogy most a Szakonyi⁹⁸ és a Gyurkovics⁹⁹ lépnek fel, mint Ding és Dong. Ez rosszat tett nekem, ettől becsavarodtam, és elszedelegetem a jeles rendező elől. Képzeld, én és a Zelk, mint Ding és Dong. Vagy, mint Stan és Pan...

Csókollak, drága Cicuska!

[Budapest, 1972. szeptember 19.]

„Fékezétek meg Lugosit!”¹⁰⁰

Drága Cicuska!

Most először Csimuról, de csak magánhasználatra, amint a szövegből úgyis kiderül.

Anikó¹⁰¹ mesélte egyébként, aki elvitte egy cukrászdába. Ági nem volt velük, de úgy tűnik, mégse volt semmi botrány. Szóval, Csimuban megindult a költészet. Ismét a családjáról, gyerekeiről mesélt.

Van két lánya, mesélte, de az egyik mindig beteg, most is fáj a füle.

– Tudok egy kitűnő orvost – mondta Anikó. – A doktor Simon Juditot. Az mindjárt meggyógyítaná, csak az a baj, hogy most éppen Svájcban van.

– Igen, azt én is ismerem. Az egyik lányomat egyszer már elvittem hozzá. Leoperálta a beteg fülét, betette egy frizsiderbe. Ott hagyta néhány napig, aztán szépen visszatette. Teljesen meggyógyult a kislány.

Hát Cicuska, nem tudtam, hogy így gyógyítasz. Legközelebb meggondolom, ha valami lesz a fülemmel. Mégis, hogy bedugd a hűtőszekrénybe...!

⁹³ Lásd: M. I.: *Zsámboky mozija*, in: M. I.: *Regények II.* Palatinus, Budapest, 2005. 476–480. és 480–483.

⁹⁴ Chester Conklin (1886–1971).

⁹⁵ Charlie Chaplin (1889–1977): filmrendező, forgatókönyvíró, színész.

⁹⁶ Constance Talmadge (1898–1973).

⁹⁷ Zelk Zoltán (1906–1981): költő, író.

⁹⁸ Szakonyi Károly (1931): író, drámaíró, dramaturg.

⁹⁹ Gyurkovics Tibor (1931–2008): író, költő, pszichológus.

¹⁰⁰ Lugosi Bálint belsőépítészre utal Mándy.

¹⁰¹ Dániel Anna.

De ez még csak bevezetés a történetben. (Anikó egyébként meg akarja írni a fület, de azért én is megírom. [...])

Csimu tovább mesélt a gyerekekről.

– A nagyobbik az nagyon helyes, az okos. De a kicsi, az már egészen más. Lusta, meg kövér, és igazán nagyon lusta, örökké alszik, és ha nem alszik, akkor csak tömi azt a nagy fejét. Tudod, a nagyobbik nem is szereti. Megmondhatom neked, hogy nem is szereti. Vigyáz rá, meg minden rendben van, de nem szereti.

– De szereti – mondta Anikó, a jó pedagógus. – Csak tulajdonképpen nem tud róla. De ha már ilyen rendesen törődik vele, akkor azért mégiscsak szereti.

– Hát igen, az lehet – mondta Csimu eltűnődve.

Mit szólsz ehhez az átokhoz? Mondtam én mindig, hogy zseniális. Mármint személyiség. Anikóék most persze nagyon felkarolják, mert úgy hiszik, hogy egy kissé mellőzik az Eszter miatt. Erről egyébként szó sincs.

Anikó majd ír Neked, lehet, hogy ezt is megemlíti. Te ne tudj semmiről.

Mondtam, hogy hozzák el egyszer a Lukács cukrászdába Csimut. Anikó vállalkozott rá, hogy szombat délután behozza. Huszonharmadikán. Később felhívott, hogy Tamu¹⁰² is csatlakozik a csapathoz.

– Mi az? Még egy gyerek?

– Dehogy! Erika, Mária,¹⁰³ Antónia...¹⁰⁴

– Ja, igen, így már értem.

Ma, kedd délután, felhívtam anyádat. Közöltem vele, hogy beszélünk telefonon. Már tudott a Csimu-féle meghívásról.

– Csak még egy vendég lesz.

– Még egy? (Csüggedt hang.)

– Hát én!

(...)

Szombaton tébolydába kerülök úgyis.

Délelőttre meghívtam Kálnokyékat¹⁰⁵ és Sugárékat¹⁰⁶ a Vörösmartyba. (...) Délután négykor Csimuék. (Még nem tudom, kivel vagy kikkel bővülve. Mit tudom én! Lehet, hogy Csákányék¹⁰⁷ is ott lesznek. Csak rajta! Tessék! Az egész ház!)

Később bejönnek értem Éviék. Ugyanis este megyünk a József Attila Színházba meg nézni valami blőd, zenés vígjátékot.¹⁰⁸ Hát szeretnék túl lenni azon a napon!

Na és vasárnap kimegyek Ágiékhoz ebédre. Ne aggódj, most megyek másodszer, mióta így magam vagyok.

Láttuk a Candidát. (Te, lehet, hogy erről írtam már?) Azazhogy én láttam a főpróbán. Editke¹⁰⁹ kitűnő ezúttal. (Persze, hogy írtam erről! Önismétlés! Szenilitás!)

¹⁰² Kerékgyártó Mária, Dániel Anna lánya.

¹⁰³ Dániel Anna lányának, Kerékgyártó Máriának a hivatalos keresztnéve az Erika, mégis a Mária nevet használták.

¹⁰⁴ Az Antónia név már csak Mándy ironikus túlzása, utalás Mária Antónia királynééra.

¹⁰⁵ Kálnoky Lászlóék: a költő, akivel együtt valószínűleg meghívta Mándy a feleségét, Kálnoky Lászlóné Marikát is.

¹⁰⁶ Sugár Gyulák: Sugár Gyula (1924–1991) festő, és valószínűleg a felesége, Corà Erzsébet (1927) festő.

¹⁰⁷ Csákányék a Vécsey utca 4. szám alatt ugyanazon az emeleten laktak, mint dr. Simon Judit szülei. Csákány István dr. Simon Judit apjának barátja volt, akivel gyakran együtt kirándultak. Mándy megjegyzése itt ironikus, arra utal, hogy kicsit túl sok mindenkit hívott meg.

¹⁰⁸ Hugh Leonard *Motel a hegyen* című darabját.

¹⁰⁹ Domján Edit (1932–1972) színésznő, aki a címszerepet játszotta.

Most nemsokára vacsorázom. Krémsajt – teával. A krémsajtot rám sózták, nem is szeretem. Tegnap vettem, remélem, ma este még jó lesz. Betettem persze a hűtőszekrénybe. Amit minden hónapban kiolvasztok.

Ez megint borús dolog, ahogy kirakosgatom a vacsorámat. Tea, vaj (ezúttal krémsajt), parizer, sonka. Meg kell jegyeznem, nekem nagyon szép sonkát adnak. Amikor már hozzáülök, az jó, csak az előkészületek.

Te, láttam egy Forman-filmet,¹¹⁰ amit Amerikában készített, szülők és gyerekek kapcsolatáról. Nagyszerű! Ha ott rábukkansz, feltétlenül nézd meg.

Már nincs messze az idő, amikor együtt ülünk be egy bázeli moziba. Meg színházba. Persze, hogy megnézzük a Sirályt. Meg presszóba is megyünk. Meg kávéházba. Csak engem látogatóba ne vigyél! Mondd, hogy a férjed búskomor! Sok csók!

Iván

[Budapest, 1972. október első fele]

Cicuskám!

(...)

Talán december nyolcadikán, pénteken indulnék. Akkor Te ki tudnál jönni. Vagy szombaton mégse tudnál kijönni? És akkor inkább kilencedikén üljek vonatra, mivel a vasárnap biztosan jó neked? Ezt még majd megbeszéljük, telefonon vagy levélben. Bár mostanában még ritkábban írsz. Már szimultán regényeidet se olvashatom. (Ezt egyébként igazán ne vedd a lelkedre. Én aztán megértem, hogy se időd, se kedved levelet írni.)

Most a futball-szövegkönyvön dolgozom gőzerővel. Rengeteg párbeszéd van benne. Ez rendben is volna. De a többi? Egyáltalán, van-e többi?

Elég sokat meríték A pálya szélénből. Miért is ne? Még egyszer nem tudok kitalálni focilegendát. Csak itt Csempe-Pempét Minariknak hívják, és mosodája van. Szóval, azért nem csúszott le annyira, mint Csempe-Pempe. Lesz benne néhány szenvedő nóialak. Érdekes, nálam a nők elég sokat szenvednek. (Csak a papíron.)

Pénteken levetítik a Lányarcokat a Hunnia kis vetítőjében. A vágás, úgy látszik, már megtörtént. Még a hanggal nincs minden rendben, ahogy Robi mondta.

Hogy még mi nincsen rendben, azt Robi nem mondta.

Telefonon beszéltem vele. Úgy tűnik, meg van elégedve a filmmel. Többeket említett, hogy mennyire tetszett nekik. (...) Én félek, hogy egy kicsit üres film lesz ez, sok (vagy legalábbis néhány) jó szereplővel.

Sándor Pali dramaturgnője¹¹¹ könyvtárban gubbaszt, és régi sportlapokból jegyzetel nekem. Ez mindenesetre nagyon kellemes. Legalábbis nekem – olvasni. Neki kevésbé, mert nem érti a futballt, meg utálja. Maga a mester (S. P.) egyszerre több tévéfilmen dolgozik. Az egyik éppen egy Krúdy-regényből készül. (Őszi versenyek.)¹¹² (...)

(...)

Istvánnal kiválóan intézzük az útlevel- és vízumügyeket az Ibusznál. Azt hiszem, népszerűek vagyunk, de különösen én. A vízumnál találtunk két lányt, akik körülbelül úgy értették a dolgot, mint én. (Nem, mint István.) Örökké átkopogtattak egymásnak az üvegablakon, és a világításra panaszkodtak. El tudom képzelni, hogy San Salvadorba kapok vízumot. Egyáltalán, van ilyen? Vagy csak a bélyegen?

¹¹⁰ Az 1971-es *Elszakadást*, Forman első amerikai filmjét.

¹¹¹ Bíró Zsuzsa (1933): dramaturg, forgatókönyvíró.

¹¹² A Krúdy Gyula (1878–1933) azonos című könyvéből készült *Őszi versenyeket* végül Zsurzs Éva rendezte meg, 1975-ben mutatták be.

Nem baj, Cicus, azért már lassan október közepe, és lassan mégiscsak útra kelek.
Csók, drágám!

Iván

[Budapest, 1972. október második fele]

Drága Jutka!

Hát nagyon elegáns vagy azokon a képeken, olyan igazi nagyvilági hölgy. Kedvesek különben a japán lányok, megkapó köntöseikben, teljesen gyerek arcukkal. Ami azt illeti, Te olyan meghatóan üldögélsz abban az idegen társaságban. Persze, nem attól idegenek, hogy japánok, hanem úgy általában az egészben van valami megfoghatatlan káprázat.

Ami az ottani lötyögést illeti... Azt hiszem, teljesen igazad van, hogy nem akarsz túl sokat mászkálni. Tudod, engem különben is rá lehet venni ilyesmire. Mármint, hogy minél kisebb körzetben császkáljak. De tényleg, Te éppen elég fáradt lehetsz, és aztán Svájcban igazán elég látnivaló akad. Különösen egy olyan pesti ragacsnak, mint én.

Mamád persze teljesen elszédült, amikor nézte a képeket. Atyád a maga tartott módján csak meghatottan pislogott. És hát rám is megtette a maga hatását. Egyszerre csak itt voltál a szobában. Igaz, eddig is itt voltál. De most látványosan. (...)

Az új kötetnek (Mi az, öreg?) megjött az első levonata. Úgyhogy maga a kötet is megjelenik rövidesen. Lehet, hogy majd viszek magammal példányt. Én úgy érzem, talán a legjobb kötetem, az álmok mellett.¹¹³ Mégis, ez az igazi ősananyagom. Halott szülők, meg ilyesmi... De most már szélesíteni kell a tematikát. Erre van is mód, meg lehetőség. Például mindjárt a Zsámboky utazása c. novella.¹¹⁴ No, ez még nincs meg, csak úgy tűnődöm rajta. A régi anyag, főként a régi figura, de mégis valami egész másfelé vezet.

(...) Megnéztem a II. Lajos királyt a Madáchban.¹¹⁵ Hát, tudod, én szeretem Szomoryt, de azt hiszem, ez nagyon affektált darab. Közben azért igazi költészet van benne. Szegény, topis II. Lajos örökké arról álmodozik, hogy olyan igazi király szeretne lenni. Szóval, én még csak megvoltam a darabbal, de Flórián, aki különben se szereti Szomoryt, még a Párizsi regényt se, egyszerűen kinyúlt a maga teljes hosszában. Neki senki és semmi se tetszett. Huszti¹¹⁶ (minden híresztelés ellenére) kiváló színésznek tartja. De azt mondja, éppen mert olyan természetes színész, ezt a természetellenes hülyeséget nem tudta eljátszani. Ebben kétségkívül van valami, de azért nem egészen. (...)

A futballnovella lassan, nagyon lassan, befejezéséhez közeledik. Egyébként roppant terjedelmes. Én már ezt úgy fogom fel, mint forгатókönyvet. Szeretném, ha mások is így lennének vele. Főként ami az úgy anyagi oldalát illeti. Gondolom, vannak benne jó dolgok, főként, amit A pálya szélénből merítettem. Látod, annak is milyen tisztességes kritikai sikere volt külföldön, több mint ötven bírálat. De közönségileg már nem. Azt hiszem,

¹¹³ M. I.: *Egy ember álma*. Magvető, Budapest, 1971.

¹¹⁴ Mándy egyik kötetében sem szerepel ilyen című novella. Lehetséges, hogy a *Zsámboky mozija* egy részeként dolgozott ezen az íráson. Ennek a könyvnek van egy rövid szakasza, ahol Adolphe Menjou tanácsokat ad Zsámbokynak, hogy utazáshoz milyen öltözetet válasszon – nem kizárható, hogy ez az írás született az alapötletből, már csak azért sem, mert a levél keletkezése után, a *Kortárs* 1973/9-es számában jelent meg, igaz, *Adolphe Menjou* címmel. Mivel Mándy később is írt Zsámboky-történeteket (például az 1989-es *Őnéletrajz* című kötetében jelent meg a *Zsámboky viszszerzés*), az sem kizárt, hogy egy önálló novellára gondolt, ami aztán nem született meg.

¹¹⁵ Ádám Ottó rendezésében mutatták be Szomorý Dezső (1869–1944) darabját, a premier napja 1972. szeptember 30. volt.

¹¹⁶ Huszti Péter (1944): színész, rendező. A címszereplőt játszotta a *II. Lajosban*.

ott is körülbelül húsz év kéne, amíg valahogy megszoknak az olvasók. És ez bizony eléggé elkésztető. De hát nem tudok olvasmányosabban írni, nem azért, mert nem akarok, hanem mert egyszerűen nem tudok.

Délután Éviékkel megyünk az Ódry Színházba, megnézni a főiskolások vizsgaelőadását. A vágy villamosa.¹¹⁷ Valamikor a Madáchban láttam, Tolnay Klárral.¹¹⁸ Nem tetszett túlságosan. Ebben Egri Márta játszik, aki a filmemben (ez aztán önérzet!) a Vera. A filmemben szerintem kiváló. Ő meg Bodnár Erika a film oszlopai. (...) Nemeskürtynek különben tetszik a film, most már úgy egészben is látta.

Csók, drága!

Iván

[Budapest, 1972. október 28.]

Cicuska, drága!

Néhány nap, és november. Mi több! A sarki kisboltban már megjelentek a Mikulások. Mire pedig maga a Mikulás is megjelenik, én már Nálad vagyok. Mégis, azt hiszem, hogy dec. hatodikán (szerda) ülök vonatra. Azt mondtad, hogy a hétköznapi is rendben van. Szóval, hogy akkor is ki tudsz jönni. Mert ha nem jössz ki, és én ott állok csomagjaimmal...!

Megkaptam a vízumot, elég gyorsan. Most már csak a valutát kell elintézni Kulcsárral. De előbb még megváltjuk a jegyet. Természetesen hálókocsira. Egy igazi úr nem is utazhat másképpen.

Furcsa, de már magán a lakáson is lehet érezni valami várakozást. (Hát ha még tudná, hogy mi vár rá!) A konyhában a csészek és tányérok megint úgy rendeződnek el, mint amikor nyáron édesanyád elkészítette. Amikor visszajöttem Balatonról az üres lakásba. De a szomorúság elmúlt róluk. Alighanem rólam is. Vagy legalábbis múltófélben.

Az utószinkron Rendező Robinál...¹¹⁹

Cicuska, ez egy lázalom! Úgy hallom, mindenhol a világon csinálják, de el se tudom képzelni, hogy így meg lehessen teremteni valamit a régi hangulatból. A színészek (jelen esetben színésznők) egy sötét teremben kiabálják a mondatokat. Vagy suttogják, vagy lihegik. Közben a vásznon néma jelenetek a filmből. Aki éppen nincs szövegben, az fáradtan elnyúlik, vagy éppen alszik, mint Bencze Ilona. Teljesen kimerültek, mert aznap már a hatodik helyen voltak. És aztán innen még tovább a tévé vagy a rádió. Iszonyú életforma. És azt hiszem, ez a színjátszásnak se használ. Így csak elpusztulni lehet.

Én ott álltam a cetlivel. Mert néhány mondat helyett, amit be kellett hoznom a presszó fegyelmi tárgyalásába,¹²⁰ kisregényt írtam. Ezen persze röhögtek. Csak éppen egy-két mondatot kellett beszúrnom a vezetőnő, meg néhány kisasszony szövegébe.

Robi, éppen rémesen fáj a gyomra, odafent ült egy dobozban, és leszólt.

– Iván még itt van?

– Még itt vagyok.

– Most egy mondatot a Ronyecz Marinak!¹²¹

¹¹⁷ 1972. október 19-én mutatták be az Ódry Színpadon, Egri Márta Stellát alakította.

¹¹⁸ 1962-ben mutatták be a Madáchban, Tolnay Klári Blanche-ot játszotta. Ez volt a darab magyarországi ősbemutatója.

¹¹⁹ A *Lányarcok tükrében* utószinkronja Bán Róbert rendezőnél.

¹²⁰ Az a jelenet, amikor egy fegyelmi tárgyaláson döntenek arról, hogy a filmbeli Borikát (Bodnár Erika) eltávolítják munkahelyéről, a Barbara eszpresszóból. (Mint később kiderül, a zuglói Ketteskénbe helyezik át.)

¹²¹ Ronyecz Mária (1944–1989): színésznő.

Összevissza szaladgáltam a sötétben, semmiféle mondatot nem találtam, semmit se szűrtem be a Ronyecz Marinak. Majd felbotorkáltam a Robi fülkéjébe (na, ez az út se volt olyan egyszerű), és odaadtam Robinak a cetlit, mondja be ő a szöveget.

Azért a lányokkal jól eldumáltam. (...)

Flóriánnal (...) megnéztük a Chagall-kiállítást.¹²² Kiváló zöld szamarai vannak, meg havas háztetői. Persze rengetegen voltak, és a sznobok nagy lihegése.

Utána a Várban ebédeltünk, förtelmesen. A Dísz-téren a Korona cukrászdában ittunk kávé, az is förtelmes volt.

Ja, egy életkép a Lukácsból. (Elnézést a naturalizmusért!) Írok a cetlikre, eltűnődve felnézek. Egy új kisasszony áll előttem. Bájos mosollyal megkérdi.

– Akar szart inni?

Én rémülten. – Hát inkább nem... ha nem muszáj...

– Csak azért kérdem, mert most egy olyan főzőnőnk van! Inkább hozok magának narancsdzsúszot.

Kedves volt tulajdonképpen.

Egyébként aznap felmentem (...) Elek¹²³ villájába. Ők vittek fel kocsival Kézdivel.¹²⁴ Hát az tényleg villa, meg lovagtermek. Igazi kandalló, és minden igazi. Hogy mit fizetnek érte, azt ne is firtassuk. És, hogy miből? (...) Elek könyvét visszautasították, a Martinovicsot.¹²⁵ Egyáltalán nincs semmiféle könyve. Kézdi a tévének csinál gyerekfilmeket.

Én úgy érzem, jó kiadós novellát írtam Sándor Palinak. Jövő héten kezdem a gépelést. Szeretném rendbe tenni azt a dolgot utazásomig. Kicsit használtam A pálya szélent, kicsit a Régi idők moziját. De még így is nagyon sok új anyagot nyomtam bele. Tulajdonképpen jó filmet lehetne belőle készíteni. S. P. már mindenesetre nagyon izgatott.

A Diákszerelem¹²⁶ a lyoni rövidfilmfesztiválon indul. Föltehetően most se nyer semmit (nem is tudom, vannak-e díjak), de azért jó, hogy szerte a világon mindenfelé feltűnik.

A Zoro halála megjelent egy spanyol antológiában.¹²⁷ Egy spanyol úr írt eléje spanyol előszót.¹²⁸ Kilencszáz froncsit kaptam érte. Előbb jött, mint a kötet. Mindegy, ebből még úgyse telt volna egy spanyol nyaralásra.

Ma, szombat este, hétre Szabó Pistáékhoz¹²⁹ megyek. Hétfőn Vas Pistáékhoz.¹³⁰ Közben, vasárnap délelőtt törölgetés. Nagyon jól rázom a rongyot az ablakból. A zoknikat is áztatom, áztatom...

Csók, drágám!

Iván

¹²² A Chagall-kiállítás 1972. október 14-től november 5-ig tartott a Múcsarnokban.

¹²³ Elek Judit (1937) filmrendező, forgatókönyvíró.

¹²⁴ Kézdi-Kovács Zsolt (1936–2014): filmrendező, forgatókönyvíró, Elek Judit férje.

¹²⁵ Mándy itt a Martinovics-forgatókönyvre utal, amit Elek Judit 1971-ben írt a Budapest Filmstúdió-nak, ahol a film aztán nem készült el. Elek Judit végül 1980-ban forgatott tévéfilmet az anyagból, ugyanazzal a címmel, mint ahogy az könyv formájában megjelent 1983-ban a Magvetőnél: *Vizsgálat Martinovics Ignác szászvári apát és társai ügyében*. A könyv társszerzője Benda Kálmán (1913–1994) történész, levéltáros volt.

¹²⁶ Szomjas György 1968-ban készített rövidfilmje, mely Mándy azonos című novelláján alapul.

¹²⁷ *A Hungría en sus cuentos del siglo XX* című antológiában, María M. de Kása fordításában, *La muerte de Zoro* címmel, a Corvina Kiadónál, 1972-ben.

¹²⁸ Dr. Salvador Bueno Menéndez (1917–2006): kubai író, esszéista, kritikus.

¹²⁹ Szabó István (1938): filmrendező.

¹³⁰ Vas István (1910–1991): költő, író, műfordító.

[Budapest, 1972. november 5.]

Cicuska, drága!

Hát most már aztán igazán közeledik az utolsó menet. Még egy hónap, és vonatra ülök. Már szoltam mamádnak, hogy majd segítsen pakolni. Tényleg, mit vigyek magammal? Egy sötét ruhát, hogy ha mégis meghív valaki. No meg néhány inget, gatyát, bádogzoknit. (Amit nem is oly régen hozzám vágott hón imádott hitvesem.) De most nem bádog, mert magam mosom és áztatom.

Ez egy vasárnap délután, ami most szombat, mert november ötödike. Éppen délelőtt fejeztem be a futball-filmnovella gépelését. Kérlek, negyvenöt oldal lett. Ami azt jelenti, hogy még több. Így gépelés közben valahogy rendbe tettem a nagyobb slamposságokat. Akadt bőven. Közönséges, ócska hülyeségek. Elsőkézből leírt számárságok. És ennek megint csak ez a riasztó türelmetlenségem az oka. Ha valamitől félek magammal kapcsolatban, akkor ez az iszonyatos, égő türelmetlenség. Nem is lustaságból ered, a jó ég tudja, miből. Igazán törődöm az írásaimmal, tulajdonképpen még egy ilyen feladat munkát se tudok csak úgy odakenni, és mégis...

Ez jelentkezett a dubrovniki sétánál,¹³¹ ha valamit meg kell tervezni, végiggondolni vagy éppen végrehajtani. Tudom, hogy erről már írtam Neked, meg sokat beszéltem is, de hidd el, ez igazán elkeserít. Utána persze mindig megpróbálom, hogy a legnagyobb erőfeszítés árán is rendbe tegyem a dolgokat, de az meg kimerít. Na, szerencsére a korai halál lekészt rólam.

Igaz is! Pécsi Sándor¹³² ötvenéves korában meghalt. Infarktus. Agyondolgozta magát a legképtelenebb módon, mint a színészek általában. Azt hiszem, már jeleztem, hogy kis rádiójátékomban (*Árusok tere*) ő az egyik főszereplő.¹³³ Egyébként azt mondják, nagyon derék fickó volt.

Sugi¹³⁴ külföldi útra indul a kocsiján. Nyugat-Németországba tart, és Hollandiába is átmegy. Svájcba nem. És közben egyre rosszabb a hallása, és még meg is hült. (Ja igaz! Én is érzem a torkomat, meg valami szúrásokat. Azért lehet, hogy elmúlik.) Náluk kávéztam valamelyik délelőtt, most már úgy-ahogy rendben van a műterem. Persze, üdvözölnék. Ajax¹³⁵ igazán nagyon finom és előkelő. Ő is éppen olyan ropogós kiflit kapott, mint én, csak nem fogyasztotta olyan mohón. A másik fotelben üldögélt, váratlanul a nyakamba borult, és én majd lefordultam. A szó szoros értelmében. Ajax most már apa, és boldog szerelmes. Az egyik kisfiát rövidesen házhoz is szállítják. Ajax öcsce viszont (szintén a házban lakik) rémes heregyulladást kapott, mert az utcán összeakadt egy tüzelő szukával. De éppen csak megszagolta, és máris... Hát, ezeknek is van egy életük!

Láttam a *Cyranót* egy főpróbán.¹³⁶ Még az volt benne a legjobb, hogy főpróbán. A színészek kosztümben járkáltak a nézőtéren. Vagy éppen üldögéltek, esetleg aludtak. (...) A

¹³¹ A házaspárnak volt egy kisebb veszekedése egy esti séta során, amikor Dubrovnikban jártak (Dubrovnikot és Korčula szigetét látogatták meg ezen az útjukon). Dr. Simon Judit szeretett utazni, Mándy nem, alapvetően ez váltotta ki a vitát. Mándy kijelentette, hogy nem érzi jól magát Dubrovnikban, se ide nem akart és a későbbiekben máshová se szeretne elutazni – de aztán nem győzte vigasztalni feleségét, amikor látta, mennyire megbántotta ezzel. Mándy majdnem minden külföldi utazáskor nagyon feszült volt.

¹³² Pécsi Sándor (1922–1972): színész.

¹³³ *A Legenda az Árusok teréről* című hangjátékban Pécsi Sándor játszotta a Bódést. (1973. május 14-én mutatták be Marton László rendezésében.)

¹³⁴ Sugár Gyula.

¹³⁵ Sugárék kutyája.

¹³⁶ A József Attila Színházban, Seregi László rendezésében. A bemutatót 1972. október 4-én tartották.

modern megoldások se használtak a darabnak. A szereplők mind a nézőtér felől érkeztek a színpadra. Ez ugyan ráadásul már nem is nagyon modern.

(...)

Még a héten kimegyek Gizihez a kórházba. Mindenáron erősítő tablettákat akar nekem adni. Meg valami csecsemőnek való altatót. Az nekem éppen megfelel. Egyébként nem alszom rosszabbul, mint máskor. Talán most fogyhattam egy kicsit, de ez csak a sok gépelés miatt van.

A film kész (Lányarcok), már volt egy gyári vetítése, de engem nem hívtak. Lehet, hogy meg akartak kímélni valamitől. Egyszer ugyan már láttam, de akkor még nem volt rendben a hang.

Hétfőn jönnek atyádék. Megpróbálunk Neked telefonálni. (Nov. 6.) Ha nem sikerül, akkor, mint mondtad, kedden. Kedden Imre¹³⁷ névnapja. Édesanyád a nevemben vett egy nyakkendőt. Kedden kiviszem, és Ági nadrágját is akkor viszem magammal. Már tud róla, természetesen. Nagyon örül neki, és köszöni.

Dolgozni most már nem nagyon akarok utazásig. Van ugyanis egy rémképem. Hogy Svájcban annyira rám szakad az idegenség (legalábbis, ha nem vagy mellettem), hogy csak írok, írok, és föl se merek nézni a papírról. De hát azért már alig várom. És főleg, hogy majd újra itthon. Na de akkor meg Lugosi! Túlélem, mit gondolsz?

Sok csók!

Iván

[Budapest,] 1972. november 12.

Cicuska, drága!

Hétfőn, ahogy letettem a kagylót, atyád, mint egy vezérkari főnök, hátradőlt a széken, és végigsimított homlokán.

– Hát nem, ezt a párizsi utat most halasszátok el, semmi értelme ilyenkor, és csak tiszta pénzkidobás. Úgyhogy ne is vedd ki a pénzedet az Alagút utcából.¹³⁸ Inkább majd, ha legközelebb mentek.

Némileg kételkedve néztem rá, és mondtam, hogy hát ezt úgyis csak ott (Svájcban) lehet eldönteni. Azt már felesleges volt mondanom, hogy ezt úgyis csak Te döntöd el.

– Na de Iván, értsd meg, Párizs ilyenkor télen teljesen kietlen. Egyszerűen nem tudtok hová menni. Párizs lucskos ilyenkor télen.

Nem tudom, Atyád hány telet töltött Párizsban. Én mindenesetre azt mondtam, hogy ezt megint csak nem lehet így előre tudni.

Szegény anyád viszont vesztére szinte határozottan állította, hogy esetleg idén éppen száraz, kemény tél is lehet Párizsban.

– Hát most mondd! – Atyád térdére csapott, és teljesen felém fordult. – Hallottad ezt?! Kemény tél! Még hogy kemény tél!

– De Árpád...

– A tél lucskos Párizsban, nem is vitás!

– De miért ne lehetne...

– Értsd meg, hogy a tél lucskos! (Változatlanul felém.) Az egész csak azért van, hogy ellentmondjon. Ha én A-t mondok, török-szakad, ő B-t mond.

¹³⁷ dr. Szilágyi Imre (1933–1999): dr. Simon Judit sógora, filozófus, az ELTE filozófia tanszékén volt docens.

¹³⁸ Az Alagút utcai OTP, ahová nemcsak a külföldi valutában fizetett jogdíjakat utalták, hanem lehetett valutát felvenni is a számláról utazáshoz.

Szóval, kitartott mellette, hogy Párizsban lucskos a tél. Anyádat teljesen elsöpörte. Még egy kicsit azért is letolta, hogy Veled olyan sokáig beszélt, de ezen a ponton megvédted. A lucskos párizsi telekkel kapcsolatban nem sokat tudtam mondani. Csak egy régi kuplé jutott az eszembe: Párizsban lucskos a tél... (Ez, mint átírt szöveg. A valódi: Párizsban huncut a lány, de komilfó.)

A végén jó szüleid elviharzottak. Azért persze nincs semmi baj, az egész roppant idillikus volt.

Voltam kint a kórházban. Beszéltem P. Palival¹³⁹ is. Olyasmit mondott, hogy a vámkedvezmény (lejárta) miatt jó lenne dec. 31-ig hazajönni. Ennek majd még utánanéz. Gizi adott nekem erősítőt. Vera meg jó kávé. Nagyon kedvesek voltak.

Imre névnapja.

Anyád nevében és helyettem vett egy szép nyakkendőt. Kétségbe volt esve, hogy olyan drága. Száz forint. Nem lehetett megnyugtani, hogy ez azért nem annyira vészes. Atyád titokban közölte, hogy száztizzenhat forint, de nekem csak százat mert bevallani. Így aztán valami más úton kell megtérítenem a tizenhat forintot, mert Atyád megesketett, hogy nem szólok a dolgról. Mármint, hogy ő elárulta.

Imre névnapján aztán odaadtam a nyakkendőt. Sajnos még kis Ági műsora előtt, aki rengeteg felköszöntőt dolgozott ki, és ő maga nyújtott át minden ajándékot.

Képzeld, Imre elbőgte magát. (Én mostanában megértem az ilyesmit.) Nevetett és sírt, hátrafordult, pörgött, majd kivágtatott a szobából.

– Öregszem, öregszem... – mondta, amikor kis idő múlva visszajött. – Azelőtt nem voltam én ilyen.

A nagyszülők is majdnem bőgtek. A gyerekek is. Nekem is eszembe jutott néhány dolog, így hát én se álltam messze attól, hogy... Na, de azért tartottam magam.

Hát, ez volt a névnap.

Éviék valószínűleg Bekééktől¹⁴⁰ kapták a hírt, hogy Kulacs¹⁴¹ meghalt. Évi hívott fel, rém fátyolos hangon. Hogy már mindenki meghal a telepen,¹⁴² és nincs is kedvük ezután odamenni. Eltartott egy darabig, amíg meggyőztem arról, hogy azért Kulacsot nem szeretjük olyan nagyon. Különösen az utóbbi időben. Így hát (...) talán mégsem ölt gyászruhát.

Nem hálókocsival megyek, mert az nincs, hanem kusettel. (Hadd írjam magyarul.) István mindent elintézett. Miután megmondta, hogy a k.kocsit Bécsben kapcsolják a vonathoz (ezt már előzőleg a kisasszony is elmagyarázta), közöltem vele, hogy én már Pesten beteszem a poggyászatot a kusettbe. Rám meredt. – Iván! – hörögte, és végigfeküdt a Dohány utcán.

Nyarlás c. novellám megjelent Ausztriában, valami magazinfélében. Csak onnan tudom, hogy az Alagútból kaptam értesítést a pénzről.

Filmnovellát¹⁴³ befejeztem és ma, vasárnap nov. 12-én átadtam Bíró Zsuzsának, a dramaturgnak. Hát majd meglátjuk, fontos, hogy ez már megvan.

Cicuska, viszek, amit tudok, öltönyt, jelmezt stb... Szóval, dec. 6. az indulás. István tanácsára visszafelé is megváltottam a jegyet. 1 hónapig érvényes.

Még telefonálok, meg írok is. Aztán pedig ott leszek! (Ugye, ott leszek?)

Csók, Egyetlenem!

Iván¹⁴⁴

¹³⁹ dr. Piffkó Pál főorvos.

¹⁴⁰ Beke Ferenc és felesége, Ilonka néni.

¹⁴¹ A Bekééké előtt az ő villáját bérelte a Márkus-házaspár és Mándy. Kulacs rendes nevét nem tudjuk.

¹⁴² A Szabadság üdülőtelep.

¹⁴³ A *Volt egy csapatot*.

¹⁴⁴ Mándy – ahogy írta is – 1972. december 6-án utazott ki dr. Simon Judithhoz. A hónap végén egy hetet Párizsban töltöttek.

[Budapest, 1972. november 19.?)

Cicuska, drága!

Hát ez bizony most már az egyik utolsó levelem.

Pifkónak talán jó lenne, ha Te írnál a dec. 31. miatt. Néhány hete beszéltem ugyanis a feleségével, aki megígérte, hogy felhív. Mármost a meghívás ügyében. De azóta se hívott fel. Ez tulajdonképpen nem olyan nagy vész. Csak ha most én hívnám fel, talán azt hiszi, hogy sürgetem. Pedig nem sürgetem, mint tudjuk. Vagy jobb lenne, ha egy délelőtt ki-mennék a kórházba, és ott beszélnék Palival? Atyád egyébként azt mondja, hogy az a bizonyos Konzumturiszt nem nagyon megy,¹⁴⁵ de hát erről majd ír is Neked.

A filmnovellát leadtam S. Paliéknak. Nagyon tetszett nekik, sőt el voltak ragadtatva, hogy ez igen, ez aztán az igazi! Aztán megtörtént, ami várható volt.

P. eltűnődve rám nézett. – Hát akkor, ugye, ahogy megbeszéltük.

– Hogy beszéltek meg? (A legiszaposabb tekintettel.)

Pali gyötrelmesen rágta az asztal szélét, majd kibökte. – A forgatókönyvet mi írjuk Tóth Zsuzsával.

Várt, és megint csak azt mondta.

– Ahogy megbeszéltük.

Vártam néhány óra hosszát, majd: – Egyáltalán nem beszéltek meg.

– De hát ennél az asztalnál. (Szín: Lukács presszó.) Vagy nem! Ott lent a földszinten!

– Még a csőben se. És a csillárban se! Sehol nem beszélünk meg semmit.

Két napos szünet.

Sándor: – De hát nekünk ez a módszerünk.

ÉN: – Mi a módszerek?

Sándor: – Együtt dolgozunk... nem tudunk másképp.

ÉN: – Kérlek, ahogy gondoljátok.

Szóval, ők írják a könyvet. (...) Egyébként felkértek a konzultánsi szerepre. Tehát, mint novellaíró, és mint konzultáns. No, meg az esetleges prémium.

Így hát visszatérhetek ahhoz a fáradt, kis kötethez, az újabb régi mozikhöz. És ennek nagyon örülök.

Volt egy jó esetem, éppen, amikor a Lukácsba mentem a 12-es busszal. Már éppen le akartam szállni a hátsó peronon, amikor egy autó vágódott a busz elé. A busz hirtelen fékezett. Én előrezuhantam az ülések felé. De, mert alapjában óvatos vagyok, kapaszkodtam a vasrúdban. Úgyhogy abba a lépcsőfélébe (belső lépcső, a hajdani kalauz ülés előtt) vertem be a térdemet. És persze a karom némileg megrándult. Mindjárt fel is álltam. De lágszívű nők, és egyben harcias nők vettek körül.

– Megütötte magát?!

– Koponya? Zúzódás?!

– Ki kell hívni a mentőket!

– Orvost!

– Belső vérzés?

– A térd! Mutassa a térdét!

Mutattam a térdemet. (Még nem kapott ekkora nyilvánosságot.) Szerény, kis horzsolás. Vérzésnek semmi nyoma.

A nők azért nem nyugodtak meg. Követelték, hogy jelentsem be az ügyet a vezetőnek. Leszálltam, és ernyőmmel hadonászva, kihívtam a vezetőt a fülkéjéből. Ő már kevésbé volt részvevő. Faarccal kérdezte. – Kihívjam az orvost?

¹⁴⁵ Dr. Simon Judit Svájcban vett egy Volkswagent. A behozott autókra nagy vámot szabtak ki. Felvetődött, hogy anyagilag kedvezőbb volna a Konzumturiszton keresztül intézni az ügyet. Mint kiderült azonban, ez az információ téves volt.

Ez a fafofa annyira felingerelt, hogy csak legyintettem az ernyőmmel.

– Eh, hagyjuk az egészszet!

A vezető még eltűnődve nézte azt az izgatott, sértődött alakot, ahogy az ernyőjével hadonászik, majd visszamászott a fülkéjébe.

A Lukácsban drámaian vázoltam a helyzetet a lányoknak. A karom egyébként tényleg fájt. És dühös lettem, mert a nadrágom sáros lett. Kértem egy kefét. Hát ez lassan ment, mert ott nem nagyon akad ilyesmi. (...) Kopányival ittuk a kávé, amikor megjelent a kis-asszony egy szalvettába csomagolt kefével.

Azt hiszem, ez történelmi pillanat volt. Már amikor a szalvettába csomagolt kefét át-nyújtották.

Márciusban lesz a Lányarcok bemutatója. Általában meglehetősen jónak tartják. De mit mond majd a Véreskezű Ciculi II.?

Kézdi filmjét, a Romantikát bemutatták.¹⁴⁶ Irtózatosan megbukott. Rémes dolgokat írnak róla. És főként rémesen buta dolgokat.

Darvas Lilit¹⁴⁷ láttam a tévében, három egyfelvonásosban.¹⁴⁸ Hát ez egy igazi színésznő. Megközelítően se akad hozzá hasonló. Hiába, nekem már négyéves koromban is biztos ízlésem volt.

Ma vasárnap, és rövidesen átmegyek Édesanyádékhoz ebédre. Most már igazán nincs messze az idő, amikor együtt megyünk át. –

Csók!

Iván

---

¹⁴⁶ Kézdi-Kovács Zsolt filmjét, 1972. november 9-én.

¹⁴⁷ Darvas Lili (1902–1974): színésznő. Az író több könyvében is megemlíti (*Egy ember álma, Mi az, öreg?, Álom a színházról*), valamint külön egy – Mándy-könyvben eddig publikálatlan – cikket is szentelt neki: M. I.: Darvas Lili. *Film, Színház, Muzsika*, 1976. ápr. 10. (15. szám) 16–17.

¹⁴⁸ A szóban forgó adás az 1972. november 17-én sugárzott *Egy óra – három arc* című tévéjáték volt, melyben Darvas Lili Görgey Gábor *Délutáni teájtában*, valamint Manfred Schwarz két darabjában, *A vádlott* című monodrámában és *A csalódott Meiernében* játszott. Közben Vitray Tamás vele készült interjúját is levetítették az adásban. A magyar televízió nézők ebben az összeállításban láthatták utoljára életében.

Adat vagyok, tetőtől talpig

Apróságokkal kezdem: szigszám, adószám, TAJ-szám, szül. idő, mobilom PIN-kódja – mondjuk ez kb. annyi, amennyi a dögcédulára ráfér. Csakhogy ha hajnalban némileg álmosan végignézek magamon, nem kezet-lábat, pocakot látok, hanem képzeletbeli tetkózott e-mail címeket, kártyaszámokat, jelszavakat, mobilszámokat. Mert hajnali képzelgésemben – felejtés ellen – mindent felírok magamra. Ha kérik, kéznél legyen. Az ötletet egy vizsgálómtól lestem el, a tenyerébe írta a fontos neveket, számokat... Na jó, ez csak álmos (virtuális) játék. Nem tetoválok magamra semmit. Helyette vezetek egy file-t, ahol a jelszavakat és az egyéb számhalmazokat tárolom. Persze rettegek, hogy ellopják, ezért ezt titkosítom, jelszóval. Ezt majd beírom valahová, aztán nem tudom, hogy ez a végső, titkos file hol is van, és amikor kérik, nem férek hozzá a huszonnégy tagúhoz. Végül az íróasztal környéke *post it* cetlikkel van tele.

Mindez csak az, ami látszik, amit kívül hordok, de belvilágom (lelkem) is be van kódolva: titkos álmaimhoz is van valahol valakinek jelszava. Mert ismeri vágyaim, melyekről senkinek se beszélek, ő mégis tudja, mert rákérdez. (Honnan tudja mobilom számát? Ja: vette valami szakárustól, mert az adatforgalomnak piaca is van.) És akinek nincs se e-mailje, se honlapja, az mit csinál? Gondolom, nyugodtan alhat, nem lopják el tőle a jelszavakat az adathalászok...

A helyzet rosszabb, világom: az adatok pornográfiája. Meztelen vagyok, illetve test nélküli, minden végtagomról, zsigeremről, szemem bogaráról számok lógnak, adatok, melyek valahol pénzt hoznak. Igen, valahol tudják, milyen fitnesscipőt hordok, milyen márkájú téli gumival farolok, milyen jellegű könyveket olvasok, és ha tudják, mint marketingadatot használják. Kapom az ilyen-olyan felszólításokat, telefonon, e-mailben, vagy csak úgy, egy zenedarab tételszünetében. Ezernyi helyen fel vagyok írva, meg vagyok szólítva, nincsenek titkaim.

Én meg gyanútlanul sétálok, mint egy két lábon járó adathordozó. Nem lát-szik rajtam, köznapi arc vagyok, az utcán négyszáz forintért leszólít egy derékszív-árus. Ő embernek vesz, pedig mire hazaérek, egy halom adatot kell ide-oda beírnom. Számokat, jelszavakat, címeket, melyek helyettem villognak a piaci köztérben. Ha vagyok olyan hülye, hogy válaszolok. De nem tudom kikerülni, csörög a mobilom: „Üdvözlöm uram/hölgyem az országos akármiből...” – alig bírom lerázni. Csak egy mobil, de tudja, hogy érszükület-ügyben mászkálok az SZTK-ba: számom már az övé, „csak egy pár perc és...” – mondja, de lerakom. Mérges vagyok.

Számhalmaz vagyok, ezernyi piacon cserélik, adják-veszik ilyen-olyan adataim. De nem csak az enyémet, ebben a szerepkörben nem vagyok egyedül. Mert az adatoknak csak akkor van piaci értelmük, ha tömegével vannak ugyanarról a

jelenségről, embertípusról, betegségről indexek. Az adattömeg az, ami használható, mert különböző halmazok adattömegeiben érdekes keresztkötéseket lehet találni, átfedéseket, váratlan összefüggéseket. Majd mikor az eü-adatokat összekötik a szabálysértésekkel, vásárlási szokásokkal, netán a szexuális viselkedés adataival – sok minden fog kiderülni, és ami fontosabb, sok új piac fog nyílni... Ez a *Big Data* nevű projekt értelme: statisztikai, illetve modellezési módszerekkel belemászni óriási tömegű, különböző karakterű adathalmazba.

Mindez ma már a legmodernebb árucikk a világpiacon. Mert az adatok profitot hoznak, sőt, adatokkal manipulálni lehet. Jelenségeket, piacot, árakat, politikát, embereket lehet vele mozgatni-befolyásolni. Drótok, melyek rángatnak. De az adathordozás esetében nem tudod, kinek a kezébe jutnak kulcsadataid, és hogy „aki” begyűjtötte, mit fog velük kezdeni.

Adatgazdaság

Az adatgazdaság győzelmesen vonul: ma már nem az olaj meg az arany a legértékesebb áruforma (commodity) a világon, hanem a különböző alapon begyűjtött adattömeg, amire nagy cégek szálltak rá. Ettől lett listavezető a Google, meg a Facebook, sőt az Amazon is – a kapitalizáció nagyságát összegző listán lekörözve az Exxont (ami a nyolcadik), a JP Morgan Chase globális nagybank csak a tizedik.

A váltás radikális. A cyber-térben dolgozó cégek egy vadonatúj termelésmódot és ezzel profitforrást alakítottak ki. Röviden, abszurd egyszerűsítéssel: nem „csinálnak” valamit, ahogy az *old economyban* és még az IT korábbi korszakában (legyen ez a „valami” mobil, tablet, printer stb.) Ez a modell felejtős lett: ma a nyersanyagot nem bányásszák vagy veszik, hanem csak úgy „kapják” (adatokat, amelyeket te árulsz el, teszel fel a netre stb.), termelőeszköz a tudás, melósok meg nincsenek. (Na, jó, vannak mat-fizikus jó fejek, meg képernyő-rabszolgák. A Google-nak ötvenezer alkalmazottja van... de ezek informatikusok, nem melósok...) Az adattömeg a modern IT „olaja”, vagyis lecserélték azt, amit a korábbi gazdaság legfőbb nyersanyagaként kezelt.¹A különbség mély: az akár tíz évvel korábbi tőkegazdaságban a nyersanyagokat meg kellett venni, most, az adatgazdaságban a nyersanyagot a „publikum” szolgáltatja – önként adja át, vagy trükkösen, a kiszemelt cég/kliens levelezését, telefonjának adatait „leszívva” –, volta-képp ingyen kapja meg, bedolgozó nincs, az „áru”, amit kínál, hagyományos fogalmakkal nem írható le...

Persze ahhoz hogy a nyers adatok értéktöbbletté váljanak, programok, algoritmusok kelljenek, melyekkel ezt az adattömeget kinccsé lehet változtatni. Ezen kívül óriási adattároló „raktárakat” kell kreálni, annak hűtéséről, működéséről, biztonságáról kell gondoskodni. A Google hardware „raktárának” saját fejlesztésű *server and switch* központjai gyártelepének fotóját láttam: hihetetlen nagy területen, óriási géptermekek, kábelkötegek és hűtőberendezések füstje. E mamutszerverek persze állandóan frissülnek, növekszenek...

¹ Lásd The world's most valuable resource, *The Economist*, 2017. 05. 06.

De hadd lépjek tovább: az adattömeg (*Big Data*) kezeléséhez-feldolgozásához mit csinálnak az algoritmusok? Haverom meglátogat. Útközben zsebében rezeg a telefon, és azt az üzenetet olvassa, hogy „az út odáig kevesebb, mint tizenöt perc”. Honnan tudta az az okostelefon, hogy tulajdonosa hová megy? Hol tart az úton? És hogy én, akit meglátogat, hol lakom? És akkor még itt a legfontosabb (legtitokzatosabb) kérdés: honnan tudta barátom *szándékát*, hogy engem jön meglátogatni? Ha e példát szétszálazom, akkor a következőket látom:

1) A haver profilja, lakcíme, foglalkozása, rendszeres napi elfoglaltságának ideje stb. valamelyik programgyártó cégnél már tárolva van (Google-nál vagy a Facebookon, vagy más óriásnál). Oda meg többnyire úgy került, hogy a felhasználó megadja az adatait, vagy – ma már ez a módi – a rendszer „kifigyeli”.

2) A másik szál a „kapcsolati háló”, amit e-mailje, rendszeres mobilhívásai, Facebook-bejegyzései és ott az „ismerősök” listája, valamint az általa az interneten keresett témái adnak, és amit a Google–Facebook etc. nemcsak rögzít, de hozzá tudja kapcsolni a felhasználó profiljához. Tudják, kik a közeli barátaim, és hogy azok mit csinálnak, mik a szokásaik, hogyan/mit vásárolnak, mik a céljaik, vágyaik, miket olvasnak. Ezek olyan adatok, melyeket aztán adatgyárak egymás között is megosztanak (illetve adják-veszik): nagy kincs, mert ezek alapján lehet – többek között – személyre szabott reklámokat gyártani.

3) Telefon-példám legrejtélyesebb titka azonban a szándékfelismerés: honnan tudja a haver telefonja, hogy hová indult hazulról a tulajdonosa? A digi világ két legfontosabb feladata látszik megoldódni: az egyik az arcfelismerés (fotóról beazonosítani a személyt és adatait), valamint a szándékfelismerés (valaki csinálni készül valamit és leolvasható róla, mire készül.) Terrorista-gyanús alanyok leleplezésének kulcseszköze lenne, ha a szándékfelismerés piacérett program lenne. Azt gondolom, hogy e három tényező „tudása” magyarázza a telefon üzenetét. Azt persze bonyolult lenne felkutatni, milyen mozaikdarabokból állt össze ez a tudás, milyen megfigyelés, nyomozás, adatcsere, hálózati munka stb. áll mögötte.

Az adattömeg exponenciálisan nő. Ez a növekmény üzletileg azt jelenti, hogy mennél többen „vannak fent” a neten, valamelyik portálon, annál inkább megéri azon a felületen hirdetni, nő a reklámbevétel. A Facebook-tulajnak (Zuckerbergnek) a profitnöveléshez csak a digi hátteret kell biztosítani (frissíteni a programokat, algoritmusokat, elraktározni a szenzitív adatokat, összekapcsolni más ugyancsak szenzitív adattömeggel.) Az Amazon – ami ma már mindent árul, házhoz szállít – más, mint a csak adatokkal dolgozók, ám e formációnak is lényege az adatok gyűjtése-tárolása, használata: ha veszel egy *blue ray* lemezt, azonnal kínálnak ízlésednek, kedvednek megfelelő lemezcsomagot. És akkora világhálózatuk van, hogy akár egy napos határidővel megkapod a kívánt cuccot.

Ezek a cégek és felületeik valóban világot átfogó rendszerek: a Facebookot Új-Zélandon éppúgy írják/olvassák, mint Böhönyén. Valóban körbeéri a Földet. Maximális értelemben globális cégek. Az Amazontól autófelnit és -gumit is rendelhetsz elakadt kocsidhoz, de bankolni is tudsz – mindent vehetsz.

A „mintázat”

Teljesen új tőkeforma született: az anyag, amivel dolgozik, meta-anyag, nem a kihalászott/beküldött posztok, e-mailek, SMS-ek képezik az alapanyagot – ezek csak adathordozók. Amivel dolgoznak, az ezen anyagból, belőlük célirányosan kiszedhető, rejtett, másodlagos adatok tömege. Milliós nagyságrendű adattömegekkel dolgoznak – a kifejlesztett bonyolult program/algorithmus ezt „kezeli”, dolgozza fel. Vagyis, itt jön a meta-szint: a „mintázat-kutatás”, az a program vagy algoritmus, ami ezt a már előkészített adattömeget valaminő szempont szerint értékeli, magyarul – kiszedi belőle a senki által nem tudható infót. Úgynevezett mintázatot keresnek. A mintázat-fogalomra próbálok hozni egy naiv példát: A „féltékeny szerető” belekukkant kedvese (pár percre lenyúlt) telefonhívásaiba. Nem sokat tud meg belőle. De ha van olyan rámenős, és megszerzi a fél éves híváslistát, akkor – a rendszertelen számokból – kirajzolódik egy mintázat: a kifelé menő hívások (nem mindig, de többnyire) péntek este indulnak. A „féltékeny szerető” havonta egyszer pénteken ügyel. És az *éjszakai* hívás árulkodó: a hívott fél feltehetően tengeren túli. A féltékeny szeretőnek beugrik, hogy barátja San Diegóba kapott ösztöndíjat. Valamelyik keresőben megnézi a vendégtanárok névsorát a La Jollán, – és bingó, megvan a név. Lehet dühöngeni stb. Csak konfabulálok, ne vedd komolyan, de a „mintázat”-keresés – igaz, egymilliós nagyságrendben – hasonló kulccsal működik.

Az arcfelismerő programot (ha nem tévedek) ma már itt-ott élesben használják: nemcsak pontos fotóról, hanem torzító utcai kamerákról is leolvassák az arc tulajdonosának identitását. Nem tudom, hogyan, óriási lépés volt ezt elérni. (A Google az elmúlt tíz évben dollármilliárdokat költött az ilyesmivel kísérletező cégek felvásárlására, végül maga folytatta le a legfontosabb R&D munkát.) Most itt a következő lépés, vagy talán már azon is túl vagyunk: a szándékfelismerés bemérésénél. Barátom útja hozzánk és zsebében megszólaló telefonüzenete jelzi, hogy valamit már léptek ebben az ügyben. Ha így, akkor jóval közelebb lehetünk a potenciális terroristákhoz, még mielőtt beindítanak bombáikat. (Mellékesen ugyanez az eszköz visz veszélyesen közel az egyén intimszférájának átvilágításához is.)

Mivel még csak vendégszereplő sem vagyok az IT-ben, valójában nem sok fogalmam van, milyen elemekkel játszanak ebben a kirakójátékban, csak azt tudom, hogy ez az újdonság borítja a 21. századi tőkeformációkat. Ha mégis érzékeltetni akarnám e kirakójátékot, akkor a következő buta példát említeném: ha valahogy megtudom, hogy x vásárolt egy kanna kromofágot, meg hogy e-mailben kérdezi barátjától, hol parkol y kocsija, meg hogy éjjelente eljár a parkoló környékére – e primitív adatsorból a hülye is látja, hogy x tönkre akarja tenni y kocsiját. De felejtse el ezt a nyamvadt példát, ami talán Sherlock Holmes korában elment volna. A mai kirakójáték ezres nagyságrenddel nagyobb adatapróságra épül, és különben is, jóval bonyolultabb, rejtettebb jelenség, mint amit itt példaképp előhoztam. Arra talán elég, hogy a fogalmat (szándékfelismerés) sejttessem.

Ha sikerül a szándékfelismerést forgalmazni – nagyrészt megszabadulunk a terror jelen-jövő borzalmaitól. A szelíd, civil öngyilkos merénylőt el lehet kapni, jóval azelőtt, mielőtt megnyomja a kapszlit kioldó gombot. (Más kérdés, hogy jó

néhány terrorcselekmény elkövetője már hónapokkal korábban az elhárítás látókörében volt, aztán nem csináltak semmit.)

Igaz, hogy még akkor is itt van a nyakunkon a cyber-war, a világot lebénítani képes, államilag irányított hackertámadás, illetve a 21. századi hadviselés ténylegesen legveszedelmesebb perspektívája.

És ami „még a csőben van”

A digitális kor kutatásainak igazi rejtvénye, a mesterséges intelligencia (*artificial intelligence* – AI), ami most ismét a megoldás előtti fázisba került. Ugyanis az önvezető autó kidolgozása (tökéletesítése) ennek csiszolását is megköveteli. Az autóval szemben szkeptikus vagyok. Nemcsak azért, mert eddig már több balesetet csinált, hanem mert a közlekedésben *a véletleneknek* olyan óriási szerepe van – ha balhé van, ezért mondjuk, hogy „baleset történt” –, és a véletlent, az igazi *kontingenciát* (szerintem) nem lehet előre programozni.

Az AI kutatás egyébként szépen megy a maga útján, ám reménytelen vakfoltja az emberi gondolkodás invencióképessége. Hogy tudniillik egy zseni a semmiből tud csinálni valamit, illetve olyasmit tud kitalálni, ami a diszkurzív értelem számára képtelenség. Mert az igazi emberi invenció a lehetetlent is le tudja írni. Valamikor, Leonardo idején kinevették a repülőgép ötletét – hiszen mindenki tudja, hogy a levegőnél nehezebb tárgy nem tud repülni. És hogy a jelenben turkáljak: ki gondolta volna száz éve, hogy a bináris számrendszer (ami 0-val és 1-gyel dolgozik) lesz jelenünk meghatározója. A kreativitás – tudományos és művészi egyaránt – szerintem nem gyömszölhető bele az AI rendszerbe. Rendszer-ellenes, rendszer-robbantó: ettől lettünk emberiség. Tudom, hogy az önvezető autóban és az AI még meg nem oldott dimenziójában is óriási pénzek vannak. És azt is, hogy gazdaggá teheti egy korszak népségét. Mégis szkeptikus vagyok, úgyhogy nem is tornáztatom tovább ötleteimet. Az adatgazdaság elágazásai – voltaképp erről írtam jegyzeteimet – sokféle távlatot kínálnak egy pár évtizedre. Örömünkre vagy kiszolgáltatottságunkra, majd elválík.

„AUSZTRIA LÉNYEGE NEM A CENTRUM, HANEM A PERIFÉRIA”

*Az avantgárd lapok hálózata az Osztrák–Magyar Monarchia utódállamaiban
1920 és 1926 között¹*

Az Osztrák–Magyar Monarchia utódállamaiban az avantgárd folyóiratok szerkesztői radikális javaslatokat tettek a művészet és a művészek funkciójának újragondolására. Ezek közül a legfontosabb az volt, hogy nem a Kelet-Közép-Európában lényegében az 1990 körüli rendszerváltásig meghatározó, a 19. századi nemzeti romantikából örökölt, az adott nemzeti kultúrában ható vátesz szerepét folytatták, hanem egy határon átnyúló, együttműködések alapuló hálózat tagjaiként képzelték el magukat. Persze az avantgárd művészekre is hatottak a régió kulturális mintái, feltűnő például az olyan karizmatikus, iskolateremtő, sok műfajban alkotó művészek jelenléte, mint Ljubomir Micić, Karel Teige vagy Kassák Lajos (ebben az értelemben az ő előképeik a romantikus Petőfi Sándor vagy Adam Mickiewicz voltak).² Ám az avantgárd művészek sok tekintetben kiléptek saját kulturális környezetük rutinjából az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlását követő bonyolult geopolitikai és kulturális konstellációban (amit a történészek *histoire croisée*-nek, egymást keresztező, egymás mellett létező történelmeknek neveznek),³ és képesek voltak összekapcsolni az egykori birodalom területén jelentkező, egymástól egyébként sok tekintetben különböző modernista törekvéseket az avantgárd laphálózatban.⁴

A monarchia felbomlása után nagy szerepet kapott az avantgárd lap médiuma, ez a definíció szerint kollektív kulturális produktum, amelyben egy művészcsoporthoz artikulálta komplex művészi és társadalmi programját, és amely meg tudott jelenni a művészet nemzetközi vérkeringésében is. Az avantgárd lapok nem a semmiből léptek elő. Az irodalmi és művészeti folyóiratok (*little magazines, petites revues*) száma és példányszáma az 1880-as évektől nőtt meg robbanásszerűen Nyugat-Európában, majd terjedtek el világszerte.⁵

¹ Az idézet Joseph Roth-tól származik (*Die Kapuzinergruft*, 1938). A tanulmány angol és német nyelven az Österreichische Galerie Belvedere (Bécs), valamint a Palais des Beaux-Arts – BOZAR (Brüsszel) szervezésében 2018-ban nyíló *Beyond Klimt – New Horizons in Central Europe* című kiállítás katalógusában jelent meg. A szöveg kapcsolódik a Petőfi Irodalmi Múzeum–Kassák Múzeum és a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal – NKFIH, K-120779 számú projektjéhez.

² Összefoglalóan lásd például: Bojtár Endre: *A kelet-európai avantgarde irodalom* (Budapest, 1977).

³ Michael Werner, Bénédicte Zimmermann (éd.): *De la comparaison à l'histoire croisée* (Paris, 2004), 15–49.

⁴ A modernizmus megnevezést a modernitás korszakára reflektáló 20. század eleji kulturális mozgalmakra használjuk. Lásd: Peter Brooker, Andrzej Gasiorek, Deborah Longworth, Andrew Thacker: Introduction, in: Uők (eds.): *The Oxford Handbook of Modernisms* (Oxford, 2010), 3–4. Avantgárdon a modernizást és a modernizmusokat radikálisan felülbíráló, azokkal kapcsolatban kritikus művészeti irányzatokat értjük. A modernizmusok és az avantgárd között nem húzódott éles határ, csak átmenetek.

⁵ Lásd például: Evanghélia Stead, Hélène Védérine (éd.): *L'Europe des revues (1880–1920)* (Paris, 2008); Bezeczký Gábor: Az időszaki sajtótermékek számának alakulása a 19. századi Magyarországon, in: Császtvay Tünde, Nyerges Judit (szerk.): *Szolgálatomat ajánlom a 60 éves Jankovics Józsefnek: humanizmus és gratuláció* (Budapest, 2009), 63–69.

Ezek a folyóiratok már a 19. század végétől fontos szerepet töltek be az európai kultúrák közötti közvetítésben, kulturális trendek terjesztésében és újraértelmezésében. A 19. század végi és századfordulós folyóiratok más tekintetben is hasonlítottak az általunk vizsgált 1920-as évekbeli avantgárd lapokhoz: már ezek is határozott művészi programmal léptek fel, szerzőgárdájuk gyakran egy elképzelt mozgalom tagjaiként pozicionálta magát, és sokszor hevesen támada a létező kulturális intézményrendszert.⁶ Az avantgárd lapszerkesztők rendkívül hatékonyan tudták használni a századforduló lapjainak stratégiáit az Osztrák–Magyar Monarchia utódállamaiban saját programjuk megfogalmazására. A következőkben azokat a stratégiákat vizsgáljuk, amelyeknek köszönhetően az avantgárd lapok bekapcsolódtak, sőt trendformálóiá váltak az európai művészeti diskurzusban, valamint képesek voltak nyelveken, etnikumokon és országhatárokon átívelő módon kapcsolatot teremteni egymással, az egykori monarchia országaiban és azokon kívül.⁷

Az 1920-as évek kelet-közép-európai avantgárd lapjai olyan geopolitikai kontextusban aknálták ki a folyóiratok médiuma által nyújtott lehetőségeket, amelyet túlzás nélkül nevezhetünk válságosnak (Eric Hobsbawm nagyhatású *A szélsőségek kora: a rövid 20. század története* című munkájában például az első világháború elejétől a második végéig tartó időszakot *egyetlen* háborúként értelmezi).⁸ 1918-ban az egykor soknyelvű és soknemzetiségű monarchia gyakran bezárkózó, nacionalista nemzetállamokra szakadt, amelyekben ráadásul sok millióan találták magukat kisebbségi helyzetben.⁹ A monarchia utódállamainak kormányai különféle modernizációs törekvésekbe kezdtek, amelyek részeként kultúrpolitikai koncepciókat dolgoztak ki, összefoglalóan azonban kijelenthető, hogy ezek nem a soknemzetiségű Kárpát-medence államai közötti kommunikáció elősegítését ambicionálták. Éppen ellenkezőleg: például Klebelsberg Kuno (1922–1931 között a Horthy-rendszer vallás- és közoktatásügyi minisztere) *neonacionalista* programja átfogó oktatási reformokat sürgetett, amit első lépésnek tekintett az ország „területi épségének” visszaállításához, vagyis az első világháborút követő békeszerződések revíziójához.¹⁰ Az utódállamok (nem csak Magyarország) erősödő nacionalizmusának kontextusában felértékelődött a több nyelven megjelent, nemzetközileg terjesztett avantgárd lapok jelentősége. A folyóiratok formátuma, könnyű terjeszthetősége alkalmas volt arra, hogy viszonylag gyors, határokon átívelő kommunikációt tegyenek lehetővé; még akkor is, ha egy adott országból ki voltak tiltva, mint az 1920-as évek első felében bécsi emigrációban dolgozó Kassák Lajos lapja, a *MA* (1916–1925), amit a folyóirat munkatársai 365, illetve *Kortárs* címen csempészték be Ausztriából Magyarországra, de Csehszlovákiában és Romániában is terjesztettek.¹¹ Az avantgárd lapok összekötő, integ-

⁶ Lásd például: Oltványi Ambrus, Kóky György (szerk.): *Program és hivatás: magyar folyóiratok programcikkeinek válogatott gyűjteménye* (Budapest, 1978).

⁷ Mica Gherghescu: *Grilles et arborescences: le rôle des revues dans la construction de l'espace artistique moderne*, in: Catherine Grenier (éd.): *Modernités plurielles, 1905–1970* (Paris, 2013), 39–45.

⁸ Eric J. Hobsbawm: *A szélsőségek kora: a rövid 20. század története*, ford. Baráth Katalin (Budapest, 1998).

⁹ Érzékletes például a jugoszláv avantgárdról szóló monográfia címe: Dubravka Djurić, Miško Šuvaković (eds.): *Impossible Histories: Historic Avant-Gardes, Neo-Avant-Gardes, and Post-Avant-Gardes in Yugoslavia, 1918–1991* (Cambridge (MA), 2003).

¹⁰ Klebelsberg Kuno: *Neonacionalizmus, Nemzeti Újság*, 1928. január 29. Bővebben lásd: Feitl István (szerk.): *Nyitott/zárt Magyarország: politikai és kulturális orientáció, 1914–1949* (Budapest, 2013).

¹¹ Csaplár Ferenc, Gergely Mariann, György Péter, Pataki Gábor (szerk.): *Kassák: a Magyar Nemzeti Galéria és a Petőfi Irodalmi Múzeum emlékkiállítás* (Budapest, 1987); Csaplár Ferenc: *Kassák körei* (Budapest, 1987); Csaplár Ferenc: *Kassák az európai avantgárd mozgalmakban, 1916–1928* (Budapest, 1994); Deréky Pál: *„Latabagomár ó talatta latabagomár és finfi”: a XX. század eleji magyar avantgárd irodalom* (Debrecen, 1998); Kappanyos András: *Izmosok az aktivizmusban – aktivizmus az izmosok között*, *Literatura*, 2010/2, 103–112; Kálmán C. György: *Élharcok és arcélek: a korai magyar avantgárd költészet és a kánon* (Budapest, 2008).

ratív szerepére jellemző, hogy közreműködői között feltűnően sok többnyelvű és több kultúrába beágyazott művészt találunk. Csak Kassák Lajos *MA* című folyóiratának munkatársai közül említhetjük Mattis Teutsch János festőt, aki az 1910-es években a budapesti *MA* munkatársa volt, míg az 1920-as években a bukaresti *Contimporanul* (1922–1932) folyóirat körében tűnt fel – úgy, hogy mindvégig az erdélyi szász városban, Brassóban élt.¹² Az avantgárd költőként indult, műfordítással is foglalkozó Reiter Róbert/Franz Liebhard magyar és német nyelven írt Temesváron, kezdetben a *MA* munkatársaként;¹³ Kudlák Lajos avantgárd festőként szintén a *MA* körül tűnt fel, majd később L'udovit Kudlák néven szlovák modernista festőként vált ismertté;¹⁴ a magyarországi, pécsi születésű szerb Petar Dobrović/Dobrovits Péter festő, aki 1915–1916-ban szintén feltűnt Kassák lapjában, később a Szerb–Horvát–Szlovén Királyságban volt aktív.¹⁵

A régió avantgárd folyóiratai hatékonyan tudtak működni abban a helyzetben, amely az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlásával, és ezzel együtt a Magyar Királyság jelentős területcsökkenésével állt elő. Az átrendeződött geopolitikai viszonyrendszer egyik következménye az addigi kulturális központok jelentőségének csökkenése vagy relativizálódása volt. Ez alól a monarchia egykori fővárosa, Bécs sem volt kivétel, amely az utódállamok művészei számára megszűnt magától értetődő viszonyítási pont lenni.¹⁶ Az 1920-as évekbeli kelet-európai avantgárd folyóiratok számára azonban mégis kiemelt jelentősége volt Bécsnek, bár más okokból, mint korábban. Az időszakunkban szociáldemokrata vezetésű „vörös Bécs” vált az 1919-es magyarországi Tanácsköztársaság bukása utáni emigráció számára az elsődleges célponttá. Kassák Lajos *MA* című avantgárd folyóirata mellett az avantgárd hatása alatt álló emigránsok hozták létre, részben Kassák politikailag nem eléggé elkötelezettnek vélt lapjával szemben újságaikat, a berlini baloldali dada hatása alatt álló *Akaszott embert* (1922), a szovjet proletkult programját képviselő *Egységet* (1922–24), és a két koncepció és szerkesztőség összeolvadásából létrejött *Éket* (1923–24).¹⁷ Bécsnek katalizátor szerepe is volt, annak ellenére, hogy ezekben az években nem született jelentős bécsi avantgárd lap, amit a történészek az erősen intézményesült századfordulós modern irányzatok, a szecesszió, majd az expresszionizmus túlsúlyával magyaráznak,¹⁸ míg egyes kortársak a bécsi miliő „kispolgári” jellegére hívják fel a figyelmet.¹⁹ Bécs ugyanakkor a

¹² R. Bajkay Éva (szerk.): *Mattis Teutsch és a Der Blaue Reiter* (Budapest–Miskolc, 2001).

¹³ Balázs Imre József: Egy avantgárd költő alternatív városképei. Reiter Róbert levelezéséből (1917–1924), *Korunk*, 2016/1, 92–109.

¹⁴ Csehy Zoltán: „Akasztófáinkat csiklandozzuk.” Közelítések Kudlák Lajos költészetéhez, *Partitúra*, 2010/2, 81–95.

¹⁵ Angyal Endre: *Petar Dobrović az ember, művész és politikus* (Pécs, 1968).

¹⁶ Török Dalma (et al., szerk.): *Bécs, álmok köntöse: magyar írók Bécs-élménye, 1873–1936* (Budapest, 2011). Újabbán lásd például: Bezeczy Gábor: Ami a Monarchiából ránk esett, in: Szigetvári Péter (szerk.): *70 snippets to mark Ádám Nádasdy's 70th birthday* (Budapest, 2017), 11–22, URL: <http://seas3.elte.hu/nadasdy70/index.html> (utolsó letöltés: 2018. február 3.).

¹⁷ Oliver Botar: From Avant-Garde to „Proletarian Art”: The Emigré Hungarian Journals *Egység* and *Akaszott Ember*, 1922–23, *Art Journal*, 1993/1, 34–45; Derék Pál: Barta Sándor: Az örültek összejevetele a szemetesládában, in: Kabdebó Lóránt, Kulcsár-Szabó Ernő (szerk.): *Újraolvasó. Tanulmányok Kassák Lajosról* (Budapest, 2000), 244–254; Kappanyos András: Tréfa, satíra, irónia és az avantgárd, in: Kabdebó Lóránt (et. al., szerk.): *Tanulmányok Kassák Lajosról* (Budapest, 2000), 67–77.

¹⁸ Christian Weikop, Introduction: Germany, Austria, Switzerland, in: Christian Weikop, Peter Brooker, Sascha Bru, Andrew Thacker (eds.): *The Oxford Critical and Cultural History of Modernist Magazines: Volume III: Europe 1880–1940* (Oxford, 2013), 693–708.

¹⁹ Az avantgárd művészek Bécs-élményéről lásd például a Bauhaus-közei műkritikus, Kállai Ernő bevezetését Kassák Lajos 1924-ben a *Der Sturm* galériában megrendezett kiállításához. Ernst Kállai: Ludwig Kassák, in: *Der Sturm 131. Ausstellung: Ludwig Kassák und Nikolaus Braun* (Berlin, 1924), 3.

régió és Európa avantgárd művészeinek egyik találkozóhelyeként őrizte meg jelentőségét, ahol olyan események alapoztak meg ismeretségeket, vitákat és későbbi együttműködéseként, mint az építész és színpadtervező Friedrich Kiesler által 1924-ben szervezett nemzetközi színháztechnikai kiállítás, amely az avantgárd színpadtechnika kurrens témájáról szólt. A művészek a színpadtechnikában látták a „szintézis”, egyfajta totális művészet megvalósításának a lehetőségét. A Konzerthausban megrendezett kiállításon a nemzetközi avantgárd vezető művészei állították ki, ekkor építette meg Kiesler forradalmi *Térszínpadát* (Raumbühne), itt mutatták be Fernand Léger *Mechanikus balettjét* (Ballet mécanique), valamint egy F. T. Marinetti és Enrico Prampolini által színre vitt „dinamikus” futurista darabot. A kiállításról számos avantgárd lap jelentetett meg különszámot, a *MÁ*-tól kezdve a brnói *Pásmón* és a magyar nyelven megjelenő aradi *Periszkópon* át a római *Noïg* és a New York-i *The Little Review*-ig. A kiállítás lázba hozta a művészeket, szerzőket, kritikusokat, és felélénkítette az európai avantgárd lapok közötti diskurzust.²⁰

Ha Bécs meg is maradt egyfajta katalizátorként a kelet-közép-európai avantgárd lapok számára, a régió avantgárd lapjai nem tekintették többé Bécsset központnak, hanem transznacionális és policentrikus módon²¹ képzeltek el azt a viszonyrendszert – hálózatot –, amelyben működtek. Következésképpen elutasították azt az elképzelést, amely a kulturális közvetítést a centrumból a periféria felé való kisugárzásként fogta fel,²² ahol a centrum természetesen a „Nyugat”,²³ a periféria pedig a „Kelet” lett volna.²⁴ Az avantgárd lapok (közük a monarchia utódállamaiban működő újságok) egy hálózat egyenrangú tagjaiként tekintettek magukra, szemben például az olyan, a háború utáni Európa kultúráját a nyugati művészeti kánon alapján újjáépíteni kívánó, az avantgárdot elutasító modernista lapokkal, mint a *Nouvelle Revue Française* (1909–), a *La Ronda* (1919–1923) vagy a *The Criterion* (1922–1939).²⁵ Velük szemben az avantgárd szerkesztők meggyőződése volt, hogy az új művészet kérdéséhez ugyanúgy hozzá lehet szólni Újvidékről, Bukarestből vagy Lvivből, mint Bécsből, Párizsból vagy Berlinből. Az utóbbi városok fontos, de nem abszolút viszonyítási pontok voltak a kelet-közép-európai avantgárd lapok számára.²⁶ A korábbi kulturális centrumok fontosságának csökkenését jelzi, hogy amikor az avantgárd művészek modernizációs mintákat kerestek, akkor nem az utóbb említett városokra, hanem a megvalósult jövőnek tekintett Szovjetunióra, az USA-ra, esetleg Palesztina zsidó telepeire tekintettek.

A policentrikus szemléletű avantgárd hálózat lapjai több irányú kulturális transzferként

²⁰ Bővebben lásd: Galács Judit: Papírra vetett avantgárd kísérletek: a *MA Zenei* és színházi különszáma (1924), in: Balázs Eszter, Sasvári Edit, Szeredi Merse Pál (szerk.): *Művészet akcióban: Kassák Lajos avantgárd folyóiratai A Tett-től a Dokumentumig (1915–1927)* (Budapest, 2017), 181–196.

²¹ Béatrice Joyeux-Prunel: Weimar, Berlin, New York, Varsovie, São Paulo, Mexico... Une géographie polycentrique, in: Uő: *Les avant-gardes artistiques (1918–1945): une histoire transnationale* (Paris, 2017), 114–118.

²² Per Bäckström, Benedikt Hjartarson (eds.): *Decentring the Avant-Garde* (Amsterdam/New York, 2014).

²³ A „centrum” és „periféria” kategóriák idézőjeles használatával jelöljük, hogy a kifejezések mögött ideológiai és történeti konstrukciók állnak. Ezek problematikuságát a kelet-közép-európai avantgárd lapok története is mutatja. A „centrum” és „periféria” historiográfiai kérdéseiről újabban lásd: Piotr Piotrowski: *In the Shadow of Yalta: Art and the Avant-Garde in Eastern Europe, 1945–1989* (London, 2011); Piotr Piotrowski: Európa szürke zónája, *Balkon*, 2000/6, URL: http://balkon.art/1998-2007/balkon_2000_06/t_piotrt_p.htm (utolsó letöltés: 2018. február 3.). A témáról újabban lásd például: Schein Gábor: A mi hiányzó Közép-Európánk, *Kalligram*, 2017/5, 3–9.

²⁴ A „Kelet” és a „Nyugat” sem ártalmatlan kategóriák, amint ezt történetileg vizsgálta: Larry Wolff: *Inventing Eastern Europe: The Map of Civilization on the Mind of the Enlightenment* (Stanford, 1994).

²⁵ Anne-Rachel Hermetet: *Pour sortir du chaos: trois revues européennes des années vingt* (Rennes, 2009).

²⁶ Béatrice Joyeux-Prunel: Provincializing Paris: The Center-Periphery Narrative of Modern Art in Light of Quantitative and Transnational Approaches, *Art@s Bulletin*, 2015/1, 40–64.

működtek.²⁷ Ezek a folyóiratok nemcsak értesültek a művészeti újdonságokról, hanem át is értelmezték azokat, illetve maguk is aktívan formálták a kortárs művészeti diskurzust. Már saját korukban nagy hatású műalkotások reprodukcióival és elméleti szövegek első közlésével kapcsolódtak be a nemzetközi diskurzusba olyan kelet-közép-európai lapok, mint a bécsi *MA* a krakkói *Zwrotnica* (első sorozat: 1922–23), a zágrábi, majd belgrádi *Zenit* (1921–26), a prágai és brnói *Devětsil*-csoport lapjai²⁸ vagy a varsói *Blok* (1924–26). Az avantgárd lapok hálózatuknak köszönhetően képesek voltak arra is, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia utódállamai között, illetve ugyanazon az államon belül különböző nyelvű kultúrák között kapcsolatot teremtsenek. E lapok a szerkesztők anyanyelve, illetve a *lingua franca*ként szolgáló német vagy francia mellett gyakran más lokális nyelven is közöltek szövegeket. Ennek különös jelentősége volt az 1919-es Párizs környéki békeszerződések nyomán létrejött utódállamokban, amelyek nemzetiségi feszültségektől voltak terhesek. Az *Út* (1922–25) című magyar nyelvű vajdasági avantgárd lap például „jugoszlávként” pozicionálta magát, és a *Zenit* köréhez tartozó szerzőktől is magyar nyelvre fordított szövegeket.²⁹ Eközben fenntartotta a kapcsolatot a budapesti és bécsi magyar avantgárd szereplőivel is, azokban az években, amikor a magyarországi és a magukat kisebbségi helyzetben találó magyar értelmiségiek többsége az úgynevezett „trianoni trauma” hatása alatt állt, és elsődleges ambíciójuk nem az új államok közötti kultúrák közvetítés volt. A *Tank* (1927) című ljubljanei lap a szlovén, a francián és a németen kívül az olasz nyelvet is használta, ami az olasz–délsláv vegyes lakosságú területeken zajló háborús események, és az azt követő határrendezés miatt figyelemre méltó gesztus volt. A lengyelországi és ukrajnai (részben korábban az Osztrák–Magyar Monarchiához tartozó Galíciában megjelent) jiddis nyelvű avantgárd lapok (*Yung-Yidish* [1919] vagy a *Tel-Awiv* [1919–1921]) szintén országhatárokon átívelő módon működtek, és egyszerre használták az avantgárd hálózat adta lehetőségeket és a jiddis nyelv közvetítő erejét Łódzától Poznańon át New Yorkig. A kulturális közvetítést „centrum” és „periféria” relációjában elképzelő paradigmát a *Zenit* című lap radikálisan kezdte ki „Európa balkanizációját” hirdető programjával, amely provokatív (és [ön]ironikus?) módon Európát a „Balkán-félsziget kiterjedéseként” írta le.³⁰

Az 1920-as évek avantgárd folyóiratainak, köztük a kelet-közép-európaiaknak a közös kódrendszere az úgynevezett „szintetikus” lapszerkesztés volt, vagyis a kortárs (avantgárd) művészet, a tudomány és a technika összefüggéseinek vizsgálata és multimediális közvetítése. Az avantgárd művészek hittek a szintézis lehetőségében, amelynek megvalósítását a kortárs művészet és a művészeteken kívüli területek (a tudomány, a technika és a társadalomtudományok) eredményeinek egybevetésével képzelték el.³¹ A Kassák köréből induló, hamarosan az európai avantgárd fontos figurájává váló Moholy-Nagy László már 1925-ben foglalkozott a szintetikus avantgárd folyóiratok kérdésével. Moholy-Nagy ekkor a Bauhaus professzoraként dolgozott, de a *Dokumentum* (1926–27) és számos más korabeli avantgárd lap szerzőjeként az 1924 és 1926 között megjelent *Pásmo* (1924–26) című lapban publikálta

²⁷ Balázs Eszter: Kulturális transzferek a történeti kutatásban: beszélgetés Michael Wernerrel, a párizsi Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales (EHESS) tanárával, *Aetas*, 2004/3–4, 245–253.

²⁸ Barcza András, Lovay Zsuzsanna (szerk.): *Devětsil: a 20-as évek cseh avantgardja* (Budapest, 1989).

²⁹ Pál Derék: Konzepte der ungarischen literarischen und künstlerischen Avantgarde am Beispiel der Zeitschrift *Út* in Novi Sad (1922–1925), in: Pál Derék, Zoltán Kékesi, Pál Kelemen (Hg.): *Mitteleuropäische Avantgarden. Intermedialität und Interregionalität im 20. Jahrhundert* (Frankfurt a. M., 2006), 51–66.

³⁰ Ljubomir Micić: *Nova Umetnost, Zenit*, 1924/34, o. n.

³¹ A kifejezést először használja: Jean Cocteau: *Le rappel à l'ordre* (Paris, 1926). Lásd még: Jean Laude: *Le Retour à l'ordre dans les arts plastiques et l'architecture, 1919–1925* (Saint-Étienne, 1986); Jennifer Ruth Bethke: *From Futurism To Neoclassicism: Temporality In Italian Modernism, 1916–1925* (Berkeley, 2005).

erről szóló tanulmányát.³² A *Pásmót* Brnóban adták ki, ebben a közepes méretű, de a modernista művészet szempontjából jelentős városban, amely az 1920-as évek modernizmusának egyik lokális központja is lett. Moholy-Nagy szerint a szintetikus lapok jellegzetessége, hogy az „új életmódot” és annak megjelenési formáit hirdetik. Felölelik a modernizmus szempontjából legtöbb innovációt ígérő területeket, az építészettől a pedagógián át a tipográfiáig. A szintetikus lapok vizuális megjelenése tükrözi az avantgárd betűtervezés és könyvművészet tanulságait; azonnali felismerhető, figyelemfelkeltők. Újszerűnek számított, hogy a szövegek közé tördelt reprodukciók, fotók nem egyszerűen illusztrálják a cikkeket, hanem önállóan is érvényesülnek. A gyakran kommentár nélkül közölt technikai újdonságokat vagy modern városképeket ábrázoló fotók a szintetikus lapokban szinte vizuális kiáltványokként működtek, azt üzenve, hogy a modernitás korának ezek a fejleményei rajzolják meg a korszak igazi képét. A szintetikus lapok multimediálisak; a szövegektől a filmforgatókönyveken és tervrajzokon át a kottáig teret kapnak bennük a legkülönbözőbb médiumok.³³ A szintetikus lapok többnyelvűek (a nemzeti nyelven született cikkek rezüméje a főbb európai nyelveken is megjelenik), az aktuálisabb témákról kiadott tematikus különszámokkal.³⁴ A szintetikus szerkesztésmód legtisztább formájában az almanachokban és antológiákban jelent meg, hiszen ezek a kiadványok nélkülözték az újságokra jellemző esetlegességeket. Ilyen munka volt Moholy-Nagy és Kassák *Új művészek könyve* (1922) című könyve,³⁵ Jaroslav Seifert és Karel Teige *Revoluční sborník Devětsil* című antológiája ugyanebből az évből, a lengyel futuristák almanachjai az 1920-as évek elejéről³⁶ vagy Kassák Lajos *Tisztaság könyve* (1926) című kötete.³⁷ A kelet-közép-európai szintetikus avantgárd lapok nem öleltek fel egyetlen irányzatot, hanem arra törekedtek, hogy a legújabb művészi fejleményeket hirdessék integratív (más megfogalmazásban eklektikus vagy szinkretikus) módon. A lapok címei is ezt sugallták: *Integral* (1925–28), *Zenit*, *Dokumentum*, *Contimporanul*, *Periszkóp* (1925–26) és így tovább. A szintetikus lapnak mint kódznak az erejét mutatja, hogy még az 1920-as évek végén indult, egyértelműen kommunista lapok, mint a *100%* (1927–1930)³⁸ vagy a *ReD* (1927–1931) is a szintetikus lapok nyelvét használta.

³² Passuth Krisztina: *Moholy-Nagy* (Budapest, 1982); Botár Olivér, *Természet és technika: az újraértelmezett Moholy-Nagy 1916–1923* (Budapest, 2007).

³³ Kékesi Zoltán, Schuller Gabriella, *Művészetközöttség és jelszerűség: 1926, megjelenik a Tisztaság könyve és a Dokumentum*, in: Szegedy-Maszák Mihály, Veres András (szerk.): *A magyar irodalom története* (Budapest, 2007), 427–440; Kékesi Zoltán: A művészetek „médiaharca” 1927 körül, in: Kékesi Zoltán, Peternák Miklós (szerk.): *Kép-írás-művészet: tanulmányok a 19–20. századi magyar képzőművészet és irodalom kapcsolatáról* (Budapest, 2006), 190–202.

³⁴ László Moholy-Nagy: Richtlinien für eine Synthetische Zeitschrift, *Pásmo*, 1925/7–8, 5. A kérdérről bővebben lásd Moholy-Nagy cikkének angol fordításával: Jindřich Toman: Permanent Synthesis: László Moholy-Nagy’s Idea of a Synthetic Journal, in: Gábor Dobó, Merse Pál Szeredi (eds.): *Local Contexts/International Networks: Avant-Garde Journals in East-Central Europe* (Budapest, 2018), http://digiphil.hu/o:avantgarde_journals

³⁵ Csaplár Ferenc: A „Karaván”-tól az „Új művészek könyvé”-ig, in: *Uő: Kassák körei* (Budapest, 1987), 7–13.

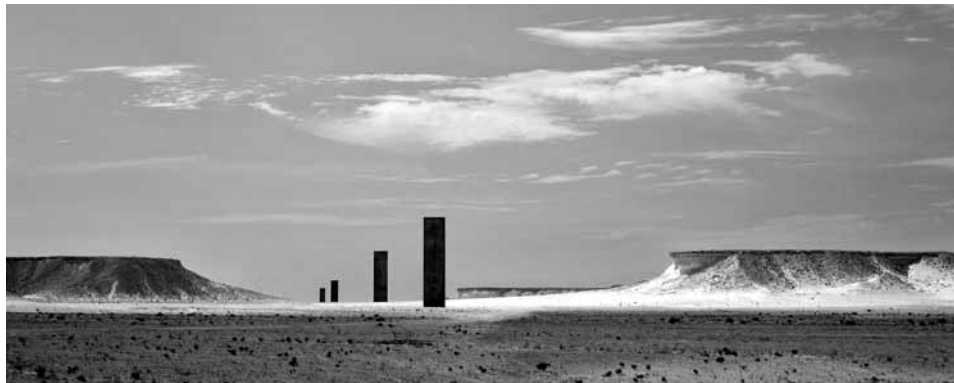
³⁶ Passuth Krisztina: *Avantgarde kapcsolatok Prágától Bukarestig, 1907–1930* (Budapest, 1998).

³⁷ Földes Györgyi: Kassák megkonstruált könyve: vizualitás és nyelvi jelentés a *Tisztaság* könyvében, *Irodalomismeret*, 2011/1, 64–75; Kappanyos András: *Tánc az élen: ötletek az avantgárdról* (Budapest, 2008).

³⁸ Tamás Aladár: *A 100% története* (Budapest, 1973); Erki Edit, *A 100%*, in: Szabolcsi Miklós, Illés László (szerk.): *Tanulmányok a magyar szocialista irodalom történetéből* (Budapest, 1962), 239–279.

A KORTÁRS LAND ART ÉRZÉKELÉSPSZICHOLOGIÁJÁRÓL

Richard Serra: East-West/West-East

A tanulmány Richard Serra *East-West/West-East* névre keresztelt projektjének interpretációja. Arra keresem benne a választ, milyen érzékelésméleti modellel írható le Serra projektje, s hogyan viszonyul a szoborcsoport a minimalista szobrászat és a land art hagyományához. Serra 2014-ben négy, kelet-nyugati axison elrendezett acéltáblát állított fel a katarai sivatagban, a Brouq Tájvédelmi Körzet mészkőszikláinak között. Ez a projekt egyszerre reflektál a teljes Serra-életművet meghatározó posztminimalista hagyományra, a kortárs land art műfaji határokat feszegető kísérleteire, s ütközteti össze a minimalizmus és a land art egymásnak ellentmondó szenzuális hatásmechanizmusait. A két művészeti irányzat ellentéte abban áll, hogy a minimalista szobor a jelen lévő nézőre hat, ezzel szemben a land art munkák leggyakrabban fotóalapú dokumentációk formájában, közvetett médiumon keresztül tekinthetők meg, vagyis az alkotások eredeti volumenei elvesznek a bemutatás során. A legjobb példa erre Robert Smithsonnak a Nagy Sótóban kialakított *Spiral Jetty*-je, melynek méreteiről sokkal többet árulnak el a közösségi média oldalain terjedő eljegyzési fotók, amelyeket a párok a *Spiral Jetty* gyűrűjében készítettek, mint a hivatalos dokumentációhoz tartozó légifotók. Hasonló anomália egy minimalista alkotásnál elképzelhetetlen lenne, hiszen a minimalista szobor Michael Fried szerint lényegét tekintve teátrális,¹ vagyis a nézőnek jelen kell lennie, egy térben kell állnia a szoborral, mert testmaga, a közös térben elfoglalt helye tölti meg egyedi jelentéssel és jelentőséggel az ilyen

¹ Michael Fried 1980-ban *Absorption and Theatricality* című könyvében vezeti be a teatralitás fogalmát, és *A művészet és tárgyiség (Art and objecthood, 1967)* című tanulmányában alkalmazza a minimalista szobrászatra. (Michael Fried: *Művészet és tárgyiség* (ford. Kiséry András), *Enigma*, 1995, 2. sz., 62–83.)

munkákat.² Serra, aki a posztminimalista hagyománytól indult el a land art felé, szintén vállalta, hogy az *East-West/West-East* projekt csak fotókon keresztül éri majd el a közönséget, viszont ez a projekt egészen más dokumentációt kíván, mint a land art művek általában. A projektdokumentáció feltételeit később részletesen tárgyalom, de mielőtt rátérnék a projekt fenomenológiai vizsgálatára érdemes röviden beszélni a panelek tervezésének menetéről és arról a szobrászattörténeti hagyományról, amelybe bekapcsolódnak, hogy megértsük, hogyan lehetséges a minimalista szobrászat fenomenológiai jellegét a land art radikális antiteatralitásával összeegyeztetni.

Serra 2011-ben egy másik megbízás apropóján járt Katarban, és ekkor adódott a lehetőség, hogy a sivatagban dolgozhasson. A helyszínt Hamad bin Kalifa al-Táni, korábbi katar emír választotta, akit fiatalkori emlékek kötöttek a Brouq Tájvédelmi Körzethez. Az *East-West/West-East* az autokrata vezető személyes megrendelésére készült, annyiban Serra viszont felelősen járt el, hogy nemcsak a korábbi emírnak és annak a kisszámú katar elitnek szánta a projektet, akik gyakrabban kilátogathatnak a helyszínre, hanem számolt azzal, hogy a közönség csak különböző médiumok közvetítésével találkozhat majd az alkotással. A helyszín, ahol Serrának dolgoznia kellett, tehát előre adott volt, a kompozíció pedig egy korábbi Serra-projekt újrahasonosításából született meg. Hasonló, egymás mögött sorakozó acélmonstrum-rendszerrel 2008-ban már találkozhatott a közönség, amikor Serra a párizsi Grand Palais terében állított fel ilyen acéltáblákat.

2011-ben már szinte minden adott volt az *East-West/West-East* installálásához a projekt mégis három évet vett igénybe, amit Serra azzal töltött, hogy leszűkítse a sivatag több száz négyzetkilométernyi területét egyetlen, emberi szemmel nagyjából befogható helyszínre, ahol felállíthatja az acéltáblákat. 2011-ben, amikor 7 című köztéri szobrán dolgozott Katarban, többször ellátogatott a sivatagba, ezután választott ki két lehetséges helyszínt, amelyekről méretarányos modellek készültek, és ezek alapján dolgozta ki a projekt pontos koncepcióját. Serra a Nicholas Forrestnek adott interjúban részletesen beszámol erről az időszakról. Két maketten párhuzamosan dolgozott. Az egyiket saját otthonában, North Forkban, a másikat New Yorkban tartotta, és ezeken dolgozta ki a lehetséges megoldásokat, mielőtt visszatért, hogy kiválassza a helyszínt. Serrának elsősorban azt kellett megoldania, hogy a természetüknél foga tájidegen acéltáblák tökéletesen illeszkedjenek a sivatagi környezethez. A Brouq tájvédelmi körzet nem homokos, hanem sziklás sivatag, ezért adott volt, hogy a sziklák között, azokkal közösen kell egységet alkotnia az acéltábláknak.

A park jellegzetessége a nagyjából 50 láb (kb. 15 méter) magas mészkősziklarendszer, amelyről Serra a következőket nyilatkozta:

„E park fő jellegzetessége a benne található, nagyjából 50 láb magas gipszfennsík rendszer, és a terület úgy néz ki, mintha egyszer egy ősi tenger lett volna itt, és amikor ez a tenger visszahúzódott, megjelent két vízszintes tengely – a gipszfennsík szintje és a tengerfenék szintje, ahogy ez ma látható.”³

(részlet Nicholas Forrest interjújából)

² Merleau-Ponty 1945-ös kötete, a *Phénoménologie de la perception* 1962-től elérhető volt angol fordításban is, és jelentősen hozzájárult ahhoz, hogy a fenomenológia alapvető megfontolásai a minimalisták körében is ismertté váljanak. A hatvanas évek első minimalista generációja elkezdett reflektálni arra a tapasztalatra, hogy a tér minőségei egyformán függnek a percepcióban megjelenőtől és a percepció szubjektumának testi minőségeitől, valamint térbeli helyétől is. Erről bővebben: Rosalind E. Krauss, Richard Serra: Sculpture, in: *Richard Serra*, Hal Foster–Gordon Hugues eds., London, The MIT Press, 2000., 99–146.

³ Nicholas Forrest: Richard Serra on His Monumental New Qatari Desert Sculpture (interjú, 2014. április 11.) <http://in.blouinartinfo.com/news/story/1026094/interview-richard-serra-on-his-monumental-new-qatari-desert> (2018. 04. 11). Serra később idézett nyilatkozatainak is ez a beszélgetés a forrása.

E szinte teljesen azonos magasságú mészkősziklák közé állította fel a sziklákhöz méretezett acéloszlopokat. Serra korábbi, helyspecifikus alkotásaihoz hasonlóan olyan jellegzetes domborzati jellemzőt keresett a tájban, amely a tőle megszokott acélelemek segítségével reprodukálható, de az *East-West/West-East* eltér a *Tengerszint* című 1996-os projekttől vagy a *Te Tuhirangi kontúrtól* (2001). Utóbbiak olyan helyspecifikus munkák, amelyeket hiánytalanul leír Rosalind Krauss által alkalmazott „megjelölt helyek” kifejezés.

Krauss 1979-ben, *A szobrászat kiterjesztett tere* című tanulmányában négypólusú logikai struktúrában helyezte el a land art és a kortárs szobrászat mediális határokat sértő alkotásait.⁴ Ebben a szövegben két fogalom alá sorolta be a hatvanas-hetvenes évek land art munkáit: a helyszíni konstrukciók és a megjelölt helyek közül az előbbi közé tartozik Robert Morris fából és gyeptéglából épített csillagvizsgálója. Ezekben a helyeken a kiépített, domesztikált és az érintetlen természeti tér konfrontációja, kulturális és természeti egyidejű, egymást kölcsönösen felfüggesztő jelenléte hozza létre a helyszíni konstrukciók jelentésrétegeit. A megjelölt helyek szintén két ellentétes fogalom („táj” és „nem táj”) kölcsönhatásában nyerik el jelentéseiket. Ehhez a csoporthoz tartozik Smithson *Spiral Jetty*je, ahol a táj kettős szerepben, mint prezencia és abszencia egyszerre van jelen. A korai land art projektek között nem ritka, hogy a táj agresszív beavatkozások árán formálódik megjelölt helyszínné. Amikor a táj nem rombolás, kivájás (Michael Heizer: *Double negative*) vagy elfedés (Christo) áldozata, az eredeti természeti kép akkor is visszahúzódik az alkotás javára. Ez történt a *Spiral Jetty* esetében, ahol a tengerpart csak asszisztált Smithsonnak. Ha megnézzük a *Spiral Jetty*ről készült légifotókat, azt tapasztaljuk, hogy a képeken egyedül a spirál mérete határozza meg, milyen kivágtatban látszik a tengerpart. A spirál szinte minden esetben kitölti a képet, semmilyen külső, tisztán a tájhoz tartozó elem nem járul hozzá a látvány megszervezéséhez.

⁴ Rosalind E. Krauss: *A szobrászat kiterjesztett tere* (ford. Beck András), *Enigma*, 1999, 20–12. sz., 96–105.

Serra 2014-es projektje azért nem nevezhető egyértelműen megjelölt helynek, mert az a vizuális egység, amely a katarai sivatagban létrejön, nem dekonstruálja, inkább hangsúlyozza a táj eredeti, az acéltáblák felállítását időben megelőző képét. Az *East-West/West-East* első ránézésre négy különálló minimalista szobor együttese. A Katarban is látható, egyszerű, egy-két méter szélességű, de egy átlagos családi ház magasságát is meghaladó acéltáblák Serra munkásságának alapmotívumai. Meghajlítva, elforgatva vagy lekicsinyítve újabb és újabb Serra-alkotásokat kaphatunk belőlük, amelyeket az esetek többségében galériák és múzeumok tereiben helyeznek el. Az ilyen beltéri installációk állnak legközelebb Donald Judd és Robert Morris minimalizmusához. A múzeumi térben a látogatók egészen közel mehetnek a táblákhoz, és akár elveszhetnek a felállított acélfalak között. A nézői jelenléthez kötött létezés, amelyet Fried teatralitásnak nevez, nem állja meg a helyét e projekt esetében. A katarai sivatagban felállított négy szobor potenciális közönsége, beleértve a Közel-Kelet lakosságát is, csak hosszú utazás árán tudja meglátogatni a Brouq Nemzeti Parkot és benne Serra alkotását. A Nemzeti Park látogatója végigjárhatja a négy acéltábla közötti utat, hogy az oszlopok alá állva megtapasztalja a körülötte magasodó sziklák méreteit. Az átlagos befogadónak, aki fotókon keresztül ismeri meg Serra munkáját, ez az élmény nem hozzáférhető, viszont Serra a sivatagban álló, kitüntetett befogadót is ráveszi, hogy olyan távoli nézőpontba helyezkedjen bele, amely a fotódokumentációknak is kedvelt perspektívája.

A land art általában különválasztja a helyszínen megtapasztalhatót a dokumentációban megjelenőtől. A helyszínre érkező nézőtől el van zárva az ideális látószög, amelyet csak a légifotók tudnak visszaadni, az *East-West/West-East* esetében viszont a helyszínen és a fotódokumentációkon felvett nézőpont többször egybeesik. A madárperspektíva közelről sem ad ideális látószöget a bemutatásához, mert a légifotókon a táblák formája elveszik és a kiosztásuk indokolatlannak hat.

A négy acéltáblát Serra úgy alkotta meg, hogy szintben legyenek a körülöttük magasodó mészkösziklakkal, és ezekkel a domborzati elemekkel együtt alkossanak közös kompozíciót.

„Végül arra jutottam, hogy a gipszfennsíkok magasságát kell felhasználnom. Tehát úgy jártam el, hogy készítettem négy panelt, amelyek egy szintben vannak egymással, és szintben vannak a gipszfennsíkokkal is, elhelyezésüket pedig a topológiai térképek alapján határoztam meg.”

Az olyan fotók, amelyekről ez a tény kiderül, véleményem szerint nemcsak érthetőbb, de esztétikailag is élvezetesebb interpretációk, mint a légifotók vagy az abszolút közeli, egyetlen táblára fókuszáló képek.

A *Spiral Jetty*, hasonlóan Judd szobraihoz, önmagában teljesíti az ideális Gestalt feltételeit, az *East-West/West-East* viszont a táj elemeivel együtt alkot vizuális egységet. Serra nem szobrokat állított a sziklák közé, hanem egyetlen tájképpé szervezte a kiválasztott sivatagi helyszínt. Mielőtt rátérnék arra, miért gondolom, hogy Serra nem a modern szobrászat, hanem a tájképfestészet hagyományaira reagál ebben a projektben, érdemes árnyalni és pontosítani, milyen táj-, tájkép-fogalmak ütköznek össze, amikor land art-ról és tájképről beszélünk. Krauss, amikor létrehozta a „megjelölt helyszín” fogalmát, megkülönböztette a természetes tájat az emberi kultúra tereitől, vagyis a táj elemi definíciójához tartozik nála, hogy dehumanizált fenomén. Ez a szemlélet megfelel a hetvenes évekbeli land art művészek felfogásának, akik a táj átalakításával vagy – szélsőséges esetekben – teljes felszámolásával sajátították ki az addig kultúrától idegennek tekintett teret.

A land arttal ellentétben a tájképfestészet, mivel nem reprezentáció alapú műfaj, nem jelhagyás és kisajátítás során lép interakcióba a világ tárgyaival. Mikor a reneszánsztól kezdve folyamatosan kialakult a műfaj, megszületett az az elgondolás, hogy a tájat a természet egy olyan részletének kell tekinteni, amelyet a néző tekintete emel ki és választ le a természetről, ami végső soron azt jelenti, hogy a táj nem ember előtti létező, hanem az esztétikai szemléleteink körébe esik és merőben kulturális konstrukció.⁵ Simmel a tájat a természeti kép meghatározott kivágatának tekinti, melyet egy vizuális és hangulati egységnek fogadunk el.⁶ A befogadó szubjektív, hangulati beállítottsága nem elégséges feltétel. Simmel feltételezi, hogy akár a verstannak, a táj vizuális megalkotásának is vannak objektív feltételei. Ebből következik, hogy a természet nem minden perspektívából tarthat egyformán igényt a „táj” elnevezésre, mivel a perceptuális organizációnak vannak univerzálisan rögzített szabályai, amelyek szerint megalkotjuk a tájat mint esztétikai minőséget.

A perceptuális csoportosítás objektív alapelveit Max Wertheimer 1923-ban írta le *Untersuchungen zur Lehre von der Gestalt II.* című tanulmányában. Wertheimer szerint egyes vizuális formulákat az elménk jelentésselibbnek fogad el, mint másokat, és ennek megfelelően csoportosítja a látómezőben megjelenő tárgyakat, tehát ha egy vagy több tárgy között kisebb a távolság vagy nagyobb a hasonlóság, mint a látómező többi eleme között, akkor értelemszerűen egy csoportot alkotnak, mivel teljesül a proximitás és/vagy a hasonlóság elve.⁷

⁵ A táj fogalmának ezen olvasata jelenik meg Ritternél (Joachim Ritter, A táj. Az esztétikum funkciója a modern társadalomban, in: *Szubjektivitás* (ford. Papp Zoltán) Bp., Atlantisz, 2007, 113–143.) és közvetetten Simmelnél is.

⁶ Georg Simmel: A táj filozófiája, in: *Velence, Firenze, Róma – Művészetelméleti írások* (ford. Berényi Gábor), Bp., Atlantisz Kiadó, 1990, 99–110.

⁷ Max Wertheimer: *Untersuchungen zur Lehre von der Gestalt II.*, in: *Psychologische Forschung: Zeitschrift für Psychologie und ihre Grenzwissenschaften*, Berlin, Verlag von Julius Springer, 1923, 301–350.

A proximitást és a hasonlóságot szemléltető ábrák

Már említettem, hogy az *East-West/West-East* tervezésekor a legtöbb időt a helyszín kiválasztása emésztette fel. Serra több évig tartó keresés után olyan területet választott, ahol a felállított acéloszlopok mindkét oldalán mészkőfennsík-rendszer fut végig. Az acéltáblák a két fennsíkrendszer között állnak, ahol Serra szerint egykor ősi tenger terülhetett el. A táblák felhívják a figyelmet a fennsíkok azonos magasságára, redukálják a vizuális távolságot és megszüntetik az „ürességet” a sziklák között, vagyis a perceptuális organizáció két alapkövetelményét is teljesítik: proximitást és hasonlóságot (szimmetriát) adnak a sivatagi látványhoz, és így szervezik Gestalttá a környék képét. Ezért gondolom, hogy az acéltáblák a korai land art projektekkel ellentétben nem önkényesen jelölik meg a területet, hanem a vizuális híd szerepét töltik be a sziklák között, amin keresztül a sivatag eleve adott, természetes szimmetriája transzparenensen megmutatkozhat.

A fotókon nem lehet érzékeltetni a sivatagi tér volumeneit, de a táblák méretei nem is az emberi testhez képest lettek kijelölve, ahogy azt a minimalistáknál megszoktuk, hanem a sivataghoz képest. Serra az emberi érzékelés egyik elemi aspektusára, a szabályos formák és kiosztások iránt mutatott érzékenységünkre apellálva veszi rá a nézőt, hogy egyetlen vizuális egységnek fogadja el az acélépítményt és környezetét.

A projektet nehéz lenne egy természettudatos filozófia részének tekinteni. Serrát a táj nem mint természeti-kulturális érték, hanem mint tiszta esztétikai minőség érdekli, és festői tájképet komponál a sivatagból, amely fotón és a helyszínen egyformán élvezhető. Az acéltáblák méretei és a sziklák között elfoglalt helyük ideális nézőpontokat jelölnek ki, ezeket a helyeket felkeresve, a felvett távolságon keresztül értelmet nyer az *East-West/West-East* kompozíciója és megmutatkozik a táj szimmetriája. Ennek feltétele, hogy a látómezőnkbe egyszerre kerüljön bele egy vagy több acéltábla és a táblák két oldalán fekvő mészkősziklák, mivel ezeket szervezi szimmetrikus rendbe a projekt. Az *East-West/West-East* nem teátrális, nincs szükség a néző fizikai jelenlétére, hogy az alkotás jelentései közvetítődjenek, mivel nem önmagunkhoz mérjük a teret, hanem proximitást és szimmetriát keresünk a tájban, és így a sivatagot mint tájképet tapasztaljuk meg.

Az *East-West/West-East* képszerű hatása stílustörténeti kontextusban irreleváns marad – az anyaghasználat, a technika és az elemek minőségi jegyei nem különböznek a Serra-életmű többi land art alá sorolt darabjától –, de ha a projekt medialitására kérdezzük rá, akkor a minimalista szobor és a hagyományos tájkép szerepe felértékelődik a land arttal szemben, mivel ennek a két médiumnak a jelkészlete és a két kódrendszer egymást folyamatosan felfüggesztő játéka jelöli ki a befogadás lehetséges stratégiáit. Az *East-West/West-East* – transzmedialitása miatt – Serra 2008-as installációja mellé állítva, mint a *Promenade* „festészeti” adaptációja is vizsgálhatóvá válik. Az adaptációk különböző osztályai közül – Irina Rajewsky adaptáció-taxonómiája szerint – az *East-West/West-East* az intermediális referencialitás alá esik.⁸ A referencialitás ebben az esetben annyit jelent, hogy nem történik a szó szoros értelmében remedializáció, hiszen Serra ugyanolyan szobrokat helyez el a sivatagban, mint amiket a Grand Palais tere 2008-ban befogadott. A szoborkompozíció anélkül evokálja a festészet médiumát, hogy Serra valóban előállítaná a hordozó síkját mint anyagi felületet, amelyen a kép megjelenhet: A természetes horizont helyettesíti a kép alapsíkját és kijelöli a négy acélpanel horizontális elhelyezkedését.

2008-ban a látogatók hasonló acélpanelek között sétálva fedezhették fel az installációt, erre a folyamatra reflektál a cím is. A kiállítás tere állandó mozgásra ösztönözte a látogatókat, nem ajánlott fel ideális távolnézeti képet, nem volt olyan helye a térnek, ahonnan a mozdulatlan szemlélő kényelmesen befoghatta volna a látványt és ráláthatott volna a panelek összességére anélkül, hogy azok kitakarnák egymást. A megérkező látogató rögtön bekerült az installáció saját terébe, amint belépett a Grand Palais területére és kénytelen volt a felállított elemek között bolyongani, hogy valamilyen tapasztalatot szerezhessen a tér egészéről.

---

⁸ Irina O. Rajewsky: *Intermediality, Intertextuality, and Remediation: A Literary Perspective on Intermediality*, *Intermedialités* 6 (2005), 52.

Az itt megvalósított installálás Fried teatralitás-fogalmát evokálja, és éles kontrasztban áll az *East-West/West-East* környezetével. A katarai sivatagba utazók már távolról megpillantják a paneleket, és amikor megtalálják az ideális nézőpontot, a négy panel és azok térbeli viszonyai rögtön egyértelműen megmutatkoznak, vagyis az *East-West/West-East* képszerűségének első feltétele, hogy Serra zárt helyett nyitott térbe helyezte át az elemeket, ezért találkozhatnak a sivatagba látogatók először mindig az acélpanelek távolnézetével, ellentétben a *Promenade*-dal, ahol csak közelnézeti képet kínált fel a Grand Palais tere. A perspektíva felfedezése óta a kép és a festészeti tér a távolra nézés helye, és a szobor médiuma érvényesíti a plasztikus felületek felfedezésére törekvő közelnézetet. Ilyen értelemben a katarai projektet bizonyosan képszerűnek kell tekinteni, de nem mehetünk el amellett sem, hogy Serra alkotása 2014-ben lett felállítva. A huszadik századi képelméletek – legyen szó az analitikus kubizmus haptikus formáiról⁹ vagy Rauschenberg sík hordozóként (flatbed)¹⁰ használt, teleragasztott vásznairól – már többszörösen újraírták a térjelölés klasszikus hagyományát. Részletesebben kell összehasonlítani a két projekt térstruktúráit, hogy a kódváltásból fakadó különbségeket tetten érjük, hiszen még közel sem egyértelmű, hogy az *East-West/West-East* teljesíti-e az elégséges feltételeit annak, hogy mediális váltásról vagy annak kísérletéről beszélhessünk.

⁹ Az analitikus kubizmust zárt, határozott tömeggel rendelkező tárgyak jellemzik. Greenberg a stílus korai kísérleteiről azt írja, hogy Picassót és Braque-ot elsősorban az fogalakoztatta ekkor, hogy „hogyan érhető el festészeti eredmény szigorúan szobrászati megoldásokkal” Clement Greenberg: A kollázs (ford. Ady Mária), in: *Művészet és kultúra*, Bp., Kommunikációs és Üzleti főiskola, 2013, 62.

¹⁰ A flatbed fogalmát Leo Steinberg vezette be *Other Criteria* és *The eye is a part of the mind* című tanulmányaiban. Ezekben a szövegekben a greenbergi esztétika fiktív mélységgel ellátott, anyagiságtól megfosztott képsíkját Steinberg konkrét, lapos hordozófelületként definiálja újra, Rauschenberg és Jasper Johns technikáinak mintájára. (Lásd: Leo Steinberg: *Other criteria: confrontations with twentieth-century art*, Chicago, University of Chicago Press, 2007, 55–92., illetve 284–306.

A nézőpont kérdéséhez közvetlenül kapcsolódik a mélység jelölése. Távolnétben a perspektíva szabályai érvényesülnek: a festő a tárgyak közötti üres terek, a köztes távolságok jelölésével és rövidüléssel töri át a vászon síkját. Ezt a síkot Serra a hozzánk legközelebb álló panel síkjával azonosítja. A tekintetet a panelek egészen a természetes horizontig vezetik, és ezt a távot a négy panel közötti üres tér jelöli, mint leküzdésre váró távolság. A szobrászati tér, a tömeg és a volumen alig jelenik meg az *East-West/West-East* ideális nézeteiben. A paneleknek – az egészen közeli nézetet leszámítva – látszólag csak magassága és szélessége van, a mélysége nehezen detektálható, csak akkor érzékeljük, ha egyetlen panelre koncentrálnunk, vagyis elveszítjük szem elől az alkotás egészét és a sivatag léptékeit is.

A képtér és szobrászati tér közötti különbségeknek van egy harmadik típusa is, amely a referencialitásban ragadható meg. Függetlenül attól, hogy egy szobrot teátrálisnak tekintünk vagy sem, sajátos fenomenológiai térrel bír, amely reflektál az emberi testre, legyen az az aktuális látogatóé vagy a szobrászé, amely egyben az ideális szemlélő virtuális teste is. Ez a test két módon hagyhat nyomot a szobron: elsőként a néző teste jelöli ki a szobor léptékeit, másodsorban a szobor mélységi viszonyai a test mozgása során, a tárgy körbejárásával egy időben mutatkoznak meg. Ez történik a Grand Palais terében is, ahol a látogatók a panelek körül, azok alatt sétálhatnak. Ezzel szemben a hagyományos képtér antiteátrális, mivel a perspektíva szabályai szerint a néző testiségétől függetleníti magát. A vászon ezen adottságára a kubizmus és Rauschenberg *combine painting*jei sem reflektálnak, továbbra is a vászon méretei határozzák meg, és nem a néző, hogy mi kerülhet fel a képre, legyen az ragasztva, festve vagy más úton rögzítve.

A kódváltás ott érhető tetten, hogy az *East-West/West-East* tervezésekor Serra mellőzi az emberi testet, és helyébe a sivatagot állítja. A panelek vízmértékként jelzik az északi és déli hegláncok szintbeli azonosságát. A léptéket a sziklák méretei határozzák meg, a mélységet pedig – ahogy a tájkép esetében általában – az acéltáblák horizonthoz viszonyított távolsága és a rövidülés jelöli. Az *East-West/West-East* két okból nevezhető festőinek: egyrészt mert a perspektíva szabályai szerint jelöli a teret, így a távolnéteti kép hangsúlyosabbá válik, és az emberi test lenyomata eltűnik a képből, másrészt a tömeg és a kiterjedés helyett maga a sivatagi táj lép elő a kép terét szervező elemmé. Ezért annak ellenére, hogy Serra mindkét esetben ugyanazt az anyagot (acélt) használta, ugyanazon technikával készítette el a táblákat, valamint csak a helyszínt és a lehetséges nézőpontokat írta újra, mégis remedializációnak kell tekinteni az adaptáció folyamatát, mivel a kompozíció, amelyet 2008-ban Serra posztminimalista szoborcsoportként mutatott be, 2014-ben a hagyományos tájkép alapvető kritériumainak megfelelően lett újrainstallálva.

A MŰVÉSZET ENYHÉN TORZÍTOTT FORRÁSAI

Hauser Arnold interjúi és ezek tanulságai¹

Hauser Arnold munkássága az értelmiségtörténeti² vizsgálódások rendkívül jó gyakorlóterepe. Ha abból indulunk ki, hogy értelmiségtörténeten olyasfajta eszmetörténetet értünk, amely bevallottan számot vet a szerző mint alkotó (megjegyzem: eszméket és eszmék reprezentációit alkotó) individuum közösségi, intézményes, de tágabb értelemben társadalmi beágyazottságával, akkor Hauser több tekintetben is a 20. század koronatanúja. Az első világháború előtt és alatt kapcsolódott az új budapesti szellemtudományi kezdeményezések jelentős csoportjához, a Vasárnapi Kör néven ismert formációhoz (amelyet Lukács György és Fülep Lajos művészetértelmezése legalább úgy fémjelzett, mint Mannheim Károly szintetizáló készsége és akadémiai ambíciói). A két világháború között, Bécsben, elméleti érdekelttségű filmkereskedőként alkalma volt tanulmányozni a film mint művészet születését. A második háború után az Egyesült Királyságban a művészet-történet filozófiai és szociológiai ívű tanulmányozásának normáiról és hatáiról írhatott műveket,³ amelyek már csak azért sem lehettek jelentéktelenek, mert a korszak fontos alakjait ihlették meg. Az ihlet néha kimért, de mégis hízelgő méltatásban (Thomas Mann), néha pedig vitriolos kritikában (Ernst Gombrich) materizálódott. Az bizonyos, hogy Hauser szövegei recepciójuk fénykorában egyetlen dologtól nem szenvedtek: a bennük foglalt tézisek agyonhallgatásától. Ráadásul élete végén ugyanabba az (időközben megváltozott) budapesti közegbe kívánt visszatérni, ahonnan valamikor elindult. Erről a figyelemre méltó karierről, annak akadályairól, ösztönzőiről és katalizátorairól mindenképpen érdemes beszélni.

Ebben a szellemben haladva Hauserrel saját társadalom- és művészetfelfogása kapcsán több interjú készült.⁴ Ezek egy részéről el lehet mondani, hogy legalábbis részlegesen áldozatul estek a szerkesztő vagy a fordító igekezetének. A fordítások abszolút értelemben nem mindig nagyok, de jól ismert, hogy néhány apróbb csúsztatás is hova fajulhat, ha

¹ Az itt olvasható szöveg egy készülő Hauser Arnold monográfia egyik fejezetén alapul. A szerző munkája az NKFIH PD 121426-es számú posztdoktori kutatói támogatásának keretében valósult meg.

² A terminus az angol *intellectual history* tükörfordítása, amelynek itt tudatosan egy bizonyos értelmére koncentrálok.

³ *A művészet és az irodalom társadalomtörténete* (1951); *A művészet-történet filozófiája* (1958); *A modern művészet és irodalom eredete* (1964); *A művészet szociológiája* (1974).

⁴ Ebből három olvasható a később többször idézett *Találkozásaim Lukács Györggyel* (Szerk. és utószó: Szabolcsi Miklós. Budapest: Akadémiai, 1978.) című kötetben. Hauserrel ugyanakkor interjút közölt Gách Marianne a *Nagyvilág* 1971/8-as számában (1272–1274.), illetve Vezér Erzsébet rögzített egyet, ugyancsak 1971-ben, de az nyomtatásban csak 2004-ben jelent meg Eörsi István szerkesztésében, a PIM kiadásában (*Megőrzött öreg hangok. Válogatott interjúk*, 101–121.). A hanszalag ma már nem lelhető fel, de az interjú nyersanyagának eredeti gépirata hozzáférhető a PIM Médiatárában. A végül megjelent szöveg nem torzítja az eredetileg rögzített szöveg értelmét, de fontos passzusokat hagy ki abból.

azokra nem derítünk fényt. Esetünkben az Ady-versből nem lesz húsipari reklámszlogen,⁵ de nagyon tanulságos az, ami az itt vizsgált helyekből kiolvasható. A szövegek rendszerint nem tolerálják az értelmezést segítő „jótékonytárgyat”. A tisztelet kijár a kivételeknek. De ezek egyrészt azt mutatják, hogy mégiscsak létezik szabály, másrészt pedig itt még csak kivételekről sem igazán beszélhetünk.

Az interjú műfaja azért is nagyon fontos a Hauserről alkotott kép megrajzolásában, mert ötven év emigráció után 1977-es hazatérését Magyarországra egy az MTV által 1975-ben kezdeményezett és lebonyolított, először 1976-ban sugárzott tévébeszélgetés gyorsította fel.⁶ Ráadásul Hauser nemzetközi hírví művészetteoretikusként éppen akkor érkezett vissza szülőhazájába, amikor az ifjúkori intellektuális pedigrijét meghatározó értelmiségiek, vagyis a Vasárnapi Kör és holdudvarának újrakanonizálása lendületet vett.⁷

Hauser interjúival kapcsolatban első körben felmerül egy fontos módszertani probléma: mindegyik idős korában született (a legkorábbi, a kissé erőltetett⁸ 1969-es Lukács-rádiókonferencia esetében is hetvenéves kora után járunk). Bár az ezekben említett dolgai részben egybehangzóak, de több évtizedes távolságból ítélik meg a Nagy Háború vége előtti Magyarország állapotait. Ebbéli aggályainkat mégis azért tehetjük most félre, mert főleg az 1970-es évek Magyarországról akarunk megállapításokat tenni. Ahhoz pedig ezeknek az interjúknak a magyar kontextusánál keresve sem találhatnánk jobbat.

Az egyik legnagyobb horderejű kérdés az, hogy milyen helyzetben döntött Hauser amellet, hogy visszatér Magyarországra? Hazatelepülésének éve, vagyis 1977 a magyar értelmiség számára tumultuózus történelmi eseményeket foglal magába. A Lukács-tanítványok, a Budapesti Iskola tagjainak emigrációja, a Charta 77-tel való szolidaritás kinyilvánítása és az ezzel kapcsolatos, jellegzetesen Kádár-kori retorziók elindulása, a második nyilvánosság kialakulásának kezdete teremti meg azt a kontextust, amelyben a hivatalos kultúrpolitika is energiát fektetett Hauser visszatérési szándékának támogatásába.⁹ Hauser marxista volt, nem vett rész a napi politikában, de megbecsülésre érdemes

⁵ Karinthy Frigyes: Műfordítás, in: *Így írtok ti*. Paródiák. II. kötet. Budapest: Szépirodalmi, 1979. 274–276.

⁶ Az ott elhangzottakra máig a beszélgetőpartner Nyíri Kristóf kérdései révén emlékezhetünk (vö. Hauser A.: *Találkozásaim Lukács Györggyel*, 44–86.), de az interjú magánjellegű, közéleti és tudománytörténeti relevanciái ennél jóval szerteágazóbbak. Lásd ehhez: Zuh Deodáth: Velünk élő kultúrtörténet. Beszélgetés Hauser Arnoldról Hauser Arnoldné Borus Rózsával, *Századvég*, 2016/1, 112–126., illetve másodközlésben: *Enigma* 91 (2017), 152–165.

⁷ A szakirodalom áttekintése is meghaladná ennek az írásnak a kereteit. Jelzőképpen annyit jegyzek meg, hogy a téma alapvető szakirodalma, vagyis Wessely Anna cikke (A Szellemi Tudományok Szabadiskolája és a Vasárnapi Kör. *Világosság* 1975/10.), Novák Zoltán monográfiája (A Vasárnap Társaság. *Lukács Györgynek és csoportosulásának eszmei válsága, kiütkeresésük az első világháború időszakában*. Budapest: Kossuth, 1979.), valamint a Karádi Éva–Vezér Erzsébet szerzőpáros dokumentumgyűjteménye (A Vasárnapi Kör. *Dokumentumok*. Budapest: Gondolat. 1980.) mind ebben az időszakban íródott vagy került ki a sajtó alól.

⁸ David Kettler egy kiadatlan tanulmányában rátapint a lényegre, amikor azt mondja, hogy az 1969-es BBC–MR rádiókonferencia „enyhén erőltetett vállalkozás, mindkét fél [Lukács és Hauser is] pedig igen öreg volt”. Lásd: D. Kettler: *The Renaissance of Art*. Arnold Hauser and the Museum, 6. (1992, kiadatlan kézirat – a szerző szíves engedélyével). A kétszűriű interjúban nemcsak a műfaj és a résztvevők kora miatt sok az üres járat, hanem azért is mert két egymással keveset kommunikáló és vilmondatlan emberi ellenszenvet is tanúsító felet állítottak olyan helyzetbe, ahol egymást kellett volna méltatniuk. Ezt a szakmai morál jegyében ugyan becsülettel meg is tették, de az interjú színvonala sok más nyilatkozatukkal szemben feltűnően gyengébb minőséget képvisel.

⁹ Hausert mint magyar származású angliai tudóst számon tartotta a magyar diplomácia. A Londoni Magyar Nagykövetség is hívta kulturális rendezvényeire, például *Az ember tragédiájának* angol fordítása kapcsán szervezett estélyre, 1963-ban (a meghívót lásd Hauser Arnold hagyatékában).

Tény, hogy Hauser költözésének ügye a Külügyminisztérium és az MSZMP KB előtt is téma volt 1976-ban, amikor nyomtatékosított hazatelepülési szándéka mellett, a Nyíri Kristóffal folyta-

helyet vívott ki magának teoretikus körökben, és több mint komolyan gondolta visszatelepülését Londonból szellemi gyökereinek városába. Mondhatnánk, hogy ideális kiindulópont a csökkenő szalonképesség javításához.

Ismert, hogy Hauser energiával telve, tervekkel a tarsolyában költözött haza Magyarországra.¹⁰ A hivatalos álláspont szerint „a múlt felidézése és a mai Magyarország vonzereje is egyre inkább megérlelte benne az elhatározást, hogy fél évszázad után ismét itthon éljen”.¹¹ A dolog romantikáját némileg tompítja az, hogy ekkor már 85 éves volt, szív- és érrendszeri problémákkal küszködött, és vállalnia kellett volna mindazokat a nehézségeket, amelyek ötven év emigráció utáni újradomesztikálásával jártak volna. Hauser viszont betegen, egyre magányosabban, közvetlen utód nélkül, a benne sohasem szűnő mellőzöttség érzésével hozta meg döntését. Nem egészen egy évvel későbbi halála azonban a spekulációk végére is pontot tett.¹²

Hazatelepülésével egy időben állította össze azt a könyvet, amelyben budapesti akadémiai székfoglaló előadását, és három vele készült, már addig nyomtatásban olvasható interjú rendezett sajtó alá. Az egyik interjú a hazatelepülését jelentősen felgyorsító beszélgetés volt Nyíri Kristóffal, de beválogatta a Christian Gneussnak, a Norddeutscher Rundfunk riportérének adott német nyelvű nyilatkozatát 1973-ból, illetve 1969-es, magyar nyelvű rádiókonzferenciáját Lukács Györggyel, amely végül a kötet címét is inspirálta. A könyv eredetileg németül jelent meg Hauser hűségese kiadójánál, a C. H. Becknél Münchenben. A könyvet utolsó feleségének, a londoni magyar tévéinterjú szerkesztőjének, Borus Rózsának ajánlotta.¹³ Hauser ehhez rövid előszavában lényeges kiegészítéseket tett. Amikor a kötet magyarul is napvilágot látott 1978-ban, nemcsak a többféle marxizmusról szóló rövid fejtegetéseit kellett villámgyorsan eltávolítani a könyvből (és ennek kimetszésével az előszó is okafogyottá vált, tehát azt is), hanem át kellett ültetni németről az egyetlen nem magyarul született interjú szövegét is.

Érdemes hangsúlyoznunk, hogy a Lukács-tanítványok, a kritikai társadalomtudósok közül sokan ekkor már vagy emigrációban élnek és dolgoznak, vagy éppen ekkor hagyják el az országot. Szelényi Iván már külföldön él, Fehér Ferenc, Heller Ágnes, Kemény István, Vajda Mihály, Márkus György éppen ekkor távoznak Magyarországról. Az alapvetően problematikus marxizmus-interpretációk, a marxizmushoz való hozzáállás diverzifikált volta olyan érzékeny kérdés volt, amelynek tárgyalását a Magyar Tudományos Akadémia által jegyzett kiadvány nem vállalhatta. Nyilvánvaló, hogy Hauser nézete, miszerint a látszólag opportunista magatartás vagy a kritikus hozzáállások a marxista világnézet bizonyos elemeihez mégis legitim, társadalmilag motivált álláspontot mutathatnak

---

tott tévéinterjú nyomán személye és életműve egyre nagyobb nyilvánosságot kapott. A pillanat szerencsés volt, és semmilyen komolyabb akadályát nem látták annak, hogy a szándék mögé álljanak. Lásd ehhez MNL OL, KÜM repertórium 46013, 51839., illetve MNL OL, MSZMP jegyzőkönyvei 1331 (1976. december 28-i ülés).

¹⁰ Szabolcsi Miklós 1978. február 7-én elhangzott ravatali beszédében is kiemelte, hogy Hauser tervekkel tele érkezett haza, és művészetszociológiai szemináriumsorozatot akart szervezni az MTA Művészettörténeti Kutatócsoportjában. PIM Médiatára, OR0769/2. Lásd még Németh Lajos: Hauser Arnold 1892–1978, *Magyar Tudomány*, 1978/7–8., 618.

¹¹ Szabolcsi, uo.

¹² Hauser 1978. január 29-én hunyt el, és február 7-én helyezték örök nyugalomra a Farkasréti temetőben. A ravatalnál Szabolcsi Miklós és Zoltai Dénes, a sírnál Németh Lajos mondott búcsúzó beszédet.

¹³ Az ajánlás a magyar kiadásban az előszóval egyetemben nem szerepelt. Hogy ennek Hauser mégiscsak nagyobb jelentőséget tulajdonított, azt jól mutatja az az üzenőkártya, amelyet feleségének küldött: „Drága Rózsikám, nem tudom, feltűnt-e Neked, hogy egy könyvemem sem ajánlottam bárkinek. Az egyelőre németben megjelenő kis Lukács-könyv ebben a tekintetben is kivétel legyen [...]” Hauser Arnold hagyatékában.

fel, nem volt a legjobb alátámasztása a hazatelepülését szorgalmazó magyar kormányzat értelmiségpolitikájának. Mivel viszont Hauser az aktuálpolitikától vállaltan távont maradt, jobban mondva: napi tevékenysége tekintetében a leghatározottabban apolitikus alkatnak és apolitikus cselekvőnek hirdette magát,¹⁴ egy ilyen apró változtatás látszólag keveset vett el interjúinak és az Akadémián tiszteleti taggá választásakor elmondott előadásának mondanivalójából. Hausernek bár volt politikai álláspontja, voltak politikai szimpátiái, rendkívül erős volt a politikai közösség-érzése, de a cselekvésemélet és a gyakorlatnak az életben elfoglalt központi szerepe, relevanciájának elismerése mellett is¹⁵ őszintén hidegen hagyta.

A fent ecsetelt kontextusban a könyv szerkesztői érthetően nem akarták az olvasót megzavarni azzal, hogy Hausernek a „szocializmus” többféleségéről, az erről élő képek paradox egymásmellettségéről és összetartozásáról tett megjegyzését is odacsempésszék. Nem vonható kétségbe az a szándék sem, hogy Hauser kapcsán nem akartak kapaszkodót nyújtani a társadalomelmélettel foglalkozó újabb generáció tagjainak sem. Ennek persze eleve kevés esélye volt, mert – valljuk be – kisebb dolguk is nagyobb volt annál, mint hogy Hauser értelmező marxista művészet- és irodalomszociológiáját receptálják.¹⁶ Hauser nem akart vagy nem tudott a korabeli politikaelméleti eszmecserékhez hosszászólni, művészetelméleti érdeklődése kellően semleges volt. Úgyhogy nem kívánták a képet azzal rombolni, hogy a szocializmus ellentmondások között feltárható karakterére tett megjegyzéseket hagyjanak a szövegben.

Az előszó elméleti szempontból talán legfontosabb bekezdése így hangzik:

„Ahogyan Lukácsot annak idején úgynevezett »opportunistusáért« támadták, úgy engem itt is, ott is megróttak »tessék-lássék« szocializmusomért. A »tertium datur« elvével kapcsolatos elképzelésem azt hivatott bizonyítani, hogy ez a szocializmus mégiscsak szocializmus. Mellesleg mindez a viszonyok jobb ismerőjét emlékeztetheti a fiatal Mannheim tervére, aki egy vígjáték írását tervezte »Ez is szerelem« címmel azért, hogy magatartásunk állítólagos paradox voltát a maga igazsága és összetettsége szerint mutassa fel.”¹⁷

Látszólag Hauser szövegében semmi különleges vagy felháborító nincs. Arra utal, amiről székkfogalóját írta: Lukács több erős elméleti elköteleződés után pályafutása végén a kiegyensúlyozott álláspontok és érvek felé kezdett elmozdulni filozófiai munkáiban. Így

¹⁴ *Találkozásaim*, 40: „Magamat mindenestre inkább marxista történetkutatónak, mintsem aktív politikusnak minősíteném; szóval teljes értelemben vett elvtársnak, akinek legitimációját maga Marx is kétségbe vonta, minthogy, ahogy tudjuk, ő a szociális gondolkodást és tevékenységet elválaszthatatlannak tekintette.”

¹⁵ Özvegyének beszámolója szerint az 1975-ös londoni interjú idején arról is kifejtette a véleményét, hogy a marxista alapokon szervezett társadalom akkut problémáinak mi az alapja, és ez miért kiküszöbölhetetlen. A visszaemlékezés szerint ennek a problémának a megoldása akár a politikai cselekvésre is sarkallhatta volna. De persze a problémát nem látta megoldhatónak, mert az emberek közötti természetes szelekciós különbségek társadalmi alapon eltörölhetetlenek. Az erről szóló részt az életút-interjúból a hazai kommentároktól tartva kihagyták. Lásd: *Velünk élő kultúr-történet*, 117., illetve lejjebb.

¹⁶ Ha például a párizsi *Magyar Füzetek* 1978-as első számának társadalomelméleti és politikai filozófiai felületét nézzük, és azt látjuk, hogy Bence György és Kis János milyen elénk vitatkozik Hegedűs Andrással az egypártrendszernek a kelet-európai társadalmak igényeire szabottságáról és a társadalmi megújulás lehetőségeiről (1978/1, 93–114), igen távol kerülünk annak az értelmező marxista művészetelméletnek az aktualitásától, amelyet Hauser műveiben szintetizált. Hauser egész egyszerűen nem lehetett időszerű 1977–78-ban a magyar társadalomról szóló viták számára.

¹⁷ *Im Gespräch mit Georg Lukács*, München: C. H. Beck, 9–10.

pedig azt lehet mondani, hogy vele, vagyis a *tertium datur* elvét szövegeiben hangsúlyosan képviselő Hauserrel is egyre több közös belátásra jutott.¹⁸ Hauser arra kéri az olvasót, hogy indirekt módon, a sorok között olvasva is vegye észre, hogy itt Lukács és a szerző „közös politikai gondolkodásmódjáról van szó”.¹⁹ A „mégiscsak szocializmus” álláspontja azonban a fent vázolt kontextusban átlépett a kiadó ingerküszöbén, amely még azt is sikeresen eltitkolta a magyar szöveg olvasóitól, hogy a kötet egyáltalán megjelent németül is. Azt se felejtjük el, hogy hasonló cenzurális eset később is történt a magyar nyelvű Hauser-recepcióban. A *művészettörténet filozófiája* bevezetésének egy fontos Marx-kritikus része például nem kerülhetett az 1980-ban megjelent Tandori Dezső-féle fordításba, mert azt sugallta volna, hogy az embert körülményei nemcsak determinálják, hanem egyúttal folyamatos harcot is visel az egyoldalú determinációkkal szemben.²⁰

Az igazán érdekes esetek azonban, mindettől függetlenül, a Gneuss által készített német interjú magyar fordításában vannak. Mivel a szöveg szinte teljes terjedelmében szenved a kihagyásoktól, értelemmásító fordítási megoldásoktól, egy egyszerű gesztussal akár ki is lehetne dobni az ablakon, mint túlcenzúrázott fércmunkát. Érdemesebb azonban jobban megnézni, mi történik benne.

Kezdetben (az első oldalon) csak egy jelentősen átfésült szöveget találunk:

„A magyarok, nem jogtalanul, büszkék mivoltukra, éber és szunnyadó képességeikre. De csakhamar ráeszmélnek természetük problematikus, önmagában ellentmondó elemeire. A franciákkal vagy akár az angolokkal összehasonlítva, nem képeznek igazi nemzeti egységet. A szláv összetevő kezdettől fogva túl erős volt, és a zsidó szellem attrakciója egyre nőtt és növekszik. A német befolyás, főleg az osztrák-magyar kapcsolat révén, nyelvi és műveltségi elszigeteltséget teremtett az ország határain belül, amelynek kiterjedését időnként és helyenként csak fortélyal vagy erőszakkal lehetett korlátozni, Kelet és Nyugat között álltunk és állunk, európai és ázsiai hajlamainkkal, bármennyire is igyekszünk csupán «jó európaiak» lenni.”²¹

Az eredeti szöveg viszont rövidebb, kevésbé patetikus, nem magyarázza túl a felvetett gondolatokat, mindenképpen kevésbé kritikus a magyar kultúra alapvető sajátosságaival szemben, nem azt mondja, hogy a magyarok nem alkotnak nemzetet (hanem csak azt, hogy nem *úgy*, mint a nagy nyugat-európai népek), sőt a brit és a német nemzeti öntudatot sem tekinti csereszabatosnak. Ennek fordítása inkább így hangzana (összehasonlítás-képpen lásd a bal oldalon Hauser szövegét a német kiadásból):

„Die Ungarn sind, nicht zu Unrecht, sehr stolz auf ihre Eigenart, ihre zur Geltung kommenden und potentiellen Fähigkeiten. Sie sind aber keine Nation, nicht nur im Sinne der Franzosen, sondern nicht einmal in dem der Deutschen. Der slawische

„A magyarok, nem is jogtalanul, büszkék mivoltukra, érvényesülő és csupán potenciális képességeikre. Csakhogy nem alkotnak nemzetet, még pedig sem úgy, ahogy a franciák, de még úgy sem, ahogy a németek. A szláv hatás szo-

¹⁸ *Találkozásaim*, 87., ill. 88.: „Későbbi fejlődése folyamán azonban nem mindig az egyik vagy a másik alternatíva látszólagos fölényéhez, hanem egyre gyakrabban egy kompromisszumhoz, a «tertium datur» egy formájához, mint kibúvóhoz, folyamodott.”; „Az arany középut választása a legrégebb bölcsesség tanításai közé tartozik, és már a fiatal Lukács, minden szertelenségének dacára, elég józan volt ahhoz, hogy kereken el ne utasítsa magától.”

¹⁹ *Im Gespräch*, 9.

²⁰ *A művészettörténet filozófiája*, Budapest: Gondolat, 1980. 8–9. Lásd ehhez még: Zuh Deodáth: Hauser Arnold könyvtár Pécsen, in: *Korunk* 2014/10.

²¹ *Találkozásaim*, 27. A fordító nem ismert.

Einschlag war ungemein bedeutend, der jüdische war und blieb unermäßig groß. Die deutschen Einflüsse bildeten schon infolge der österreichisch-ungarischen Gemeinschaft eine Sprach- und Kulturinsel innerhalb des Landes, die sich nur durch Anwendung von Lock- und Gewaltmitteln beschränken und zurückerobern ließ. Alles in einem standen und stehen wir zwischen Ost und West, sind zum Teil asiatisch, zum Teil europäisch, und die Besten von uns trachten danach, im Sinne von Nietzsche, »gute Europäer« zu sein.“²²

katlanul jelentős, ahogy a zsidó is mérhetetlenül nagy volt és az is maradt. A német befolyás már csak az osztrák–magyar együttélés eredményeképpen is olyan nyelvi és kulturális szigetet alkotott az országon belül, amelyet csak a csábítás vagy az erőszak eszközeivel lehet visszafoglalni. Egy szó mint száz, Kelet és Nyugat között álltunk és állunk, részben ázsiaiak, részben európaiak vagyunk, és legjobbjaink arra törekednek, hogy nietzschei értelemben »jó európaiak« legyenek.“²³

Ezt a kétségtelenül méltánytalan ferdítést egy ideig még ki lehet (még ha nem is ildomos) magyarázni a fordító defetista pesszimizmusával. Kétségtelenül fogós kérdés, hogy mi lehetett annak célja a magyarok „ellentmondásos természetének” invenciójával, amelyet Hauser az eredeti szövegben nem szerepeltetett.

Ha viszont a 41. oldalon levő részt olvassuk, egyenesen az a benyomásunk támadhat, hogy a német kérdező vagy nem bír a legcsillogóbb szellemi képességekkel, vagy már-már rosszindulatúan provokatív. Miután Hauser kereken elmondta neki, hogy „egy teljesen osztálymentes és rétegződés nélküli társadalom történeti lehetőségében nem hiszek minden további nélkül”, Gneuss levonja a következtetést, hogy: „ha jól értem, akkor ön egy osztály nélküli társadalmat el tud képzelni”. Ahelyett, hogy empatizálnánk az idősödő Hauserrel, akinek a szavai legkevésbé argumentálható tanulságát dekódoló riportterrel kellett órákon át farkasszemet néznie, majd pedig rákényszerült (vagy beletörődött), hogy a nevét is adja ennek az eszmecsereének a megjelenéséhez, érdemes beleolvasni a német szövegbe.

Ott ugyanis az áll, hogy a „hegeli úr-szolga viszony valamilyen variációban minden történelmi korszakban megtalálható. Mindig is voltak és lesznek olyan egyének, akik megfelelnek a kiválasztó funkcióknak, illetve olyanok is, akik ezeknek a funkcióknak önként és készen alávetik magukat.“²⁴ Ezen sorok pedig egyáltalán nem szerepelnek a magyar változatban. Ahogyan Gneuss reakciója sem eredeti formájában, vagyis: „Ezek szerint, ha jól értem, Ön igenis el tud képzelni egy osztály nélküli társadalmat, de egy uralom nélkülit semmiképpen.“²⁵ A dialógus téje így már sokkal érthetőbb. Egyrészt a kérdező azt a konklúziót származtatja partnere válaszából, hogy talán neki nem is az osztály nélküli, hanem az uralom mechanizmusait felszámolni akaró társadalomképekkel és -utópiákkal van baja. Másrészt pedig Hauser nem is annyira marxista, mint inkább enyhén szociáldarwinista elképzelést vázol, pontosabban a marxista társadalomképet egy szociáldarwinistával korrigálja. A természetes szelekció mechanizmusai nyomán egyenlőtlenségek lépnek fel, és ugyanennek nyomán mindig lesznek olyanok, akik alávetik magukat ezeknek a mechanizmusoknak, tehát elfogadják mások uralmi pozícióját. Az ilyen egyenlőtlenségek felszámolása az emberi természetbe való beavatkozás egy szerinte kivitelezhetetlen formájával próbálkozna. A születés által előálló (nemcsak társadalmi-osztályszintű, hanem egyéni pszichológiai) különbségek felszámolásának vágya ha nem is lehetetlen, de csak végtelenül lassú folyamatban teljesíthető. Ameddig ez a helyzet, addig kénytelenek vagyunk az egyéni célok és habitusok, valamint a szélesebb társadalmi igények és erőszakosabb állami követelések között feszülő ellentétek legváltozatosabb formáival és az ezek közötti közvetítéssel foglalkozni.

²² *Im Gespräch*, 28.

²³ Saját fordítás – ZD.

²⁴ *Im Gespräch*, 45.

²⁵ Uo.

Ez a kép nagyban hasonlít ahhoz, amit már más forrásból is ismerünk Hauserrel kapcsolatban. A kommunista társadalom megvalósíthatóságát azért tartotta lehetetlennek egy már hivatkozott visszaemlékezés szerint, „mert az ember biológiai természete nem változtatható meg, pontosabban az, hogy nagyon különbözőek vagyunk, vannak erősebbek és gyengébbek, értelmesek és kevésbé értelmesek. Ezeket a különbségeket nem lehet eltörölni, hiába is próbálkoznánk, tehát a kommunizmus részben az emberi habitus miatt minősül utópiának. Egy ilyen eszme megvalósíthatósága szorosan összefügg az emberi természettel, és éppen emiatt nem lehet teljes mértékben véghezvinni.”²⁶ Ha komolyan vesszük ezt a több forrás által is igazolható álláspontot, akkor Hauser egy olyan tudás-felfogás képviselőjének tekinthetjük, amelyben a természet fejlődéstörvényeit megváltoztatni nem lehet (mert kívül esnek az emberi cselekvőképesség határain), de lehet ezek ránk tett hatásait korrigálni a rendelkezésünkre álló eszközökkel, vagy legalábbis: *csak* ezekkel láthatunk hozzá, hogy az egyébként kiküszöbölhetetlen nehézségeket kezeljük. Így pedig érdemes óvatosságra inteni azokat, akik a természettudomány, a művészet vagy a társadalomfilozófiák által adott megoldásokat véglegesnek vagy totálisnak próbálják beállítani.

Ez a józanság pedig nem volt példátlan Hauser életművében. Nagyon jól harmonizálható azokkal a kijelentéseivel, amelyeket a tudományról és a művészetről tett, mint hasonló forrásokból (értsd: a *megismerés* hasonló forrásaiból) táplálkozó, hasonlóan történeti feltételek között létrejövő, más nyelvet beszélő, de a „totális” igazság elérésére egyaránt képtelen tudásformákról.²⁷ Ezekre ugyanis egyaránt érvényes, hogy hiányosságaik kiküszöbölhetetlenek. Így inkább érdemes ezt elfogadni, és megtanulni, hogyan kezeljük őket. A történeti helyzet, az elvárások, a konvenciók vagy az empirikus kutatás megszervezésének nehézségei mind részei a megismerés természetes működésének, ahogyan az elérhetetlen totalitás ideáljának követése is felszámolhatatlan mozzanata ennek a folyamatnak.²⁸ Vannak olyan nehézségek, amelyek ugyanakkor a produktivitás és a pozitív eredmények feltételei is. Ez a dialektikus gondolkodás egyik alapeszméje.²⁹ Ugyanez érvényesül a művészet értelmezésének alapstruktúrájában is: a művésszel szemben támasztott (határolt és határoló) konvenciók azonosítása sokszor többet mond a művész (szintén nem határtalan, de sokszor egészen meglepő) kreativitásáról és a kor társadalmáról egyaránt, mintha csak a nagy egyéniségek újításait helyeznénk az elemzés előterébe. Sőt mi több, mindez még abban is segíthet, hogy a művészet igazán izgalmas és jól rezonáló részét, vagyis a valódi lángelmék recepcióteremtő nagyságát megértsük: hiszen így jobban tudjuk, hogy mit küzdöttek le, vagy mit kerültek meg példaértékű nagyvonalúságukkal.³⁰

Amikor viszont Hauser úgy beszélt ezekről a gondolatokról, hogy inkább Marx törekvéseinek erényeit domborította ki, akkor már a nem egyértelműen éljenző hangnem ellenére sem kellett félnie attól, hogy szövegéből teljes mondatok tűnnek el. *A művészet szociológiájának* néhány passzusa ezt elég jól példázza.

„[...] Marx [...] azt mondta, hogy az emberiség igaz történelme az osztály nélküli társadalommal kezdődik majd el, és [nem úgy, mint Hegel –ZD.] beerte annak leszövegésével, hogy a kapitalista rendszer, belső ellentmondásai folytán, előbb-utóbb tarthatatlanná válik. [...] kizárólag osztály nélküli társadalomról beszélt, nem valamiféle egyöntetű, konfliktus mentes társadalmi formációról.”³¹

²⁶ *Velünk élő kultúrtörténet*, 117.

²⁷ *A művészet szociológiája*, Budapest: Gondolat, 1982. 15–17., 93–94.

²⁸ I.m., 426–427., 428., 493–494.

²⁹ I.m., 387. 443.

³⁰ Lásd ehhez: *A művészettörténet filozófiája*, Budapest: Gondolat, 1980. 136–139.

³¹ I. m., 445–446. A mű előszavában Hauser hadakozik az osztály nélküli társadalom képzetével, ame-

A józan, dialektikus, ráadásul a maga módján és mérsékelten „szociáldarwinista” Hauser, úgy tűnik, végül befogadhatatlannak bizonyult a korabeli magyar szerkesztő és kiadó számára. A csonkítás azonban láthatóan nemcsak az értelmezést gátolta, hanem a szöveg minimális koherenciáját is veszélyeztette. Ebből pedig nem elég azt az általános tanulságot levonni, hogy a cenzúra nem tesz jót a szövegek érthetőségének. Ez természetes. Az igazi probléma az, hogy Hauser gondolatvilágának itt egy olyan elemével (az értelmező, mind az erős társadalmi, mind az erős egyéni determinációkat semlegesíteni kívánó marxizmus egyfajta természetes szelekció-kritérium általi gazdagításával) szembesülünk, amely a kihagyott passzusok nélkül nehezen érthető. Ha viszont rekonstruáljuk, akkor Hauser egész, kiegyensúlyozottságot kereső elméleti építményének motivációi lesznek teljesebbek és érthetőbbek. Így pedig saját gondolkodói teljesítménye is koherensebbé válik. A sors dialektikus iróniája, hogy a rekonstrukciót most éppen az azt gátoló erőfeszítések gyorsították fel.

---

lyet az „ortodox marxizmus” által hordozott „metafizikai ballasztoknak” tekint (8.). Hogy ezek a passzusok hogyan mehettek át egy láthatóan működő cenzúra rostáján, fontos kérdés. Bár biztos választ nem tudok adni erre a kérdésre, de két szempontot mindenképpen javasolnék annak megfogalmazásához.

Az egyik, hogy Hausernek azt a teljes életművét átható gondolatát, hogy teljesen ideológia- és érdektelen gondolkodás, így tehát pozitív-heurisztikus értelemben vett „szabadon lebegő” értelmiség sincs, nem lehetett teljesen kitéssékelni szövegeinek magyar fordításából. Ameddig ezt nem a többféle szocializmus jegyében tette, hanem a marxizmussal mélyen szimpatizáló kívülállóként, a véleménye elfogadható volt. Amennyiben egy szerző nem kívánt az aktivista módján viselkedni, addig a polgári filozófiai és irodalmi világnézete mellett meglevő jelentős marxista szimpátiái őt magát is rokonszenvesebbé tették, mint egy olyan aktívan politizálni akaró elméletírót, aki nem tudja magáévá tenni a keményvonalas marxizmusból származó cselekvési elveket.

A másik pedig, hogy a cenzúrát itt is és mindenhol máshol a maga sajátos kontextusában kell tekinteni: hivatalos, központilag irányított cenzúra Magyarországon nem volt, viszont a könyv és lapkiadás minden fóruma maga döntötte el, hogy adott körülmények között, az adott időpillanatban ideológiailag mit tart elfogadhatónak és mit nem.

VISZONYLAG STABIL VILLAMOSVONALAK

Vajda Mihály: Szög a zsákból

Az utóbbi időkben egyre másra jelennek meg a memoárok, naplók, többé-kevésbé dokumentarista regények, melyek a múlt egy-egy szeletét próbálják feldolgozni. Egyre érdekesebb, vonzóbb területnek látszik a (nem eléggé) magunk mögött hagyott évszázad, melynek kisebb-nagyobb eseményei, jelenségei egyre több irodalmi munka számára szolgáltatnak nyersanyagot. Márpedig a múlttal való foglalatosság az önmegértés lehetőségét hordozza, s talán éppen azért is ez a megélénkült érdeklődés, mert itt és most, Európa közepén és a XXI. század elején úgy tűnik, nagyon nem értjük magunkat. Ebben, kétségtelen, oroszlánrészük van azoknak a változásoknak is, melyek az utóbbi években zajlanak Magyarországon és a határon túli magyarok körében. Anómiás időszak ez; eddig többé-kevésbé elfogadott konszenzusokat rúgnak fel, általánosan elfogadott értékeket kérdőjeleznek meg, jobb sorsra érdemes embereket szorítanak a partvonalra, kevésbé érdemeseket felemelnek. Mozgásban, átrendeződésben van az egész társadalom, és sokan úgy vélik, hogy a jelenlegi változások gyökereit a múltban kell keresni. Ahhoz, hogy rájyjünk, mi jelentheti a kiutat jelenlegi válságunkból, meg kellene értenünk, hogyan jutottunk el idáig. Mintha egyfajta kollektív pszichoanalízis zajlana, annak minden fájdmával, alkalmankénti kudarcaival, kisebb sikereivel.

És nyilván azért tartanak számot a személyes történetek is az olvasó érdeklődésére, mert ezeken keresztül közös történetünk elemei villannak fel. Hiszen az egyes történetek a nagybetűs történelembé ágyazódnak bele, mely így vagy úgy mindenkivel elbánt, s még a mai napig sem ereszt. Úgy tűnik, nagy igény van ezeknek a történeteknek a felkutatására, az elmesélésére és a megismerésére egyaránt. Valószínűleg ez a felismerés sarkallta arra a Magvető Kiadót, hogy 2015-ben újraindítsák az 1990-ben megszakadt, egyébként nagy sikerű *Tények és tanúk* című sorozatot, melynek számos kötete valóságos szenzáció lett.

Borítékolható volt, hogy Vajda Mihály memoárfélesége is sokak érdeklődésére tart majd számot. A legújabb kori magyar művelődés emblematikus alakjáról van szó személyében, sok-sok könyv szerzőjéről és ismert közéleti személyiségről, aki sokak szívébe lopta be magát vállig érő hajával, közvetlen, laza stílusával, sajátos humorával. Hiszen mi sem áll távolabb mind gondolkodásától, mind pedig személyiségétől, mint az akadémikus, professzoros megjelenés és beszédmód, így pedig azok számára is érthető, akik kevésbé iskoláztak a filozófiában. Akik pedig az utóbbi években

*Magvető Kiadó
Budapest, 2017
362 oldal, 4490 Ft*

kövezték gondolkodását, olvasták írásait, azok már rég tisztában vannak vele, hogy Vajdát mostanában kevésbé a filozófia nagy kérdései, mint inkább a saját múltja, a saját története, a saját énje izgatja. Nincs ebben semmi nagyzási hóbort, Vajda egészen egyszerűen visszatért a filozófiai kérdések forrásvidékéhez, a delphi jósdá parancsához: ismerd meg önmagad! S ezzel nem eltávolodott, hanem éppenséggel a lehető legközelebb került a filozófiához, hiszen az európai gondolkodás egész története erre az imperatívusra fűzhető fel. Többször is nekiveselkedett már az önelemzésnek; naplón, álomleírásokon, irodalmi művekre vonatkozó reflexiókon keresztül, most azonban arra vállalkozott, hogy a saját múltjával próbáljon meg számot vetni.

Ha valaki semmit nem tud Vajda Mihályról, csak annyit, hogy 1935-ben született budapesti zsidó családba, már annak is lehet némi elképzelése arról, hogy meglehetősen fordulatossá életéről van szó. Egy világháború, több rendszerváltás, (négy és fél) diktatúra, a holokauszt: sok is egy emberéletre. Vajda azonban mindezeket nem a hátsó sorokban, szélárnyékban meghúzódó kisemberként élte meg, hanem értelmiségiként a dolgok kelletős közepében állt – ahogyan később naplójában fogalmazott: kint a huzatban. Ott állt kint a hidegben a Budapesti Iskola tagjaként, disszidens brémai oktatóként, Heidegger fordítójaként, debreceni tanszékvezetőként, 2011-ben pedig látványosan megismételte magát a történelem: ugyanazokat a filozófusokat kezdték el ismét üldözni, rágalmozni, akiket már az 1973-as „filozófusper” idején is el akartak hallgattatni, s persze, hogy Vajda is köztük volt.

Talán 2005-re datálható, amikor Vajda először jelentette ki a nyilvánosság előtt, hogy „nem emlékszem a gyerekkoromra.”¹ A rá következő években egész sok írásában foglalkozott ezzel, majd a mostani könyvnek is az lett az első sora, mint annak a régi interjújának a *Vulgóban*. Aztán rögvést korrigálja is magát, hiszen kiderül, hogy ha másra nem is, a viszonylag stabil villamosvonalakra és a sínekre emlékszik. De az alapélmény ez: „mindent elfelejtettem a gyerekkorból, mert féltem az emberektől. 1944. március 19-ig erre talán nem volt okom, de azután minden bizonnyal” (7). Aztán – mégiscsak filozófusról van szó – sorra veszi az elfelejtés lehetőségének a módozatait: valóban elfelejtette-e, vagy valamiért el akarja hitetni magával, hogy elfelejtette, vagy elfelejtettnek véli... s nekilát, hogy megkonstruálja a gyerekkorát.

Ki az, aki maradéktalanul tisztában van a szülei élettörténetével? Általában tudunk *valamennyit* a szüleinkről, ám ez a tudás már mindig gondos szelekció, delfinológiai munka eredménye, hiszen kizárt, hogy a kedves szülők minden botlásukról, titkukról tájékoztatni akarnák gyermekeiket, akiknek a tiszteletére amúgy igényt tartanak. Vajda sem tud sokat az édesanyja életéről, megpróbálja hát kitalálni, miért lett az a csodaszép asszony olyan hallgató és depressziós, és közben megajándékozta pár év bohém művészettel a Tabánban, csodás képekkel, hangulatos kis kocsmákkal, szerelemmel. Aztán jött Hitler, és elvágta Magda előtt a berlini ösztöndíj lehetőségét, a lehetőséget egy hajlamai szerint való életre, hozzáment egy férfihoz, és nem sokra rá megszületett „a kis vöröshajú”.

Aztán jött a vészorszak. Furcsa, Vajda azt írja, hogy miközben a családot egyben kellett tartani, meg kellett menteni, „Magda gyönyörű volt, s olyan boldog, amilyennek a kislíú még soha nem látta” (39.). A rendkívüli körülmények rendkívüli képességeket aktivizáltak benne, s az ő keménységének és leleményességének köszönhető, hogy a család túlélte a nyilas rémuralmat. És még a háborút követő pár évben is megőrizte jó kedélyét egy darabig, „élvezte az új világot, amelyben már nem volt másodrendű polgár” (40.). Aztán... újra rátalált a depresszió, és újra csönd ülte meg a családot.

Az édesapáról sem tud sokkal többet a „kis vöröshajú”, még csak kitalálni sem tud neki semmilyen gyerekkort. Harcolt az első világháborúban, és a Csendes-óceán partjáról

¹ Létra a szoba közepén. Széplaky Gerda és Gulyás Gábor beszélgetése a hetvenéves Vajda Mihállyal. *Vulgo*, 2005/1–2. 258.

tért vissza két év alatt Fiumébe. De erről sem mesélt semmit, mint ahogyan az első házasságáról sem. Azt pedig már a kis Vajda is látta, hogy a családban az anya volt a domináns, az apa a hatalomnak is inkább behódolt, 1944. március 19. után sincs komolyabb szerepe, aztán pedig végképp eltűnik, belevész a hétköznapiakba.

A határ tehát 1944. március 19. Innentől végképp kiderült, hogy az apa s vele együtt a család nem jelent védőburkot. És – ahogyan évekkel később Vajda reflektál – „csak az utóbbi években eszméltem rá, hogy a soá, a vézskorszak volt az a sorsesemény, amely egész életemet, egész gondolkodásomat meghatározta” (71.). Még akkor is, ha addig nem emlékszik semmire. Vagyis pontosan azért. Mert éppen ezek az elfojtások készítették arra, hogy megpróbáljon megérteni mindent, mi történt és miért történt, és egyáltalán, mi vagy ki az a zsidó. Senki sem beszélt ezekről, mindenki felejtani igyekezett, de Vajda számára éppen „így vált a holokauszt személyes emlékezetem filozófiájának meghatározójává” (72.). Vagyis így és ezért lett belőle filozófus. Mert már a megértés akarása is filozófiai teljesítmény, maga a megértés, az egész borzalomnak és tanulságainak a megértése pedig olyan belátásokat nyújt az emberről, amelyekre évszázadok óta törekszik a filozófia. Például azt, hogy „igenis ember vagyok, ahogyan az is ember, aki éppenséggel belelőhetett volna a Dunába” (85.). Illúziók nem maradtak, hiszen „a tisztánlátás, nem pedig a vigasztalás a filozófia feladata” (85.).

Vajda innentől kezdve már az emlékeire hagyatkozva meséli tovább életének történetét, csapongva ide-oda az időben. Hogyan vitte el az apja egy nagygyűlésre, ahol a közönség boldogan tapsolt, hogy leleplezték Rajkék árulását, és hogyan kezdett el kételkedni. Hogyan szembesült továbbá a kitelepítések tényével, melynek nyomán még inkább elbizonytalanodott a rendszerbe vetett hite. Hogyan vezetett mindez oda, hogy a vegyészettől kiábrándulva filozófiára adja a fejét, s a Lenin Intézetbe kerül. Hogyan indítja el az '56-os forradalom a szellemi felszabadulás útján, s hogyan kerül az MTA Filozófia Intézetébe. S innentől ez már a magyar filozófia történetének a része.

Vajda a saját személyével kapcsolatban is igyekszik a tisztánlátás maximáját alkalmazni, nem stilizálja ellenállóvá magát: „valamelyik este megittunk vagy ötször annyi vodkát, mint máskor, s úgy hittük, elkezdhetünk élni. S el is kezdtünk: megkötöttük a kompromisszumainkat” (120.). Igaz, hozzátesszi, hogy nem hosszú időre, hiszen a barátai már 1968-ban aláírták a nevezetes petíciót Korčulán a Varsói Szerződés csapatainak a csehszlovákiai bevonulása ellen – ő ekkor nem volt jelen –, s mikor hazatértek, akkor egy füst alatt őt is kizárták a pártból. Igaz, ő fellebbezett, és visszavették, hogy öt év múlva újra kizárják.

Kétségtelen, hogy az egész könyv egyik legnagyobb tétje a Lukácsról és a Budapesti Iskoláról szóló részek, és alighanem az olvasók is erre voltak a leginkább kíváncsiak. Vajda a saját verzióját írta meg arról, hogyan alakultak a körön belüli erőviszonyok, hogyan kezdett el mindinkább kételkedni nemcsak a marxizmusban, hanem a kör közös jövőjében is, hiszen fokozatosan elkezdett távolodni a közös világréptől. Az olvasónak némi pontokon az lehet az érzése, hogy filozófiatörténeti intimpistáskodás részesévé válik, hiszen Vajda olyan részletekbe megy bele a kör egyes tagjairól (Márkus, Fehér, Heller), melyek nem voltak ismertek eddig a nagyközönség számára. Csakhogy Vajda számára a csoport dinamikájának, a közös ügyeknek a feltárása az önmegértési folyamat szerves része.

Gondoljunk csak bele: a magyar filozófia történetének legnagyobb alakjáról és a köré csoportosult, nemzetközi szinten is híressé vált körről van szó. Amennyire az élet ajándéka lehet ide tartozni, éppen akkora teher is, de mindenképpen kiemelkedő jelentőséggel bír. Viszonyítási pont, amelyhez újra meg újra visszatér az ember, újra meg újra megpróbálja megérteni magát az akkori helyzetekben, valamint azt, hogyan járult hozzá az adott dolog ahhoz, hogy az lett belőle, aki. S e helyt talán e sorok szerzőjének is megbocsátható egy kis intimpistáskodás: Vajda régóta beszélt már neki arról, hogy meg akarja írni a

Budapesti Iskola történetét, ahogyan ő látta. Régóta foglalkoztatta és nyomasztotta is ez: egyrészt az, hogy úgy érezte, el kell mondania a maga verzióját, a maga igazságát a Budapesti Iskoláról, tartozik ezzel magának, másrészt pedig az, hogy nem akar senkit sem megbántani. Megtette végül, kimondta: „... meg akartam szabadulni tőlük. Úgy éreztem, ez a feltétele annak, hogy végre önmagam legyek” (161.). A kör felbomlott, ő pedig azon kapta magát, hogy ott áll „mindenfajta megváltó eszme és mindenfajta filozófiai álláspont nélkül” (165.).

És itt ér véget a könyv első fele, mely a semmiből a semmi felé tartott. Az elfeledett gyerekkortól, a holokauszt traumájától az eszméből való kiábrándulásig. Talán nem véletlen, hogy Vajda úgy érezte, fel kell rúgnia ezt a barátságot, ki kell rúgnia a saját lába alól minden támasztékot, ha egyszer is bizonytalanságot érez vele kapcsolatban. Hiszen ő már megtapasztalta, milyen az, amikor minden kockán forog, ami az embernek kedves, beleértve a saját életét is (még ha erre nem is emlékszik, és nem is volt számára sokáig tudatos). S ha egyszer szembesült ezzel a semmivel, akkor – ha igazán tisztességes magához – többé nem futamodhat meg előle. Avagy véletlen-e, hogy Vajda gondolkodásának hőse a nyolcvanas években éppen az a Martin Heidegger lett, aki minden alapot, metafizikai fogódzót kirúgott az ember lába alól, és létének radikális végességével, semmisségével igyekezett szembesíteni?

A könyv második fele pedig azt az interjút tartalmazza, melyet Vajda régi barátja (s nem melleleg, a *Lét és idő* egyik fordítója), Kardos András készített vele az 1977–1990 közötti időszakról, vagyis arról a tizenhárom évről, amikor Vajda a marxizmustól való megszabadulás és némi kitérők után felfedezi magának Heideggert. Az olvasó minden bizonnyal meglepődik, hogy a könyv közepén egyszer csak műfajt vált a szöveg, és vallo-másszerű, fikciós szövegből hirtelen interjú lesz. Vajda egy helyen megindokolja, miért akarta, hogy ebben a formában folytatódjon a szöveg: mert némely dolog máshogyan nem jutott volna eszébe.

Nehéz megragadni, mi a különbség a két rész között. Az első rész talán líraiabb, személyesebb, átgondoltabb. Az élettörténet elmesélése reflexiókkal keveredik, fikciós elemeket használ, megkonstruálja a szülei történetét: ezeknek egy interjúból kevésbé van helyük. Ugyanakkor való igaz, hogy egy beszélgetésben mindig előjönnek olyan dolgok, melyekre önmagától nem gondolt volna az ember; így ez körültekintőbb, alaposabb, ám tárgyyszerűbb is, kevésbé „vallomásos”, kevesebb tépelődés, érzelem van benne. A két műfaj kiegészíti egymást: a gyerek-, kamasz- és fiatal felnőttkor elmesélése személyesebb, líraiabb, az élettörténet folytatása pedig inkább dokumentarista jellegű, de addigra már túl is vagyunk a nagy vallomásokon, és Vajda filozófiai gondolkodásának az alakulása kerül előtérbe.

S ekkor jön a képbe Heidegger is, akire azért volt szüksége, hogy el tudjon újra indulni valamerre, s általa tudott visszakapcsolódni a filozófiához. Ekkor azonban már nem a megváltó igazságot kereste, hanem a kérdés lehetőségét egyáltalán, s egyre kevésbé volt fontos számára a rendszeres, szisztematikus (értsd: akadémikus) filozófiai gondolkodás. Ettől egyre jobban eltávolodik, mind stílusában, mind pedig tárgyában, és egyre több írása születik könyvekről, a kultúráról, a modernitásról, és ezekben egyre jobban elkezd kiforrni gondolkodásának az az iránya, mely ehhez a könyvhöz is vezetett.

S itt talán egybeér a kör: Vajda végre elmondta, kíméletlen őszinteséggel feltárta mindazon dolgokat, melyeket évtizedeken keresztül hurcolt magában, s melyek egész életére, gondolkodására döntő hatást gyakoroltak. Az elfelejtett gyerekkor mint a világot megérteni kívánó vágy kiindulópontja és a Budapesti Iskola mint érzelmi és filozófiai szempontból egyaránt jelentős szellemi közeg: ez a két alapélmény, s most mindkettővel kapcsolatban megtörte a hallgatást. S ha fentebb azt írtam, hogy a kortárs irodalom egyik nagy tendenciája a múlttal való számvetés igénye, most azt tenném hozzá, hogy ennek pedig alapvető végbemenési módja a hallgatás megtörése, ahogyan igen sok kortárs prózai mű

esetében láthatjuk. Vajda is ennek az igen nehéz feladatnak veselkedik neki, hiszen kevesen tudják nála jobban, hogy a beszéd, a logosz alapvető sajátossága, *differentia specificája* az embernek, mint *zōon logon echōn*nak – ahogyan Heidegger rámutat. A beszéd által vagyunk azok, akik vagyunk, általa és benne értünk meg másokat éppúgy, mint önmagunkat, és a beszéd az egyetlen lehetőségünk közös és saját ügyeink rendezésére.

Vajda Mihálynak van egy Foucault Binswanger-értelmezéséről szóló írása,² melyben a kierkegaard-i „jogosult kivétel” fogalmát is elemzi. Ahogyan a dán filozófus írja: „a helyzet a következő: a kivétel azzal, hogy önmagát elgondolja, az általánost is elgondolja; azzal, hogy önmagát működteti, az általánost is működteti; azzal, hogy önmagát magyarázza, az általánost is magyarázza. A kivétel tehát önmagát és az általánost is állítja, és ha az általánost alaposan tanulmányozni akarjuk, akkor pusztán egy jogos kivétel után kell néznünk; az sokkal világosabban mutat meg mindent, mint maga az általános.”³ Amikor Vajda, mint jogosult kivétel, a logosz, a beszéd mint felmutató láttatás által saját magát tételezi, saját magát próbálja megérteni, akkor saját partikularitásával egyetemben az általánost is bevonja a diskurzusba. Rendkívüli személyiség és rendkívüli életút az övé; azzal, ahogyan önmagát magyarázza, közben sok minden másra is magyarázatot ad, s általa talán jobban értjük az elmúlt évtizedeket és saját magunkat.

---

² Vajda Mihály: A jogosult kivétel. *Beszélő*, 2008/2.

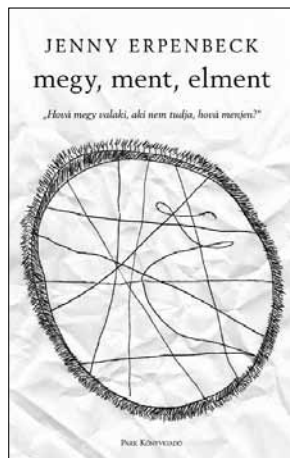
³ Kierkegaard, Søren: *Az ismétlés. Constantin Constantius próbálkozása a kísérleti pszichológiában*. Ford. Gyenge Zoltán. Ictus, 1993, 106.

MENNI, MENNI, MINDIG MENNI

Jenny Erpenbeck: *Megy, ment, elment*

Thomka Beátának ajánlom szeretettel

Jenny Erpenbeck alapos kutatásokra épülő tényregénye 2015 közepe táján jelent meg, és így még a nagy menekülthullám előtt született. Vagyis közvetlenül a menekültprobléma és a vele való politikai szembenézés eszkalálódásának küszöbén íródott. A könyv ugyan fölkerült a Deutscher Buchpreis rövid listájára, de a díjat végül is Frank Witzel regénye nyerte el.¹ Ha ma ránézünk a hat címből álló rövid listára, akkor azt mondhatjuk, hogy a legsikeresebb regénynek Jenny Erpenbeck műve bizonyult.² Talán csak azért nem kapta meg a díjat, mert a zsűri nem merte vállalni a közvetlen aktualizálás veszélyét és vádját. Mindenesetre a *Neue Zürcher Zeitung* kritikusa rögtön a megjelenés után ezt írta: „A kortárs német irodalom egyik legerőteljesebb hangja.” Azt gondolhatnánk, hogy a menekültválság ábrázolásának legnagyobb nehézsége az általános társadalmi-történelmi probléma és az individuális életsorsok ábrázolásának összekötésében áll. Erpenbeck azonban nem is így közelít a kérdéshez: ő abban bízik, hogy az individuális életképek mozaikszerű tablójából majd csak létrejön az általános helyzet valamiféle képe. Az igazi kihívás Erpenbeck szerint az, hogy *homon* szemléljük ezt a problémát. A regény bevezet egy éppen most nyugdíjba vonult berlini professzort, aki elkezd foglalkozni a menekültekkel (és áttételesen persze a menekültkérdéssel). A regény így alapvetően két szempontból közelíthető meg: a perspektíva felől és a probléma felől. Ez a két megközelítési mód polarizálta a kritikákat is. Friedmar Apel így írt a *Frankfurter Allgemeine Zeitung*-ban: „Jenny Erpenbeck égetően aktuális tényregényt írt az afrikai menekültek berlini helyzetéről. Miközben a *Megy, ment, elment* című regény célja nem a világ megjobbítására való felszólítás, hanem a reflektált szórakoztatás.”³ Dana Buchzik pedig ezekkel a szavakkal kezdte a *Der Spiegel*-ben megjelent kritikáját: „Már az első oldalakon világos lesz, hogy a főszereplő ennek a regénynek egyúttal a fő problémája is. Richard, a nyugdíjba vonult professzor, hosszú oldalakon keresztül unatkozik a tó partján álló házában. Tobzódik az emlékeiben, és büszke arra az elegáns

¹ A regény címe: *Die Erfindung der Roten Armee Fraktion durch einen manisch-depressiven Teenager im Sommer 1969*.

² A könyvről lásd Thomka Beáta kitérő kritikáját: „Kiilleszkedettek”: szegedi, berlini variációk. *Tiszatáj*, 2016. 4: 88–94. (A másik tárgyalt regény: Szilasi László: *A harmadik híd*, Magvető Kiadó, 2014.)

³ Friedmar Apel: *Wir wurden, werden, sind sichtbar*, http://www.faz.net/aktuell/feuilleton/buecher/rezensionen/belletristik/gehen-ging-gegangen-von-jenny-erpenbeck-13770081.html?printPagedArticle=true#pageIndex_0

Park Könyvkiadó
Fordította Blaschik Éva
Budapest, 2017
307 oldal, 3490 Ft

módra, ahogy a hagymát hámozza [...].”⁴ A nagy kérdés így az lesz, hogy ezt a két megközelítésmódot sikerül-e összekapcsolni egymással. Amikor a szerzőnek azt a kérdést tették fel, hogy miért választott a könyve főszereplőjének egy professzort, aki ráadásul éppen most megy nyugdíjba, ezt válaszolta: „Először is világos volt, hogy a főszereplőnek férfinak kell lennie. Mert azt nehezen lehetett volna elképzelni, hogy egy nő fiatal férfiak szobájába jár. És szükségem volt valakire, akinek bőven van ideje. Olyan valakit akartam, aki a menekültekkel való találkozás során valóságos fejlődési folyamaton megy keresztül.”⁵ De ehhez épp egy olyan professzorra volt szükség, akihez az egyik diákja az *Odüsszeia* 11. énekéről, egy másik pedig (egy diáklány, akibe még kicsit szerelmes is volt) Ovidius *Átváltozásainak* jelentésrétégeiről írt szemináriumi dolgozatot?

I.

Sibylle Lewitscharoff *Blumenberg* című regényének 2011-es megjelenése óta, a regénynek van egy új alműfaja, az úgynevezett filozófus- vagy professzor-regény. Ennek megvannak a maga csapdái, amit Ijoma Mangold rögtön szóvá is tett. „Lewitscharoff új regényének címe semmiféle kételyt nem hagy a tárgyát illetően: *Blumenberg*. A filozófus Hans Blumenberg-ről van szó (1920–1996). Ennélfogva a regényre az első oldaltól kezdve ránehezedik az a felelősség, hogy mind Blumenberg csodálóinak, mind Sibylle Lewitscharoff rajongóinak eleget kell tennie.”⁶ Vagyis nagyon nehéz olyan regényt írni, amelynek hőse nem egyszerűen egy filozófus, hanem egy valóban élt személy, akiről még számos emlék és anekdota kering a köztudatban (hogy a műveiről most ne is beszéljünk).⁷ Erpenbeck főhőse persze nem filozófus, és nem is valóságos személy. Ugyanakkor Richardot, a filológus-irodalmár professzort nagyon termékeny élethelyzetben kapja el, éppen a nyugdíjba vonulása pillanatában. „Talán még sok évnek néz elébe, talán csak néhánynak. Mindenesetre az a helyzet, hogy Richardnak mostantól fogva nem kell időre kelnie, hogy bemenjen reggel az intézetbe. Mostantól egyszerűen ráér. Ráér utazgatni, mondják. Ráér könyvet olvasni. Proustot, Dosztojevszkijt. Ráér zenét hallgatni. Nem tudja, meddig fog tartani, míg megszokja, hogy ráér. A feje azonban még működik, ugyanúgy, mint eddig. Mihez kezd most a fejével?” (9.) Különösen jól sikerült regénykezdet. A professzor magára maradt: a felesége meghalt, a szeretője elhagyta, most elveszti a kollégáit és a diákjait. És lehet, hogy még a gondolatai is elhagyják? De először is megváltoznak a legmindennapibb szokásai és rutinjai. „Talán a kardigán tényleg helyénvalóbb az ő helyzetében, mint a zakó. De legalábbis kényelmesebb. És mivel nem megy már naponta emberek közé, voltaképp borotválkozni sem kell minden reggel. Hagyjuk nőni, ami nőni akar. Egyszerűen csak nem útjába állni, vagy ez már a halál kezdete?” (11.) Az egyszerű töprengés után az utolsó félmondat szinte felsikolt: lehet, hogy a halál ezekkel az egyszerű szokás-változásokkal kezdődik? Innen kezdve tudjuk, hogy a professzornak valamit keresnie kell: a kapcsolatok megszakadása és

⁴ Dana Buchzik: Trifft ein Berliner Professor auf Flüchtlinge, <http://www.spiegel.de/kultur/literatur/gehen-ging-gegangen-gen-von-jenny-erpenbeck-rezension-a-1050518.html>

⁵ <https://www.mein-literaturkreis.de/blog/buch/jenny-erpenbeck-gehen-ging-gegangen/>

⁶ Ijoma Mangold: Der Trost des Löwen, *Die Zeit*, 2011. szeptember 8.

⁷ 2016-ban aztán megjelent Gisela von Wysocki *Wiesengrund* című regénye (Suhrkamp Verlag), amely a műfajt folytatva Adornóról szól. Még a következő nagy dicséret mögött is érezhetők a műfaj dilemmái: „A *Wiesengrund* botránymentes regény az értelmiségi erotikáról, a gondolkodás erotikájáról. Erről a témáról alig-alig tudunk beszélni. Az absztraháló értelem könnyen előtérbe nyomul. Gisela von Wysockinak azonban sikerült érzeki, vicces, élvezetes történetet írnia, amelyen keresztül még lehet érezni Theodor W. Adorno mélységében mély gondolkodását.” Marie Schmidt: *Untersetzter Herr, Anzug grau*, in: *Die Zeit*, 2016. október 27.

a szokások változása a *halál kezdete* lenne. És most történik valami: egy nap Berlinben, bevásárlás közben az Alexanderplatzra sodródik, ahol elhalad egy tüntetés mellett: a tüntetők afrikai menekültek, akik az éhségstrájkjukhoz támogatókat keresnek. Ám ennek nem is tulajdonít különösebb jelentőséget, mígnem aztán este a híradóban meglátja a képeket. És innen kezdve lassan érdeklődni kezd: visszamegy az Alexanderplatzra, ahol azt láthatja, hogy bontják le a tiltakozó menekültek sátrait. És néhány pillanaton belül az érdeklődésből terv születik. Aztán hamar rádöbben, „hogymilyen keveset tud; még az afrikai országok fővárosait sem tudja megnevezni. Szeretné földeríteni, hogy mit gondolnak a menekültek [...]”.⁸ Ezért összeállít egy kérdőívet, fölkeresi őket a szálláson – egyszóval, ismerkedni kezd velük. És nagy meglepetésére, a menekültek szívesen válaszolnak, ők lesznek az új barátai. A professzor így új szellemi tevékenységre talál: följegyzi az életrajzokat, az életrajz-töredékeket. Egy interjúból tudjuk, hogy az íróónak is ez volt a munkamódszere. „A személyek és a történeteik mind igazak. A portretizált menekültek mindannyian reálisak, habár természetesen mintáknak tekintetem őket. Összesen tizenkét férfival beszéltem, közülük ötöt választottam ki a könyv számára. A beszélgetéseket angolul és részben olaszul folytattam. [...] Néhány olvasó szóvá tette, hogy csak kedves emberekről írtam. De ők nyíltak meg nekem, és velük beszélgettem a legszívesebben hosszabban is. A könyvnek az a részlete is, hogy Richardnak (szinte) minden barátja befogadott egy menekültet, megfelel a valóságnak. Nemcsak nálam, »Jenny Erpenbeck«-nél, lakik pillanatnyilag egy menekült, de több barátom is felkínált a férfiaknak egy-egy szobát.”⁹ Ugyanakkor nem tudom elfogadni Dana Buchzik szigorú ítéletét: szerinte „Richard mindvégig a koloniális gondolkodási minta foglya marad, a menekülteket »idegeneknek« vagy »sötétbőrűeknek« nevezi. És – Kanttal szólva – nem a morális kötelességből kiindulva viszonyul a menekültekhez, hanem ebből a viszonyból csak profitálni akar. A súlyosan traumatizált embereknél [...] a saját kérdéseire keres választ.”¹⁰ Egyrészt a regényben sincs olyan immans szemponctunk, amelyből kiindulva Richard álláspontja problematizálható lenne: a regény egésze inkább Richard tanulási folyamatát ábrázolja.¹¹ Másrészt az, hogy a főhős a saját kérdéseire keres válaszokat, még nem feltétlenül probléma, ráadásul ebben az esetben a lehető legszorosabban összefügg a regény konstrukciójával.

II.

A regény döntő motívuma a menés (vagy tágabb értelemben az úton-levés). Amikor a professzor egy ízben meglátogatja a menekülteket a szállásukon, a következő kis jelenet játszódik le: „Bekopog a 2019-esbe, és kinyitja [az ajtót], balra a fal mellett áll egy ágy, ül rajta valaki és ír. [...] Egészen fiatal, vad loboncú, amikor a gondozónő megkérdezi tőle, hogy van-e kedve beszélgetni a professzorral, beleegyezése jeléül kurtán hátraveti a fejét, mint egy makrancos ló. A német szavakkal teleírt lapot félreteszi maga mellé az ágyra, a feje fölött a falon lista lóg a német rendhagyó igékkel: *gehen, ging, gegangen* – megy ment elment” (57.).¹² És valóban, a „menni” a menekültek számára az egész nyelv központi szava. A menekülésnek akkor van vége, amikor ez a szó már csak nyelvi alakzatként jelenik meg.

⁸ Friedmar Apel: i. m.

⁹ <https://www.mein-literaturkreis.de/blog/buch/jenny-erpenbeck-gehen-ging-gegangen/>

¹⁰ Dana Buchzik: i. m.

¹¹ Aminek persze az a mély üzenete, hogy ha még egy professzornak is ilyen sokat kell tanulnia az új kihívással szembesülve, akkor ez mindenki másra még inkább igaz.

¹² „A berlini szenátus azoknak a menekülteknek a német tanítását is finanszírozza, akiket csak megtérnek és hamarosan ki fognak utasítani, sőt még azokét is, akiket meg sem térnek, jogilag tehát itt sincsenek. És itt tanulják a *gehen* (menni) szabálytalan igét [...]”. Friedmar Apel: i. m.

(1) A menéssel kapcsolatos irodalom kiindulópontja Kerouac *Úton* című (eredetileg 1959-ben megjelent) regénye. Egy hosszú autóstoppos útról van szó: a történet maga az út megtétele, és nincs más kaland, mint az előbbre jutás. A regény valószínűleg két alapgon- dolata miatt válhatott kultikus könyvvé. Egyrészt az utazáshoz sajátos mámor kötődik, amely összefonódik a technikai civilizációval. A főhős nézelődve, élményeket gyűjtve utazik. A sebesség nem oltja ki a látványt, a látvány pedig nagyrészt az utazás körülmé- nyeire terjed ki. „Aztán következett életem legnagyobb autótúja, egy nyitott teherau- tón, melynek platóján hat-hét srác terült el, a volánnál pedig két szőke minnesotai farmer- fiú ült. Jóképű, mosolygós, vidám táhó volt mind a kettő. [...] Még fönn se voltam a platón, a kocsni már lódult is tovább. Megtántorodtam, mire valaki elkapott, és én lehup- pantam. Kezembe nyomtak egy pálinkás flakát: még lötyögött benne valami. Meghúztam, és ez nagyon jólesett abban a lírai, vad, szemerkélő nebraskai levegőben. – Ez az! Most megyünk csak igazán! – kiáltott fel egy baseball-sapkás kölyök, amikor a farmerfiúk rá- léptek a gázra, és kilencvenes tempóban hagyták le az összes többi járművet.”¹³ Másrészt az utazás, az úton-levés a szabadság létmódja, vagyis a kiszakadás az egyre szorongatób- bá váló célracionális világból. „Irány Los Angeles – kiáltották. – De hát mit fogtok ott csinálni? – Ki tudja? És kit izgat?”¹⁴ És még a főhős is majdnem eltántorodik az úti céljától: „És te hová igyekszel: – Mondom neki, Denverbe. – Van ott egy hűgom, de már évek óta nem láttam.”¹⁵ (És ehhez jön még, hogy az utazásnak állandó bizonytalanságot ad, hogy senkinek sincs pénze, vagy alig-alig van valamennyi.)¹⁶

(2) Peter Weiss 1963-ban jelentette meg a *Das Gespräch der drei Gehenden* című művét.¹⁷ Általában ezt a kis könyvet nem szokták kapcsolatba hozni Kerouac regényével. „Férfiak voltak, akik csak mentek, mentek, mentek. Nagyok voltak és szakállasak, bőrsapkát és hosz- szú esőkabátot viseltek, Abelnek, Babelnek és Cabelnek hívták őket. Miközben mentek, egy- mással beszéltek. Mentek és nézelődtek, és látták, ami megmutatkozott nekik, és erről beszél- tek, és másról is beszéltek, arról, ami korábban mutatkozott meg nekik. Amíg az egyik beszélt, a másik kettő hallgatott, és figyelt vagy körülnézett, és ha az egyik befejezte a beszé- dőt, akkor a másik kezdett el beszélni, és aztán a harmadik, és a másik kettő figyelt, vagy valami másra gondolt.”¹⁸ „Hárman mennek. Többet nem tudunk. Mennek, mennek és men- nek, magukkal rántanak, magukkal húznak, velük megyünk, de nem tudjuk, hová.”¹⁹ A há- rom férfi hangja nem válik el élesen egymástól, beszélnek és beszélnek, de nem beszélgetnek. A monológokat emlékek, látványok vagy sötét, szörnyűséges víziók táplálják. Weiss mindkét kerouaci premisszát fölfüggeszti: az úton-levés itt már nem utazás, hanem csak menés és menés. Weiss azt sugallja, hogy ezekhez az önmagukba forduló monológokhoz menni kell, a technikai segédeszközök itt mindent elrontanak. Ugyanakkor az utazás (illetve a menés) itt is felszabadulást jelent, olyannyira, hogy még csak azt sem tudjuk, a három férfi honnan és hová megy. Weiss szerint ez a fölszabadulás mégsem jelent szabadságot, a szereplők a je- lenségek és a víziók foglyai. Egy idő után azt is érezzük, hogy itt talán nem is az utazás vagy

¹³ Jack Kerouac: *Úton*, Kriterion Könyvkiadó 1970. 26–27. (Fordította: Déry György.)

¹⁴ I. m. 27.o

¹⁵ I. m. 27–28.

¹⁶ „Van pénzed? – fordult hozzám. – Fenét van. Egy fél liter whiskyre talán még futja Denverig. Hát neked? – Nekem sincs, de én tudok szerezni. – Hol? – Akárhol. Csak követni kell valakit egy mellékutcán. Ez csak vili, vagy nem? – De, azt hiszem, igen.” I. m. 28.

¹⁷ Marcel Reich-Ranicki erről a kis könyvről ugyan külön nem nyilatkozott, de a szerző legproduk- tívabb korszakába sorolta, és ezért jó okkal feltételezhetjük, hogy nagyra tartotta. Lásd uő: *Lauter Verrisse*, Deutscher Taschenbuch Verlag 2008. 97.

¹⁸ Peter Weiss: *Das Gespräch der drei Gehenden*, Suhrkamp Verlag 1965. 7.

¹⁹ Ron Winkler: Peter Weiss: *Das Gespräch der drei Gehenden*, http://rezensionen.literaturwelt.de/content/buch/w/t_weiss_peter_das_gespraech_der_drei_gehenden_rowi_12687.html

a menés maga a téma. De akkor miről is szól ez a kis könyv? Először is azt vehetjük észre, hogy itt szó sincs boldogságról: az egymás közötti kötelekek (még az egység ellenére is) véglegesen meglazultak. A három férfi idegenül áll szemben mind a realitással, mind a saját személyével. (Egyikük még akkor sem emlékszik a nevére, amikor pedig már a saját iratait nézegeti.) Ha választ akarunk kapni arra a kérdésre, hogy miről szól ez a szürreálisnak tűnő víziósorozat, akkor a következő képet érdemes fölidézni: „Ha hallom a lépteinket a kavicson, ebben a csöndben, a fal mögött, akkor újra itt van a másik, amely sohasem ér véget, és még mindig itt fekszem, a homokban, egy nyílt kazal mellett, és kicsit kúszhatok a szögesdrót mentén, egy szorosan körbezárt, fákkal körülkerített létesítményben. Ha ott vagyok, nem lehet többé kijönni, csak elfelejteni tudom egy időre, és akkor azt mondom magamnak, ébren vagyok, még élek, de aztán újra itt van, újra itt áll előttem [...]”²⁰ Ez a koncentrációs tábor világa,²¹ amelyről csak monologizálva, ilyen örült képekben lehet beszélni.

(3) Peter Handke 1985-ben jelentette meg a *Die Abwesenheit* című művét, amelyet ő maga „mesének” nevezett. A könyv elején és végén egy-egy Csuang Ce-idézet található: „Egy mindenre alkalmas lónak ez a véreben van. Mintha vonakodna, mintha elveszett lenne, mintha megfeledkezne magáról. Egy ilyen állat port és földet hagy maga után, és eltűnik a pillantások elől.” Aztán a végén: „Az ember élete a Földön hamar elmúlik, mint egy fehér ló fénye, amely egy ablakon keresztül esik be. ... Próbálj meg velem jönni a nem-lét kastélyába, ahol minden egy.”²² Az élet olyan gyorsan tűnik el, mint egy vágózó ló, ezért gyere velem oda, ahol minden egy, vagyis vissza a természetbe. 1992-ben Handke maga filmet készített ebből a műből, és új forgatókönyvet írt hozzá. Norbert Grob egy kitűnő recenzióban így írt erről a filmről: „Ez a film csodálatosan törekeny hangulatot áraszt, a konkrét jelenlét és az alvajáró varázs keverékét. Néha csak a tájakra szeretnénk figyelni, amelyeket Handke hősei bejárnak, élvezni szeretnénk a fák, a rétek és a mezők auráját, ezeknek a rövid emelkedőknek és tágas síkságoknak az auráját, amelyek Dél-Franciaország és Észak-Spanyolország között helyezkednek el. Néha a legszívesebben becsuknánk a szemünket, és csak a szavakra figyelnénk, amelyek – eltérően attól, ahogy az a moziban általában történik – sohasem alapoznak meg egy *cselekedetet*, inkább egy spontán hangulatot fogalmaznak meg, vagy egy régi álmot, vagy egy túl sokáig elnyomott emléket. És végül az ember sokszor csak csodálkozna azon, hogy mindig az egészről van szó, de Handke olyan keresetlenül tudja megjeleníteni, mintha minden csak egészen véletlenszerűen lenne összerakva.”²³ A film részletes elemzése helyett csak a fentiekben fölvezetett kontextushoz szeretném kötni: többször is elhangzik, és a fenti recenzió címében is szerepel a „menni, menni, menni” motívum. Handke Weiss művéhez kapcsolódik: *egy részt csak a menés jön szóba, csak a menésben valósul meg a természettel való összhang, a közlekedési eszközök használata ettől eltérít.* (A filmben állandóan a technika kritikájáról van szó: állandóan dübörögnek a vonatok, a motorcsónakok, a metrók, a buszok, számtalan hidat látunk, autópályát stb. A szereplők csak egyszer csábulnak el, amikor buszozni kezdenek, valahogy a birtokukba kerül egy busz. Ezután számol-

²⁰ Peter Weiss, i. m., 47.

²¹ „A *Das Gespräch der drei Gehenden* olyan kísérlet, amelyet az Auschwitzra való emlékezésékként lehet olvasni. Egy-két dolog rejtélyesnek tűnhet, de a látszólag tetszőleges örültség lassan hatalmas sebnek bizonyul. A három férfi világa a nem-feldolgozott képek festménye. Szürrealisztikus módon, a részletekre tekintettel észleljük őket, anélkül, hogy a maguk egészében leírnánk őket. A realitás, mint az álomban, eltorzul és elmozdul. A múlt a jelent olyan panoptikumá tette, amely mindent megenged, és úgy tűnik, semmit sem követel.” Ron Winkler: i. m.

²² Peter Handke: *Die Abwesenheit*, Suhrkamp Verlag 1987. 5. és 227. (Az idézett szöveghelyek a magyar fordításban csak nehezen azonosíthatók; hasonló értelmű szövegek: Csuang Ce *Bölcsessége*, Magánkiadás 1991. 30. és 77.)

²³ Norbert Grob: Peter Handkes neuer Film „Die Abwesenheit“: Gehen, gehen, gehen!, *Die Zeit*, 1994. március 4.

nak le az utazással, és fogalmazzák meg, hogy csak a menés van összhangban a természetben való léttel.) *Másrészt* Handke visszaállítja azt, hogy a menés a szabadság létmódja; a szabadság megnevezésére szolgáló terminus a könyvben és a filmben a távollét, a kívülről. Olyan emberek indulnak útnak, akik a polgári életükben már mindig is kívülről voltak, mintegy befelé fordulva éltek. Handkénak (Peter Weiss műve után) még arra kell válaszolnia, hogyan lesz ezekből a monológokból kommunikáció. A szereplők általában nem menés közben beszélnek, megállnak, kis kört formálnak, és valaki belekezd vagy egy emlék elmesélésébe, vagy egy bölcséleti fejtegetésbe. Figyelnek egymásra, de az az érzésünk, sokáig nem is értik egymást. Ám aztán szép lassan a monológok összefonódnak, a szereplők a megértés szintjén is egymás felé fordulnak.

Erpenbeck regényében a menés értelmezésének és ábrázolásának újabb fordulatát láthatjuk: itt már nem a cselekvésről és a jelenségről, hanem magáról a szóról van szó: „A *Grimm szótár* szerint ez »egy formailag és tartalmilag nagyon sokszínű szó, melynek kimerítő tárgyalása külön könyvet igényelne«. A ragozás magában foglalja az egész tér-időbeli képzelőtehetséget, és így a mozgásnak ebben az igéjében az afrikai menekültek is hamarosan fölismerik a saját sorsukat. A sivatagon keresztül jöttek, hosszú úton, sok határon át, az egyik ideiglenes helyről a másikra haladva, és nemsokára megint menni fognak.”²⁴ Egyrészt az utazásuk legalábbis ideiglenesen véget ért, nyugvópontra jutott. És mindegy már, hogy ez valamilyen közlekedési eszközzel vagy gyalog történt. Többnyire gyalog persze, veszélyektől és számos halálesettől övezve. Az utazás vagy a menés mint menekülés, mint megérkezés; a közvetlen életveszélyből a bizonytalanságba vezető út. Másrészt az utazás messze nem a szabadság létmódja, hanem a pusztta túlélésért való harc. És miután sikerült eljönni, még nincs biztosítva a megmenekülés.

Erpenbeck regénye talán a legközelebb Peter Weiss kis kötetéhez áll: Weissnél a jelenlegi katasztrófa abban áll, hogy az egykori katasztrófát nem sikerül megbeszélni, hogy a monológok nem alkalmasak ennek megbeszélésére. Erpenbeck szerint viszont a megírás maga és a professzor előmunkálatai már hozzájárulnak a megbeszéléshez. A következő kis epizód nagyon szépen mutatja, hogy Erpenbecknél a menés és az úton-levés motívumának betetőzéséről és meghaladásáról van szó. „De szeretné tudni Richard, hogy milyen kérdések vezetnek el a szép válaszok honába.” (108.) A beszélgetések így már nem a menés közben, pontosabban annak szüneteiben játszódnak le; a kérdések most utólagosak, és a menés helyébe lépnek. „Szoktál néha sétálni? *Walk*, kérdezi Richard, de Oszarabo félreérti a szót, *work*nek, dolgozásnak. Igen, szeretnék dolgozni, de nem engedik” (108-109.). Freudi típusú félreértés vagy félrehallás. A professzor valami nagyon egyszerűt akar kérdezni: de aki menekült, határokat lépett át, az egyik ideiglenes tartózkodási helyről a másikra haladt, a „sétálni” igét hallani sem bírja; és ehelyett állandóan a munkára, a dolgozásra gondol. Korábban az utazás, a menés a munka és a célracionális világból való kiszakadást jelentette, most viszont éppen ehhez szeretnének eljutni. Aki dolgozik, aki munkát kapott, az megérkezett az új világba, annak az élete biztonságban van. A befogadás első, ideiglenes csúcspontja a dolgozás,²⁵ utána már „csak” a kulturális integráció következik. Richard ehhez kapcsolódó gondolata már az utóbbihoz kötődik, és mintegy önmagának mondja: „Ahogy Mozart Taminóját [is] próbára teszik, [...] minden ajtónál, amelyet ki akar nyitni, megállítja egy hang: *megállj!*” (109.) A professzor Mozartot felidézve talán arra is gondol, hogy majd a menekülteknek (vagy utódaiknak) is „el kell jutniuk” addig, hogy a saját helyzetük leírásához *A varázsfuvolára* tudjanak hivatkozni.

²⁴ Friedmar Apel: i. m.

²⁵ „Mit akarnak? Munkát akarnak. És a munkájukból megélni. Itt akarnak maradni Németországban. Kik vagytok?, kérdezik tőlük a rendőrök és a városi szenátus odahívott tisztviselői. Nem mondjuk meg, mondják az emberek.” (17.)

III.

A könyvben van néhány nagyon érdekes és értékes morzsa, amelyekből kiindulva a mű egésze is megközelíthető (illetve értelmezhető).

(1) Richard életének fontos fordulópontjához érkezett, megváltozik az identitása: professzorból nyugdíjas lesz. Az átmenetet érzékeltető események a pakolás, a búcsúünnepség. Az identitásváltozás nem csak az időben játszódik le, hanem az időhöz való újfajta viszonyulást is jelent. „Richard vár, de nem tudja, mire. Az idő most egészen másmilyen lett. Nagy hirtelen. Gondolja.” (10.) De *milyen* lett az idő? Ezt most még nem tudjuk meg; de az biztos, hogy az idő a jövőre orientált, az előretétekintés, a várakozás határozza meg. „A döntési és cselekvési szituációkban a személyek a múltból jöve, a jövőbeli eseményekre próbálják beállítani magukat.”²⁶ Itt persze nem egy döntési vagy cselekvési szituációról van szó, hanem egy bizonyos életkor eléréséről, ami már eleve előtérbe tolja az időt. „A döntések és a cselekvések ezért mindig tartalmaznak jövőre vonatkozó elképzelést; a személyes életben nincsen »jelen« a »jövőre vonatkozó kép« nélkül.”²⁷ De milyen ez a jövőre vonatkozó kép? „Most [...] az idő önmagában [kínózza].” (10.)²⁸ Feltételezhetjük, hogy a professor mindennapjaiban az oktatással és az adminisztrációval járó kötelességek állandóan szűk időbeli keresztmetszetekhez vezetnek: a jelen uralma az állandóan ön maga után való rohanást jelentette. A nyugdíjazás miatt bőven lenne ideje, de most az idő önmagában kezdi el kínozni. „Múljon el, de ugyanakkor ne múljon el.” (10.) Az idő önmagában így a szorongást közvetíti; az állandó feladatokon, kötelességeken elintéznivalókon túl ott leselkedik a halál, vagy legalábbis annak képzete. Ezért kérdezi is magától nemsokára (egy egész kicsit más kontextusban): „ez már a meghalás kezdete”? (11.) És aztán önmagának mondja, szinte bizonygatva: „Nem, ez biztosan nem így van [...]” (11.) A regény egésze talán éppen erről szól: Richard a saját szorongásaival küzd. S ez a küzdelem arra irányul, hogy egy másik szférában vissza kell állítani a tennivalók és a feladatok uralmát. A kérdés azonban az, hogy Richard ezt miért éppen a menekültekkel való foglalkozásban találja meg. A regény erre csak nehezen tud válaszolni. De itt az idő kapcsán egy válaszlehetőség mégis felmerül: „Amikor Richard magához húzza a taromból alatt és alszanak. [...] Egy pillanatra megjíed, hogy ezeknek a fiatalembereknek itt hirtelen így meg kellett öregedniük. Várakozás és alvás. Evés, amíg a pénzből futja, egyébként meg csak várakozás és alvás.” (57.) A menekültek ugyanúgy tétlenségre vannak ítélve, mint ő, a nyugalmazott professor.²⁹ Richard ezt akarja elúzni, és ezért kezd el küzdeni a menekültekért: a sorsok itt összeérnek.

(2) Talán azt gondolnánk, hogy a menekültkérdés tematizálásának legkézenfekvőbb módja az otthon-hiány leírása. A berlini Alexanderplatzon az éhségstrájkoló menekültek körében játszódik le a következő kis jelenet: „Az emberekhez, akik inkább meghalnak, semmint hogy megmondják, hogy kicsodák, szimpatizánsok csatlakoztak. Egy fiatal lány odaült a földre törökülésben az egyik fekete bőrű mellé, és halkán beszélget vele, időnként bólint, és közben cigarettát sodor magának. Egy fiatalember a rendőrökkel vitatkozik, de hát nem is itt *laknak*, mondja a fiatalember, a rendőr pedig azt feleli, *nem is kapnának*

²⁶ Dieter Sturma: Person und Zeit, in: Forum für Philosophie Bad Homburg (szerk.) *Zeiterfahrung und Personalität*, Suhrkamp Verlag 1992. 141.

²⁷ Uo.

²⁸ Az alábbiakban a fordítást többször is kicsit módosítottam, az értelmezés igényeihez igazodva.

²⁹ Még a regény elején Richard mintegy éber álomban lát egy víziót, amelyet a szerző csak rendkívül takarékosan bont ki: „Egy röpke pillanatra megjelenik lelki szemei előtt egy dühös tarka kutyája képe, amely fogaival és karmaival marcangol egy könyvet, amelynek címe: *Gondolatok a várakozásról*.” (10.) Ez az ő feladata most, a várakozás, a magában való időre való előretétekintés *sztémarcangolása*.

rá engedélyt, hát ez az, vágja rá a fiatalember.” (20–21. Kiemelés tőlem: W. J.) Valahol lakni kellene, ami engedélyhez kötött, és ezt az engedélyt nem megkapni – ez a végső kiszolgáltatottság. Heideggernek van egy híres, 1951-ből származó előadása, amelyben ezt mondta: „A lakáshoz, úgy tűnik, hozzá tartozik az építés. Az építésnek a lakás a célja. De nem minden építmény lakás is egyúttal. A híd, a repülőtéri csarnok, a stadion és az erőmű építmények, de nem lakások; a vasútállomás, az autópálya, a duzzasztógát vagy a vásár-csarnok épületek, de nem lakások. Az említett építmények mégis a lakás szférájában helyezkednek el.”³⁰ A háború utáni újjáépítés idején vagyunk, csak nem annyit akar mondani Heidegger, hogy a közintézmények mellett ne feledkezzenek meg a lakásépítésről sem? Ez a hangfekvés volt az, amely annyira irritálta Adornót is.³¹ Azért azt nehéz lenne tagadni, hogy a későbbiekben érdemleges dolgok is kiderülnek a lakásról. „Az a mód, ahogy te vagy, és ahogy én vagyok, az a mód, ahogyan mi emberek a Földön vagyunk [...] az a lakás. Embernek lenni annyit jelent, mint halandóként a Földön lenni, és ez pedig azt jelenti, hogy lakni.”³² Heidegger azt állítja, hogy a bauen (építeni) német szónak van egy régies alakja, a buan. „Ott, ahol a bauen szó még eredetien szólal meg, ott egyidejűleg azt is mondja, hogy *meddig terjed* a lakás lényege.”³³ Arról többen is írnak, hogy az ófelnémet babwe, bouwen, buan, buwan szó a mai értelemben vett építést jelenti, és azt is több helyen említik, hogy ez a Babilon szó első részével függ össze. De arra sehol sem találtam utalást, amit Heidegger állít, hogy ez a szó szorosan összefügg a „bin”-nel (a „vagyok”-kal). Így tehát az építés és a lakás között logikai, az építés és a létezés között viszont nyelvészeti kapcsolatot állítottunk föl. És ezt a két kapcsolatot Heidegger a következő tézisben egyesíti: „az ember annyiban van, amennyiben *lakik*”.³⁴

(3) Egy interjúban Erpenbeck érdekes és meglepő kérdést kapott: „Más lenne ez a könyv, ha Ön Németország nyugati, és nem keleti részén született volna?”³⁵ (A szerző 1967-ben, Kelet-Berlinben született, így huszonnégy éves volt a berlini fal leomlásakor.) És a válasz mintha rövid töprengés után érkezne: „Lehet. Természetesen kelet-németként nagy változásokat élhettünk meg, habár ezeket nem lehet azonosítani a menekültek helyzetével. Talán bennem némi kelet-német szkepszis a nyugat-német törvényekkel szemben. Számomra a könyv írása közben vált világossá a születés helyének véletlenszerűsége. Miért van az a »szerencsénk«, hogy Németországban születtünk, egy pillanatnyilag biztos országban, amely gazdaságilag is rendben van, és más emberek ebből nem részesülnek? A menekültekkel érintkezve ez nagyon óvatossá tett. Az ember nem mer magáról túl sokat mesélni, mert szégyelli, hogy neki milyen jól megy a sora. Ugyanakkor a menekültekkel való kontaktus gyakran meg is szégyenített: az adakozás inkább jellemző az olyan emberekre, akiknek kevés van, mint azokra, akik azt gondolják, sok a vesztenivalójuk.”³⁶ Erpenbeck a regényre vonatkozó kérdésre válaszolva szinte észrevétlenül áttér a menekültekkel szembeni beállítottságra: aki valaha szegény volt, aki élt elnyomás-

³⁰ Martin Heidegger: *Vorträge und Aufsätze*, Neske Verlag 1985. 139.

³¹ „Németországban sokan a tulajdonképpeniség zsargonját beszélik, még inkább írják. Ennek ismertetőjegye a társadalmi kiválasztottság, a nemes és a meghitt hang; az alsó nyelv, mint emelkedett nyelv. [...] Miközben túlcsoordul a mély emberi fölkapartság hatalmas igényétől, annyira sztenderdizált, mint a világ maga, amelyet pedig hivatalosan tagad; részben a maga tömegsikerénél fogva, részben pedig azért, mert a maga üzenetét a maga pusztá jellegén keresztül automatikusan tételezi, és azáltal elválasztja a tapasztalattól, amelynek pedig éltetnie kellene.” Theodor W. Adorno: *Jargon der Eigentlichkeit*, in: uő: *Gesammelte Schriften*, 6. kötet, Suhrkamp Verlag 1973. 416–417.

³² Martin Heidegger: *Vorträge und Aufsätze*, i.k. 141.

³³ Uo.

³⁴ Uo.

³⁵ <https://www.mein-literaturkreis.de/blog/buch/jenny-erpenbeck-gehen-ging-gegangen/>

³⁶ Uo.

ban, annak fejlettebbek az empátikus képességei. Érdekes módon egyfajta meditatív reflexióként jelenik meg a kelet-német perspektíva. „Az amerikaiaknak megvolt a saját tervük Németország egyik felével – az oroszoknak meg a másikkal. És sem az egyik oldal anyagi jóléte, sem a másik oldal tervgazdálkodása nem a német polgárok valamely különleges jellemvonásából fakadt, ők csak az anyagot szolgáltatták az elrendelt politikai kísérlethez” (103–104.). Ez a passzus két premisszára épül, amelyek a nyolcvanas évekbeli magyar ellenzéki gondolkodásból is jól ismertek voltak: egyrészt a megszálló szovjet erők a közép-európai történelem civilizációjára külsődleges berendezkedést erőszakoltak rá; másrészt Kelet- és Nyugat-Európáról egyfajta libikóka-logikával kell gondolkodnunk. (Itt így van, ott úgy van; az előnyök és a hátrányok egymás tükörképei.) A regény hangsúlyozottan volt NDK-regény. Az emberek büszkének lehetnének arra, hogy a menekültek az ő világukat (ország-részüket) választják. „Mire kellene büszkének lenniük?” (104.) Nem kell büszkének lenniük, a vonzerejüket nem maguknak köszönhetik, hanem annak, hogy egykor „keblükre ölelték [őket] a fal tehetősebb részén élő nővéreik és fivéreik”.³⁷ (Uo.) És így a regény arról is szól, hogy az egykori menekülők és potenciális menekülők maguk is befogadók lettek – a sors *kegyelméből*.

A regény igen szép fordításban, alig másfél évvel a német megjelenés után (a Goethe Intézet támogatásával) Magyarországon is napvilágot látott. Ez önmagában is felemelő kulturális esemény. Egyébként a regény világával, a fentiekben rekonstruált mondanivalójával való szembesülés Magyarországon csak megaláztatást eredményezhet. Itt nem lehet (és nem lehetett) átélni azt a katarzist, hogy az egykori menekülők és potenciális menekülők egy (mások által) vágyott világot tudtak volna fölépíteni.³⁸ Fájdalmas kimondani: itt (most legalábbis úgy tűnik) a sors *kegyelme* eltékozoltattott.

---

³⁷ A fordításban itt egy kicsit távolabb tartottam volna a magyar „rendszerváltás” terminológiáját: ami nálunk a rendszerváltás volt, az Németországban a berlini fal leomlása.

³⁸ Ugyanakkor nagyon várom, hogy valamilyen irodalmi mű szülessen azokról az önkéntesekről, akik 2015-ben a budapesti Keleti pályaudvar környékén – már akkor is dacolva az embertelen politikával – elsőrangú humanitárius munkát végeztek.

BIZÁNCBAN MI A SZÉP?

Konsztantyin Nyikolajevics Leontyev: A bizantinizmus és a szlávtság

Mivel a haladás továbbra is feltartóztathatatlanul látszik, még ma is ünnep, ha az ember végre egy igazi kerékkötővel, reakciós elemmel szembesülhet. A XIX. századi orosz gondolkodó, Konsztantyin Leontyev arra a következtetésre jutott, hogy már ennyi is sok volt a progresszióból, ideje lenne észhez térni. Mivel egy igazi konzervatív (nem közveszélyes messianista vagy kőkorszaki muzsikdemokráciáról álmódózó szlavofil) sosem kínál menekülést az olvasónak valamiféle utópiában, Leontyev sem ígérhet többet a hanyatlás lassításánál.

De nézzük, miért van pusztulásra ítélve minden ember alkotta mű, azon belül az államok és a birodalmak, köztük Oroszország is. Hogyan jutottak a nemlétebe azok, amelyek már végigmentek a fejlődési és hanyatlási cikluson, mi vár még azokra, amelyek már elindultak a lejtőn. A leírásban használt metaforák nagy része élettani jellegű, nem függetlenül attól, hogy Leontyev orvosi végzettséget szerzett, bár olyan ijesztőnek találta a moszkvai egyetem preparátumait, hogy inkább más pályát választott.

Igy is organizmusoknak látta az államokat és a nemzeteket, amelyek egyszerű szintről indulnak, még kevésbé egyéniek, a mai brutalista építészetnek is becsületére való küklopszbunkereket hagynak ránk. A csírák, ebihalak még nem nagyon különbözöek, de „a növekedéssel a tartalom is összetettebb lesz”, ha a növény nagyra nő, hamarosan virág és gyümölcsöt hoz, itt még van fejlődés, nem is akármilyen.

Leontyev még azt is kimondja, hogy ebben a szakaszban vétek konzervatívnak lenni. Caesar, Periklész, Kőrösz koráig a haladás minden hívének igaza volt, és minden konzervatív tévedett. Aztán fordult a kocka. De maradjunk még a virágzó bonyolultság korszakában. Létezik még a szatrapákból, márkikból, lordokból, pánokból, bégekből álló politikai arisztokrácia, de hamarosan kialakul az egyeduradalom, „nagyformátumú diktátorok, imperátorok, királyok” jönnek (cárokat nem említ).

A kibontakozás szakaszát a despotizmus terminus sajátos használatával magyarázza, ez olyan formaképző elem, mint például a palack, ami megakadályozza, hogy az anyag elillanjon, miatta „nem mer az olajfa tölgyfává lenni” (eddig azt hittem, a despotizmus a mandulafácskát is nyírfává akarja változtatni). Ez az erő elég ahhoz, hogy eljuttassa az organizmust az elsődleges egyszerűségtől a virágzó bonyolultságig, de nem tudja konzerválni, nem maradhat örökké a csúcson, hamar megindul a „másodlagos vegyítő egyszerűsödés”.

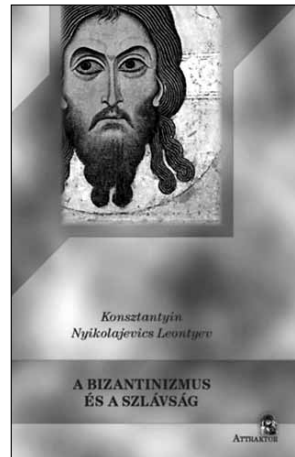
Leontyev inkább a hanyatló szakasz leírásában jeleskedik, hisz attól akar elrettenteni minket. A tüdőgyulladás

Attraktor Könyvkiadó

Fordította, jegyzetekkel ellátta és az utószót írta Farkas Zoltán

Máriabesnyő, 2016

162 oldal, 3200 Ft

részletes leírásán mutatja be, hogy gyógyulás híján a tüdő „*egyneművé, egyformává válik*”, már a halál előtt hasonlítani kezdenek egymásra a haldoklók, utána pedig minden különbség eltűnik, a csontvázak jobban hasonlítanak egymásra, mint az ebihalak. Csak ebből a perspektívából érthető az a kétségbeesett segélykiáltás, hogy „*hagyni kell Oroszországot megfagyni, nehogy megrohadjon*”.

Az Orosz Birodalom a bizantinizmusban találhat olyan konzerváló erőt, amely késleltetheti a pusztulását. Ez politikai szinten önkényuralom, ami nem hangzik jól, de hosszú út vezet az *autokratór* kiszámítható, stabil uralmáig. Már a pogány Rómában kialakult az ideiglenes, majd tartós diktatúra. Mire színre lépett a kereszténység, a nép már megszokta ezt, az új vallás pedig védelmezőt talált benne, és spirituális dimenziót adott az autokráciának. Leontyev számtalan példát hoz fel a világtörténelemből arra, hogy ezer-ezerkét-száz évnél tovább nem maradnak fenn birodalmak, államok. Bizánc kitöltötte ezt az időt, majd külső támadás végzett vele.

Bámulatos, hogy Leontyev milyen közvetlen analógiákat lát az antik birodalmak és a XIX. század második felének európai államai között. Ez nem jelenti azt, hogy a múltban élt. Sok nyelven beszélő, jól informált, világlátott diplomata volt (különösen Törökországot, Görögországot és a Balkánt ismerte jól, a krétai konzulátuson is dolgozott), de úgy elmélyült a keleti kereszténység aszketikus, maximalista változatában, hogy a szeretetesség is eljutott. Leontyev gondolatvilága igen jó példa arra, hogy csak a kereszténység tud mély, sokrétű kapcsolatot teremteni a modern kor és az antikvitás között; akik kiiktatják a szellemi hagyományból a kereszténységet, azok az antik örökségtől is elszakadnak.

Leontyev elutasította Dosztojevszkij és Szolovjov „rózsaszín kereszténységét”, viszolygott a vallás „humanizálásától”, a megbékélést hirdető moralizálástól, mert meghamisítja a hitet az, aki csak szeretetről beszél, rettegésről nem. Kiállt a szerzetesek „fekete” kereszténysége, az „aszketikus és dogmatikus pravoszlávia”, a „bizánci pesszimizmus” mellett. Azzal példálózott, hogy az evangélium nem jövendöl egyetemes testvériséget, viszont olyan időket ígér, amikor fogyatkozik a szeretet, majd eljön az Antikrisztus országa.

Bizáncot valóban az antik állami jog és az új vallás tette stabilná, de az előbbi téren igen jelentős újításokat hajtott végre Diocletianus, keletről vett mintákat követve. Az utolsó pogány császár az uralkodótól kiinduló új hatalmi hierarchiát hozott létre, ezt különböző szinteken kiépített hatóságok működtették. A nyugati civilizáció azonban az ezzel ellentétes köztársasági értékeket idealizálja, így a nevelés hatására gyerekkorunk óta Marathónért lelkesedünk, miközben megvetéssel tekintünk a perzsákra.

Leontyev imponáló példát talál a perzsák hősiességére: a főurak úgy könnyítették meg Xerxész menekülését, hogy egyenként az uralkodó elé járultak, meghajoltak, majd a tengerbe vetették magukat a hajóról. A perzsa Thermopülai áldozatai nagyobb hősök, mint Leónidasz harcosai, mert kényszer nélkül választják az öngyilkosságot egy valósi-állami eszme nevében.

Nemcsak az egyszerű élvezetekben tobzódó XIX. századi kispolgár nem érhet föl ilyen eszményekhez, hanem a germán feudalizmust megtestesítő egocentrikus lovag sem. A nyugati társadalmi hierarchia messze elmarad a bizáncitól, de már azt is nagyrészt lerombolta az egyenlőséget és jólétet ígérő demagógia, a fatális leegyszerűsödés felé haladó társadalomból pedig minden magasabb rendű értéket kiöl a burzsoázia és a szocialista mozgalom.

Leontyev rendszerében nem állítható szembe a hierarchiával az etnikai elv, vagyis nemcsak orosz, hanem „összbizánci” sovinizmus sincs benne. Miközben az Orosz Birodalom egyre nemzetibbé válik, konzervatív körök pedig örülnek a lengyel felkelés leverésének, bosszantják őket a „balti bárók” kiváltságai, Leontyev háborog az idegen eliteket sújtó megtorlás miatt, akkor is elkésérti a hierarchia rombolása, ha ez amúgy a pravoszláv muzsik jólétét növeli.

Miközben a moszkvai szalonokban a kereszténység vértanúinak tekintik a törökök rabságában szenvedő szlávokat, és hathatós segítséget ígérnek a bajba jutott testvéreknek (hátha a még mindig Isztambul néven ismert Cárgrádot is sikerül megszerezni), Leontyev nem velük, hanem a törökökkel és a görögökkel szimpatizál. Jellemző, hogy azért nem kedveli a bolgárokat és a szerbeket, mert olyannak látja őket, amilyenek szeretnének lenni. Az bántja a nemzeti ébredés hírnökeit, hogy balkáni aljanépnek, nem pedig művelt európeereknek tartják őket, Leontyev viszont azért utasítja el őket, mert már olyanok, mint a franciák. Jólétet és egyenlőséget akarnak, nem pedig nagy eszméket szolgálni (a függetlenségi harc mozgatórugója is csak valamiféle „etnografikus liberalizmus”).

A bolgár nép például egyszerű, de nem naiv, jólelkű vagy buta, hanem fejletlen. Ráadásul Krum kánért lelkesedik, aki serleget készítettett a csatában elesett I. Niképhorosz császár koponyájából, és abból ivott a fényes lakomákon. „A konok, nehéz, ravasz bolgár nő” annyira hasonlít a jólelkű és könnyelmű orosz nőre, mint a műszerész a költőre. De nem az utóbbi kerül ki győztesen minden összehasonlításból. A szerző elismerően ír egy angol vagy amerikai nőről, aki bezáratná a játékkaszinókat és a kávéházakat, ha hatalomra kerülne, hogy ne működjenek olyan intézmények, amelyek „elvonják az otthontól a férfiakat”, Oroszországban viszont azt jelentené a dámák diadala, hogy attól fogva a bojárasszonyok is bejáratosak lesznek ilyen helyekre. A krétai viszont „csinos, szép, merész, büszke, szellemes és egyúttal szívélyes, mosolygós nép”, a külső megjelenése és a temperamentuma is romantikus.

Elmés társalgást folytat (franciául) egy „eszes pasával”, aki olvasta a *Holt lelkeket*, és felfigyelt arra, hogy Gogol komikus hősei számára igen fontos a rangban felettük álló személyek tisztelete. Szerinte nagyon erős lehet az ilyen állam, hisz „ha Csicsikov ilyen, akkor milyenek az okos és jó emberek?” Míg a görögök és a bolgárok a „politikai majmolással” vannak elfoglalva, Oroszország mindaddig erős marad, amíg nem lesz alkotmánya. Mint Carlyle megjegyzi, az oroszok még sokra vihetik, mert megvan bennük „az engedelmesség tehetsége”, ami máshol már kiment a divatból.

De meddig tud ellenállni „az egalitárius, liberális haladás folyamatának”? Leontyev égeshez, rohadáshoz, olvadáshoz és a kolerához hasonlítja a jelenséget (az utóbbin maga is átesett). A despotikusan megformált egész fokozatosan elveszti azokat a tulajdonságait, amelyek megkülönböztetik a környezetétől, bár a virágkor bizonyos jellemzőit az utolsó pillanatig megőrzi. Mondanom sem kell, hogy ekkor már a haladás egyik apostolának sincs igaza, a gyakorlatban mégis „diadalmaskodnak, mert könnyen úsznak az árral”. Egyre nagyobb lendületet kapnak, lefelé a lejtőn, és zászlókat lobogtatva, diadalordítással zuhannak a szakadékba.

Azt írta róla a kitűnő lengyel eszmetörténész, Andrzej Walicki, hogy élete végén már nem nagyon bízott abban, hogy Oroszország önálló kulturális típust hozhat létre. Apokaliptikus látomásokban jelentek meg előtte a jövő lehetséges forgatókönyvei: pápai fennhatóság alá helyezi magát a Birodalom, vagy nem konzervál, hanem a lejtőn lefelé vág az élre, győzelemre viszi a forradalmat, majd lerombolja a polgári kultúrát. Az orosz cár ad szervezett formát a szocialista mozgalomnak, mint Nagy Konstantin császár a kereszténységnek. Vagy a demokratikus, világi Birodalom lesz az Antikrisztus országa.

Már e könyv utolsó fejezetében is körvonalazódik valami a jövőből: egy föderatív köztársaság, amely véget vet a korábbi államiságnak. Alighanem nagy ára lesz az összeolvadásnak, mert elvesznek a helyi sajátosságok, hagyományok. Itália és Spanyolország már csak tartomány lesz az új államban, mint Bretagne vagy Toscana. Csak ne lenne ez annyira ismerős valahonnan.

A SKANDINÁV DOGMAREGÉNY, AVAGY IRODALMI ÉLVEBONCOLÁS

Karl Ove Knausgård: Halál (Harcom 1.); Szerelem (Harcom 2.)

Mindenki képes elbeszélni az élettörténetét úgy, hogy azokat az eseményeket, melyeket az emlékezete megőrzésre méltónak talált, narratívává alakítja. És nemcsak képes rá, hanem meg is teszi, mivel a modern ember kényszerű feladata, hogy személyes és társadalmi azonosságát maga teremtsen meg újra és újra azáltal, hogy összefüggő élettörténetet beszél el önmagáról. Ha azonban ez az önteremtő elbeszélés – ahogy a társadalomtudomány állítja – mindannyiunk tevékenysége, életstratégiája, küzdelme, akkor mitől különleges a norvég Karl Ove Knausgård háromezerhatszáz oldalas vallomása? Mert tagadhatatlanul az. És vajon miért nem lehet már ebben a kérdésben sem kételkedés nélkül leírni, hogy regényről, önéletrajzról vagy autofikcióról van szó? Miért toporog a kortárs irodalomelmélet tanácstalanul a Knausgård-jelenség előtt? Mire föl a médiaérdeklődés, a nemzetközi siker? Hozzásegít a megértéshez, ha elgondoljuk, hogy Norvégiában, a slow-tv hazájában egy hétórás vonatút vagy egy hajókirándulás több mint százharminc órán át tartó dokumentumfilmje képes tévénezők százezreit a képernyőhöz ragasztani.

A hatrészes vallomás első három kötete norvégul 2009 tavaszán jelent meg, a negyedik és ötödik 2010 tavaszán került a norvég könyvesboltokba. A megkésített hatodik kötetben, amelyet eredetileg szintén 2010-re ígért a szerző, de csak 2011-ben látott napvilágot, már a korábbi kötetek fogadtatásával kapcsolatos reflexió is helyet kapott, valamint az a Hitlerről szóló hosszú esszé, amely a kötetek feltűnést keltő címválasztását is magyarázza. A *Harcom* norvég címe, *Min kamp* ugyanis még inkább a *Mein Kampf*ot idézi. A hat kötetből azonban nem egy vezér gyermekkorra bontakozik ki, hanem egy a helyét nem találó modern emberé, aki élettörténete elbeszélése közben önmagát a könyv lapjain teremti újjá, és kíván ezzel együtt eltávolodni az irodalomtól, az írói hivatástól.

Az első kötetben, amely magyarul, a Magvető kiadásában a *Halál* alcímet kapta, látjuk Knausgård-t kamaszként apjától rettegvé, látjuk felnőtt íróként önmaga arcát vizsgálva, és látjuk fiatalemberként apja temetésére készülve. A második kötet, magyarul a *Szerelem*, az exodus története: a harmincéves író egyik pillanatról a másikra úgy dönt, hogy első feleségét és Norvégiát hátrahagyva életét Svédországban folytatja. Nem a miért, hanem a hogyan válik ismertté számunkra, ahogy újránősül, ahogy a kisgyerekes apaszerep, a hétköznapi meddő harc feléről benne minden kitarást. „Így

Magvető Kiadó
Fordította Petrikovics Edit
Budapest, 2016
436 oldal, 3990 Ft

az élet, amelyet éltem, nem a sajátom volt. Próbáltam a sajátomévá tenni, ez volt a harc, amelyet vívtam, de egyszerűen nem ment, a valami más utáni vágy teljesen aláásta mindazt, amit csináltam.” (II. 69.)

Az elvágyódás és annak triviális okai a kortárs irodalom egyik alaptémája. Knausgård harca mégsem olyan, mint a többi. Van benne valami emberfeletti. A szöveg mennyiségében, a kötetek megjelenésének tempójában, az elbeszélés erejében, a kitarulkozó hangnemben. „Még amikor untam, akkor sem tudtam letenni” – írta elismerően a *The New Yorker* kritikusa 2012-ben az amerikai megjelenés kapcsán. Ebben a kijelentésben nyilván van némi túlzás, de a magyar olvasóra is feltehetőleg a jó olvasmány ereje hat, és nem a bizarr kíváncsiság, hogy a szerző valóságos személyek életének valóban megtörtént eseményeit teregeti ki a saját élete regényének lapjain. Persze északon sem csak a pletykaéhség vagy a regényt irodalmi reality show-ként kezelő médiafelhajtság, a kitargyalt rokonok nyilvános kérdőre vonása indokolta Knausgård sikerét, hanem az a társadalmi és magánéleti tabukat feszegető őszinteség, ahogy az író saját férfi mivoltához, apaszerepéhez, feleségeihez és gyerekeihez viszonyul, és amelyben rengetegen ismertek magukra, botránkoztak meg, vagy kezdtek a maguk életéről is knausgård-i módon gondolkodni, sőt néhányan az új írógeneráció tagjaiból még írni is.

Érdemes megemlíteni, hogy a kétezres évektől Észak-Európában is igen elterjedt trenddé vált a Franciaországban már több évtizede művelt autofikciós írás. A norvég Tomas Espedal, a dán Kim Leine, a svéd Per Olov Enquist önéletrajzi művei magyarul is olvashatók. A saját temetését megrendező Claus Beck-Nielsen „posztumusz” biográfiája nemzetközi érdeklődést váltott ki, és leginkább egy avantgárd performanszra emlékeztet. A *Harcom*hoz fogható, terjedelmű és irodalmi hatású vállalkozás azonban egy sincs.

Egyediségét az is jelzi, hogy az északi irodalomtudomány és irodalomkritika még mindig nem jutott konszenzusra azzal kapcsolatban, hogy milyen műfajba sorolható a mű. Talán a legismertebb megközelítési mód, a „kettős szerződés” elmélete (Poul Behrendt) szerint az autofikciós mű olvasóját azért bizonytalanítja el, mert nem tudja egyértelműen eldönteni, hogy fikcióról vagy valóságról olvas. Ez az örökös kételkedés tartja életben a szöveg iránti érdeklődésünket is. Egy másik megközelítési mód a performatív biografizmus (Jon Helt Haarder) kifejezést használja a *Harcom* jellemzésére. Eszerint az író a valóság, így a saját életének mások számára is felismerhető elemeit csak hatáskereszként alkalmazza a szövegben, nem alapvető kételyt ébreszt az olvasóban, sokkal inkább a mű meggyőző erejét fokozza. Sokan mindkét megközelítéssel egyetértenek, de létezik olyan felfogás is, amely szerint új műfaji kategóriára van szükség a *Harcom* megértéséhez (Arne Melberg). És persze vannak olyanok is, akik szerint a Knausgård-kód kulcsa valóban blöff (Eivind Tjønneland).

A műfaji besorolás kérdésében a Skandinávián kívüli befogadónak szerencsére nem feltétlenül szükséges döntenie: nyilván olvashatja fikcióként, metafikcióként vagy autofikcióként is a művet, illetve tarthatja magát kizárólag a belső borítón szereplő „regény” meghatározáshoz. A megbízhatatlan elbeszélőkhöz edződött olvasó úgyis érzi majd többek közt azt az ellentmondást, amely a szöveg részletgazdagsága, az eltelt évek távlatából is aprólékosan ábrázolt helyzetek, párbeszédek és érzelmi állapotok olykor túlírt jellege és az elbeszélő emlékezetével kapcsolatos megjegyzései között feszül. „Néhány részletől eltekintve, [...] szinte semmire sem emlékeztem a gyerekkoromból. Azaz gyakorlatilag egyáltalán nem emlékeztem a történésekre, ellenben a helyszínek, ahol zajlottak, megmaradtak bennem.” (I. 191.) Szinte ugyanezt az önkritikus kiszólást ismétli a második kötet utolsó oldalain: „Arra ugyan nem emlékszem, amit az emberek mondtak, sem arra, mi történt ott, ahol voltam, cserébe pontosan fel tudtam idézni, hogyan nézett ki, és milyen hangulat uralkodott benne” (II. 554.). Az olvasó tekintete vagy átsiklik ezen a pár soron, vagy egy Epimenidész-paradoxonhoz hasonló rejtvénnnyel kénytelen szembesülni:

valóban minden krétai hazudik, vajon a dokumentarista pontossággal megírt többezer oldalas *Harcom* kitaláció, vagy csak Epimenidész/Knausgård járhatja velünk a bolondját. És ha igen, akkor szándékosan állít valótlan az emlékezőtehetségéről, vagy csak a regényt átható szégyenérzet, önmaga iránti megvetés mondatja vele az önkritikus szavakat.

Tudatosság látszik abban, ahogy a két első kötet a teljes önéletrajz bevezetőjeként szolgál, tematikus keret és a hatkötetes mű koncepciójának megfogalmazása is egyben. A harmadik, negyedik és ötödik kötet Knausgård életének szakaszait kronologikusan követi, a hatodik kötet pedig döntően az említett Hitler-esszéiből, a 2011. július 22-i terrortámadásokról szóló Breivik-esszéiből, továbbá az első kötet apa-témájának lezárásából áll. Ebben a kötetben már a teljes sorozat fogadtatásával, a rokonok kritikájával, felesége ideg-összeroppanásával kapcsolatos kiábrándult reflexiók is helyet kaptak.

Az első kötet így kezdődik: „A szív számára az élet egyszerű: ver, ameddig bír. Azután megáll.” A második kötet vége felé pedig a következőket írja: „Az életet könnyű megérteni, csak kevés tényező van, amely meghatározza. Az én esetemben mindössze kettő. Az apám és az a tény, hogy nem tartoztam sehová” (II. 553.). Ez a mondat az első kötet pontos kivonata is egyben, amely döntően az apja halála utáni napokról, az életét alkoholistaként végző férfi után förtelmes állapotban maradó ház kitarításának naturalista leírásáról szól. Ebben a kötetben még hosszan elidőzik az elbeszélés a szülők válása körüli időszaknál, Knausgård első gimnáziumi événél, és azon belül is egy szilveszteri buli unalomig részletezett leírásánál. Ez a közel száz oldal egyrészt a már említett lassú tévé drámai feszültségét idézi, másrészt – legalábbis Norvégiában – mindenki számára ismerősnek hat, amennyiben a fiatalkori ivászatok előjátékának, az alkoholszerzés lassú unalomba fulladó próbatételeinek dokumentuma. Ám, ha az olvasó mégis képes túljutni a mélyponton, belátja, hogy ez a semmilyenre sikerülő szilveszter éj a tizenéves Knausgård hovatarozásának teljes hiányát mutatja, s az egész kötet allegóriája.

Ez az magány-élmény később a felnőtt Knausgård szégyenérzetével egészül ki. Szinte minden pillanatban jelen van és megbénítja, láthatatlan hordóba zárja az elbeszélői ént. És vele együtt minket is – Ibsent idézve – lebecsát „a mélybe, énje kútjába, hol jól ráfeszül a donga” (Henrik Ibsen: *Peer Gynt*, Rakovszky Zsuzsa és Kúnos László fordítása). Ebből a hordóból nem látunk ki, mintha a szemünk csak egy szűk határon mozgó dogma-kamera segítségével tájékozódna, és nem tudjuk az elbeszélő szavait, érzéseit, viselkedését kívülről megítélni. A rengeteg szó mögött megbújik egy olyan igazság, amelyből minden biztonnal Knausgård szégyenérzete fakad, de amihez kitérülködés ide, önleplező őszinteség oda, nem enged hozzáférni bennünket az elbeszélő.

Knausgård kitérülködésének legnagyobb kérdése az apa személye, szerepe. Az első kötetben az érzékeny kamaszfiú szemével látjuk és az ő rettegésével érzékeljük, anélkül, hogy fény derülne a kettejük kapcsolatát megrontó tényezőre. Sejtjük, hogy igazságtalanul szigorú, de jóformán csak egy olyan megalázó párbeszéd hangzik el a szövegben, ahol az apa gúnyt úz a fiú beszédhibájából, ami alátámasztja az apáról kialakított komor képet. A második kötetben a felnőtt Knausgård egy baráti társaságban már vicces történetként mesél apja túlzott szigorúságáról. Barátja, Geir megjegyzése pedig a huszonegyedik század férfiatlanságának kritikája és

---

Magvető Kiadó
Fordította Petrikovics Edit
Budapest, 2017
588 oldal, 4990 Ft

a svéd emancipáció oldalba rúgása: „Szívem szerinti férfiú. A legapróbb részletig következetes” (II. 301.). Érdemes megjegyezni, hogy a politikai korrektséget túlzásba vivő svéd jóléti társadalom ezen kívül is számos kritikát kap a második kötetben.

Az apa személye így sem tűnik kellően megvilágított figurának. Nevére ugyan az első kötet elbeszélője többször is célzást tesz, de – mint a legutolsó kötetből kiderül – a család kérésére sosem írja le. Csak a hatodik kötet legvégén mondja ki az apa nevét, amely öszszecseng az övével. Am ahogy a hatodik kötet 1003. oldalán írja, nem az apát festi le, hanem saját magát, azt a képet, amely apjáról benne él.

Knausgård apja nem az első önmagát diszkvalifikáló szülő a modern norvég férfiírodalomban, a gyenge apa ábrázolása sem éppen újkeletű. Az előadásmód az egyedi. Ahogy például az elbeszélő az első kötetben egyszerre siratja a halott apát és rettegve gondol arra, hogy mi van, ha mégsem halt meg, és visszatér. A ravatalhoz sem elsősorban búcsúzni megy, hanem megbizonyosodni arról, hogy nem csak félreértés történt, és hogy az apja valóban halott. Belül ujjong, kívül sír. Könnyeivel küzd akkor is, ha egyedül van, és akkor is, ha nem. És itt újabb ellentmondással találjuk szembe magunkat: vajon a többiek, a bátyja, a nagybátyja látják-e, hogy sír, és ha igen, vajon miért hagyják szó nélkül. A szövegből ugyanis nem derül ki, hogy bármi módon viszonyulnának az újra meg újra felszakadó zokogáshoz. Vagy az elbeszélő könnyei csak szavak, és a valósághoz kevés közülük van.

„Azzal csinált karriert, hogy elmesélte, milyen szerencsétlen. Egyik szomorú és tragikus esemény a másik után. Csak szégyen és megbánás mindenütt” (II. 293.) – hangzik Geir Gulliksen szarkasztikus megjegyzése Knausgård írásmódjával kapcsolatban. Knausgård első regényére, az *Ute av verden* (A világon kívül) című szintén önéletrajzi ihletésű írására utal, amely 1998-ban jelent meg. Ennek a kötetnek a fókuszában az Észak-Norvégiában tanári gyakorlaton lévő énelbeszélő és egy tizenhárom éves gimnazista lány viszonya áll, amely miatti szégyenérzet menekülésre készíti az elbeszélőt, akiről a regény és a *Min kamp 3* alapján azt hinnénk, hogy azonos Knausgård-ral. A második kötet egyik jelenete azonban ezzel kapcsolatban is megkérdőjelezi a szerző és elbeszélő közé egyenlőséget tevő olvasói stratégiánkat. Geir és Karl Ove beszélget az első regény tabukat döntő kitarulkozásáról. Geir elismerő megjegyzést tesz arra, hogy barátja le merte írni a kamasz lánnyal folytatott, bűncselekménynek minősülő kapcsolatot, amelyről annak idején neki személyesen is beszámolt. Knausgård azonban értetlenül hallgatja szavait, és tagadja, hogy valóban liliomtípró volna. „Mintha egy kéz szorította volna össze a szívemet. Hogy mondhat ilyesmit? Lehetséges, hogy elfojtottam egy ilyen jelentőségű eseményt? Egyszerűen félresöpörtem, és teljesen elfelejtettem, majd később megírtam anélkül, hogy egy pillanatra is eszembe jutott volna, hogy igaz?” (II. 165.) Ez az elbizonytalanodás a befogadó kételyét is eredményezi. Újra felmerül a krétai hazugság dilemmája. Hihetünk-e az elbeszélőnek? Hihetünk-e Knausgård-nak, aki azt vallja: „Mindössze tisztességes ember akartam lenni. Egy jobb, becsületesebb, igazabb ember, aki mások szemébe néz, és akiről mindenki tudja, hogy megbízhat benne. De nem így volt. Egy folyton elsomfordáló semmirekellő voltam és borzalmas dolgokat tettem.” (II. 167.)

Bármilyen mellett tesszük is le a voksot, olvashatjuk a művet önmarcangolásként, hamis gyónásként vagy szórakoztató pamfletként, vagy akár a svéd társadalom steril gondolkodásának kritikájaként, a kortárs norvég irodalmi élet szatirikus ábrázolásaként. És nem utolsósorban Knausgård második regényének születését is nyomon követhetjük. A 2004-ben kiadott *En tid for alt* (Mindennek rendelt ideje van) mágikus erejű bibliai parafrázis, az angyalok földi történetének és levitézlésének az olvasót már az első laptól magával ragadó regénye. Az *En tid for alt* elismerő említése a *Harcorn* mellett olyan, mintha laikusként ellátogatnánk egy Picasso-életmű-kiállításra, és a művész fiatalkori festményei láttán boldogan nyugtáznánk, hogy azért tudott ő festeni, ha akart. Hasonló örömmel adja át magát az ember Knausgård fiktív angyaltörténetének, és még azt is hajlandó elnézni, hogy a

több száz éves időutazás végén az utolsó lapokon ez a regény is a gimnazista lánnyal folytatott bűnös viszony vallomásába torkollik.

Végül is minden mondat, minden szó ennek az örök büntudatnak, önmagát élve boncoló létezésnek lesz alárendelve, és teremti meg saját allegóriáit az elbeszélte történetekben. Az egyik legfontosabb allegorikus eseményt kétszer is említi: Knausgård egy szerelmi csalódás miatt összeszabdálja arcát egy üvegszilánkkal, kiteve magát az ismerősök és ismeretlenek értetlen és viszolygó pillantásainak. Szégyenében jóformán elsüllyed, de mégsem bújik el. Viviszekciós kíméletlenséggel tépi fel a megalázottság bugyraiban töltött idő emlékét a második és az ötödik kötet lapjain. Az öncsonkítás allegóriája mellett még egy különösen fontos párhuzam fedezhető fel a regényben. Az arcok, melyeket az elbeszélő pillant meg hol a tenger vízében, hol a parketta szabálytalan erezetében, hol az ablaküvegben. Önarcképek, Krisztus képei, démonok tekintete, barátok és idegenek arca, mind lenyomat, nem az igazi, csupán az arc képe, ahogy a regény sem más, mint egy arckép, nem maga az arc.

A Knausgård által adott interjúkból kiderül, hogy nem terápiás céllal fogott a *Harcom* megírásába, és hogy nem azonos irodalmi éneke a valóságos énnel. Regényt akart írni, és önmagát is meglepte, milyen erővel tört elő belőle a szöveg. Persze nem érdemes tovább bonyolítani a befogadó helyzetet azzal, hogy az interjúkból kirajzolódó írói portrét összevetjük a regénybeli Knausgård-ral. A dolgunk ez utóbbit követni, és talán akkor azzal szolgáltathatunk igazságot a szövegnek, ha nem az élet, hanem egy élet regényeként olvassuk.

A norvég szöveg lírai jegyeket mellőző, száraz szépprózai stílusát Petrikovics Edit fordítása élvezetesen és gördülékenyen ülteti át. Az eredeti kicsit nyers, szerkesztés nélküli, olykor avított nyelvezetét természetesen nehéz visszaadni. Petrikovics Edit teljesítménye nem csak mennyiségét tekintve elismerésre méltó. Knausgård harca a fordító harca is, mely olykor legalább annyira heroikus, mint az író sajátos koncepción alapuló küzdelme, hogy „nem számít mi van” (II. 583.), naponta öt oldalt írva haladjon előre, és írja ki magát az irodalomból, vagy zárja ki magából az irodalmat.

A hatodik kötet együttal búcsú is az írástól, leszámolás a *Harcomban* folytatott kísérlettel: „soha még a közelében sem jártam annak, amit valójában gondolok, és hogy leírtam, amit valójában láttam” (VI. 970.). Knausgård pálcát tör önmaga, a regény és a megjelenés körüli botrány felett. Nem sikerült azonban végleg elzárni magában az írói csapat. Ahogy annak idején a nagy előd, Knut Hamsun, Karl Ove Knausgård is a szavak szolgálatában áll. Már 2014-ben megjelent újabb önéletrajzi sorozatának első kötete, amely immár szerepteli oldaláról mutatta be a malmói családi létezt.

A *Harcomban* nem az élményanyag eredetisége, nem a kérdés, hogy kitalált vagy valóságos személyek élveboncolásának vagyunk-e tanúi, és nem is a napi ötoldalas napló-koncepció egyedisége, hanem Knausgård beszédkénszere, mesélő ereje, a regény dogma szigorú szubjektivitása bilincseli a szöveghez az olvasó olykor bizony lankadó figyelmét.

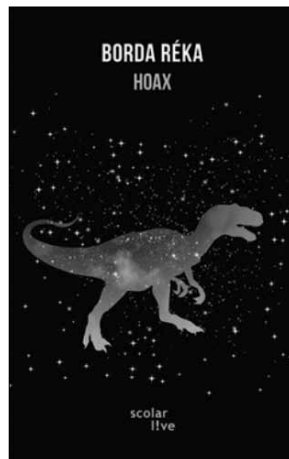
„A MEGMAGYARÁZHATATLAN TÖRTÉNETEK SZIVATTYÚKÉNT VONZZÁK AZ ÚRHAJÓKAT”

Borda Réka: Hoax

Borda Réka első kötete a Scolar Kiadó l!ve sorozatában jelent meg, benne megannyi földi és galaktikus üzenettel, amelyek közül lehetetlen kiválasztani, mi hoax és mi nem. Túl sok bizonyossággal a kötet mottója sem kecsegtet: „Sose volt még ilyen valószínű, hogy a világunk csak egy hologram.” A *Hoax*ot kerek, zárt, erős szerkesztésű szövegek jellemzik, ám a szövegvilágon belül bontó- és építőmunkálatok zajlanak. A szerző magabiztos kézzel, figyelemre méltó technikai tudással tereli az olvasót zsákutcák tucatjai felé: szubjektum-labirintus, téridő-bedőlés, Pitagorasz-tétel, átfogó bizonytalanság.

A kötet három részre tagolódik: a család, majd a társadalom szerkezetének lebontása után az úrt tárgyaló szövegekre. A részeket titokzatos fekete oldalak választják el egymástól, amelyeken látszólag tetszőlegesen elhelyezett, fehér szaggatott vonallal kiemelt téglalapok úsznak. Funkciójukra csak akkor döbbenünk rá, ha összefogjuk őket a következő lappal, és egy fényforrás elé állva áttekintünk rajtuk. Ekkor kiemelődnek a téglalapok szavai, amelyek afféle elő- vagy utószóként is szolgálhatnak a versek szövegeihez.

A szerző mindegyik kötetciklus elé (illetve a kötet lezárásaként is) egy-egy instruáló szöveget írt, amely támpontokat adhat a versek olvasásához. Az első részben (ön)felszólít: „Ebben [...] lebontod a szeretteket”. Gyanútlanul sodródunk bele az 1992 címet viselő kezdőversbe, ahonnan úgy jövünk ki, hogy nem tudjuk, visszamennénk-e. Persze, visszamegyünk, megnézni, hogy hol tévedtünk el. Már ebben a versben megdöbbenő térstruktúrák keletkeznek, mintha hullámvasúton ülnénk, kibillenő perspektívák kerülnek elénk. Ég és föld, tenger és csillagköz. A *Képzelt napozás K. Lenkével* című szövegben a szubjektumok összetéveszthetősége, bonyodalma keríti hatalmába az olvasót, emellett olyan egzisztenciális tartalmakat közöl puritán, szentviten könnyedséggel, amelyeket érdemes emésztetni egy ideig. A vers beszélője is azon méltatlankodik: „Hiába doblak a mélybe, / a felszínen maradsz” (14.). A lebontás elkezdődött, de a felejtés folytatódik. Az olvasó próbál megkapaszkodni egy logikai szálban, egyébként az egész kötet alatt, de kiderül, hogy nincsen egyetlen megoldás. A versek felépítése többnyire illogikus, racionálisan nem követhető. Apró mozaikokból álló kirakós jön létre, s még csak azt sem lehet állítani, hogy a végén egy nagytotál keletkezne, inkább lenyomatok, hatások involválódnak, mintha

*Scolar Kiadó
Budapest, 2017
84 oldal, 1495 Ft*

álomból ébrednénk. A *Saját régészet*ben folytatódik a valódiság és a felejtés kérdésköre: „Vajon hány percbe telik, mire megperzseli / haragod a szárnyakat. És vajon kinek / a szárnyait” (15.).

A *sötétben ülők* tovább bonyolítja a narratívát. Az első versszakban megkapjuk egy lehetséges *te* koordinátáit: „leülsz a sámlira” (feltételezhetően most, a jelenben). Igen ám, de ott vannak *ők* is, vagyis a versbeszélő anyja és nagyanyja, akik „a konyhában mosogatnak / tizenöt évvel korábban”. „Kintről nem látják [valakik – ugyanazok az *ők*, vagy más *ők*,] ahogy borsószem tested / abban az ágyban reszket” (tehát ez a *te* semmiképp sem lehet egy időben *te* a sámli ülővel). Ha innen kikeveredtünk, máris egy horgászaton találjuk magunkat a nagyapával. Ebben a költeményben a *kint* és *bent*, a *te* és *én*, *sötét-világos* mind relatív, attól függ, ki, honnan néz be/ki, hova. „Bőrhal”, „memóriavesztés” a vége, „Annyiszor / kisimították, hogy senki nem hinné el, / ott voltál” (18–19.).

Borda Réka költészetében figyelemre méltók a szürreális képalkotó eljárások, amelyek már-már a szemlélhetőség határát súrolják komplexitásukkal. Ezekben a technikákban mintha a könyv utószavát jegyző Pollágh Péter által is megidézett, Ladik Katalin-féle hagyományhoz kapcsolódna. Például az utóbbi költemény egyik legszebb részlete így szól: „hogy erdei állatokból faragott gyerekek / rettegnek a kazettabokrok és gardróbtölgyek / között kitakarózni és megkérdezni, / ki ül a sámli”.

A címadó versben (*Hoax*) négy „átveréssel” is találkozunk, amelyek mindegyike valamilyen módon a hatalmi játszmák tematikája köré csoportosul: gyermek Néró, madárfióka erőszakos itatása, hagyományok és ikertornyok dőlése, valamint egy csodálatos, kifordított metaforával leírt esküvői szertartás. Ebben a IV. szakaszban a metafora forrástartományát mintha felülírná a céltartománya. Nem egyértelmű, hogy mely esemény a hasonlító és a hasonlított. Legalábbis határaik finom technikával el-, illetve összemossódnak. A költő megjelenít egy családot, akik látszólag napfogyatkozást készülnek nézni: „A szertartás elején felteszitek / a papírszemüveget”, majd „Megindul a fekete / öltönyös vőlegény a menyasszony felé.” A metafora viszont a következő ponton „visszafordul”: „Kivonultok a templomból” (22–25.). Nem eldönthető tehát, hogy a napfogyatkozás olyan, mint egy esküvő, vagy az esküvő olyan, mint a napfogyatkozás. Persze a tempom is metaforája lehet a természetnek.

Gyakran, mint a *Gömbvillám* esetében is, olyan érzésünk támadhat, hogy nem is egy verset olvasunk, hanem egyszerre kettőt-hármat, és ettől válik rendkívül gazdaggá és töménnyé ez a líra. Az anyag egyébként bosszantóan leküzdhetetlennek tűnik, de amint tovább- és újraolvassuk a szövegeket, egyszerre több mikrovilág is megnyílik, és azzal a lendülettel be is szippant. Azzal, hogy a versek felépítése szándékoltan logikátlan, szerzőjük az olvasót folyamatosan az értelem keresésébe hajszolja, gyakran belefuthatunk Krasznahorkai „utolsó farkasába”, ahol mindig egyzetetnünk kell az éppen megszólalót. Ez a keresés válik magává a történéssé, így eléggé bevonják, igénybe veszik e szövegek az olvasót.

Hogy van-e értelme a keresésnek, az a kötet végére kiderül, egyelőre vegyük komolyan a második rész utasítását: „Ebben [...] tapogasd meg a felszíneket”. Miután kilép a kötettematika a családi körből, eltárgyiasítva a szeretteket, eltépve a familiáris kötelékeket, a társadalmat kell feltárni, rétegenként, elemezni és elérni, hogy végre (ön)magunk lehessünk, megszabadulva a konvencióktól és a mesterséges konstrukcióktól. Talán ebben a kötetrészben figyelhető meg leginkább, ahogy a szerző igyekszik költészetében erős tudományos irányultságát feldolgozni. A *Mimikri*ben a keretes szerkesztés megerősíti, hogy semmi nem változik, „Érkezik a metró. A széken ülve vársz” (39.). Viszont egyszerűsmind megjelenik a másol(ód)ás mint műveleti elv, a hagyományok, a generációk öröklött terhe, változó divatok mellett. Életvonal, tenyér, állomások, tervek: talán kiolvasható a megváltás hiábavalósága is e sorokból. A *Kórlap* című vers egy nagyszabású hajó-allegóriát bont ki, melyben metafizikus betétek vannak elhelyezve, melyek valóban „köztes lebe-

gések". A kötetben mindvégig jelenlevő vízszimbolika itt teljesebbé válik, és könnyen Melville *Pequod*-ján érezhetjük magunkat, ahol a hajó egyben testmetaforaként, a kóros elváltozás pedig Ahab kapitányként is funkcionálhatna. Borda Réka szövegei a nyelv tudatvesztéseiből táplálkoznak, líráját „őrületlila aura” öleli körül.

„Az az első halál, mikor megérted a jelentést”. Az *akropoliszi kagyló*ban a fent és lent hangjai sűrűsödnek egybe. Ehhez a perspektíva-játékhoz a cím telitalálat. A kagyló mint médium tárolja és közvetíti a tengernyi hangot, „delfinek társalgását”, ugyanakkor az égen „fehér uszonyos” utasszállítók „belehuppannak a párapárnákba, / amik vízi szörnyek alakjait veszik fel” (51.). Ez a rész utalhat Hamlet megállapítására, miközben a felhőket nézi („Nagyon hasonló cethalhoz”), és a leviatán toposza is kiolvasható belőle. A *Szivacs*, ha nem lettünk volna figyelmeztetve, hogy lépten-nyomon hoaxokba botlunk, ars poeticaként is megállna, amennyiben figyelembe vesszük a vízszimbolikát, amelyhez támpontokat majd a kötetet záró utolsó instrukció nyújt, azaz visszamenőleg is bőven van mit értelmezni a szövegeken.

A kötet záró egysége előtt ismét útbaigazítással találkozunk: szét kell tépnünk „a gordiuszi teret, az idő síkos fonálát”. Lehetőség szerint a mindenható nézőpontjából. Ebben a részben megkapjuk a Pitagorasz-tételt – versben, értelemszerűen triptichonként, és itt válik bizonyítottá egyszerűsre az is, hogy feldolgozhatók a tudományos diskurzusok tételei a lírában, mégpedig többletjelentéssel, ami implicit hadüzenetként is értelmezhető a bölcsészetszkeptikus természettudományok felé. Ezen a ponton az a szerzői sugallat is átszüremlik, hogy a hoaxok ellen legjobb vértet a tudományos attitűd, állásfoglalások nélkül, hiszen, amit ma tudunk, az nem feltétlenül nyújt teljeskörű bizonyosságot.

A kötetben idáig tartott a bontás, amellyel létrejött az üresség, a tér a teremtésre. A *Nincs felettem égbolt* szépen vall arról, hogy a versbeszélőt a föld nem hallgatja meg, ugyanakkor a szavak sem lelik a magasságot, és „idővel rovarok vének szeszélyes járatokat / és töltik meg ürességgel a tömör anyagokat” (64.). Milyen hát élni ég és föld között? A *Madármetamorfózis*ban az idő síkjára lépünk, amely szintén kicsúszik alólunk: „Anyátlan jelenünk apátlan jövőnk héjából bújik elő.” A *bőr*, a *szőr* és a *héj* kifejezések is fontos szimbolikát hordoznak a kötetben. Mindenféleképpen az érintkezés metaforái, érdemes megfigyelni, hogyan jelennek meg adott szöveghelyeken. A héj mint léttozás, vagy a velociraptornak a könyvborítón is reprezentálódó őstojása? Borda Rékánál mindig van A és B opció, ahogy azt a *Cirkadiániában* látjuk, és e szellemi muníciók után már módot keríthetünk a *Mars benépesítésére* is.

Az egyébként precízen kidolgozott szövegekben zavaró tényező a többes szám-használat páros testrészek esetében, amely túlzott és indokolatlan, hacsak nem a nyomatekositást szolgálják, vagy esetleg biblikus archaizálási kísérletek, amire nem minden esetben következtethetünk a szöveghelyekből. Például itt: „hajtottuk lábainkkal a vantafekete tömeget” (1992 – 13.), vagy: „Ráncos kezeimtől hullámok mennek világgá” (*Szivacs* – 53.), aztán: „Szemeidben minden / lélegzetvétellel húsleveszöld hályog / gyarapodik” (*Saját régészet* – 15.), és itt: „Talpaiamnál panelmezők virágzanak” (*Disztópia* – 63.). Az említett testrészek kettőzésén túl, maga a többes szám-használat is túlzott és hiperkorrekciógyanús. Vegyük például ezt a sort: „talán tervekké csomósodnak a vonalak” (*Mimikri* – 39.). Miért nem *tervvé* csomósodnak? Vagy nézzük ezt: „vízi szörnyek alakjait veszik fel” (*Az akropoliszi kagyló* – 51.). A vízi szörnyek hány alakját? Poétikai, stilisztikai szempontból jó kérdés, hogy a szerző mire játszik rá a végtelen általánosítással, ahol elenyésző számban találunk csak egyedit, miközben formailag is zavaróvá válhat a rengeteg birtokos személyjel, birtoktöbbsítő jel és a többes szám jele.

„Ugyanazokon a síkokon mozgunk,
mint Diogenész vagy Brezsnjev,

és mindegy, hordóban vagy a Dácsánkban
találnak ránk, végül úgyis alapot
szolgáltatunk a ránk épülő egyeneseknek,
hogy fenyegető csúcsokat képezzenek fejünk felett.”

(*Püthagorasz triptichonja* – 61. [Kiemelések tőlem – H. É.])

Alapvetően nem lenne gond az ilyen megoldásokkal, ha nem ismétlődne versről versre, sorról sorra, hanem néha feloldaná a szerző egy határozatlan névelős partikulával a sokaság kaotikus és fullasztó közegét, vagy gyakrabban használna egyes számú paradigmát, hogy megtörje a monotonitást, és mozgásba lendüljenek további stilisztikai lehetőségek, épp a kötetben rejlő perspektivikus gazdagság erősebb megjelenítésére. Összességében azonban, rendkívül artistikus és átgondolt kötet a *Hoax*, amelynek darabjai külön-külön is megérdemelnék a behatóbb vizsgálatot. Végül a már sokat ígért zárszó: „Ugorj a medencébe: ha nem sikerül elég nagyot ugornod, ugorjon helyetted hiányod.”